

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра міжнародних відносин

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему: **«Інформаційна складова повномасштабної війни росії проти
України»**

Виконала студентка 2 курсу, групи ММВ-21
спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»,
Освітньо-професійної програми
«Міжнародні відносини»

Гуменна Катерина Миколаївна

Керівник – кандидат політичних наук, старший викладач
БЛИЗНЯК Ольга Анатоліївна

Рецензент – _____

Робота допущена до захисту

(протокол №__ засідання кафедри міжнародних відносин від
_____ 20__ року)

Завідувач кафедри міжнародних відносин: СИДОРУК Тетяна Віталіївна

м. Острог – 2024 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РФ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	10
1.1. Теоретична основа дослідження поняття інформаційної війни	10
1.2. Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження.....	18
<i>Висновки до розділу 1</i>	<i>30</i>
РОЗДІЛ 2. ПРОЯВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ..	32
2.1. Інструменти інформаційної війни рф в Україні	32
2.2. Присутність росії в іноземному інформаційному просторі	45
2.3. Інформаційні операції рф на тимчасово окупованих територіях України...	56
<i>Висновки до розділу 2</i>	<i>66</i>
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ ЗАГРОЗАМ З БОКУ РОСІЇ	68
3.1. Протидія інформаційним впливам рф в межах українського інформаційного простору.....	68
3.2. Активність України у протидії інформаційній війні рф в міжнародному інформаційному просторі	79
3.3. Проблеми та перспективи інформаційної політики України.....	90
<i>Висновки до розділу 3</i>	<i>98</i>
ВИСНОВКИ	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	104
ДОДАТКИ	130

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

IRA	Internet Research Agency (також «Тролі з Ольгіна»)
SDA	Social Design Agency
АдН	Альтернатива для Німеччини
ГРУ	Головне розвідувальне управління
ГУР	Головне управління розвідки
ЄАЕС	Євразійський економічний союз
ІД	Ісламська Держава (раніше Ісламська Держава Іраку й Леванту)
ІІсО	Інформаційно-психологічна спеціальна операція
МКЧХ	Міжнародний комітет Червоного Хреста
МОУ	Міністерство оборони України
ОП	Офіс Президента
ОУВ	Оперативне угруповання військ
СБУ	Служба безпеки України
ТЦК	Територіальний центр комплектування
ФСБ	Федеральна служба безпеки
ЦНС	Центр національного спротиву
ШОС	Шанхайська організація співробітництва

ВСТУП

Актуальність дослідження. Останні десятиліття характеризуються стрімким розвитком технологічного прогресу, що впливає на характер ведення війн, а люди перебувають в постійному оточенні інформацією. Інформаційні війни вийшли на один рівень із класичними та виступають важливою складовою у досягненні поставлених цілей. 24 лютого 2022 року росія розпочала повномасштабну війну проти України, де одним із найскладніших фронтів став інформаційний.

Інформаційна війна виступає об'єктом досліджень протягом всього періоду гібридної війни РФ проти України. Але сьогодні ця тема набула нового особливого значення, адже росія більш активно проникає в український інфопростір і щодень залучає нові методи, своїх агентів для поширення неправдивої інформації. Кремль використовує медіа, щоб поширювати пропаганду і маніпулювати думкою людей, залякати населення і знизити міжнародну підтримку України. Для цього російська федерація використовує різноманітні інструменти інформаційного протиборства, до яких належать наратив, фейк, ШСО, діпфейк, дезінформація, боти, тролі та ін. Кожен із засобів має конкретну мету і ціль, а росія вміло вдається до їхнього поєднання задля збільшення ефекту.

Кремль проводить інформаційну війну не лише проти України. Інформаційний простір країн Заходу протягом усього періоду російсько-української війни зазнавав втручання росії, іноді проявляв слабкість і нездатність розпізнавати пропаганду. Москва, за допомогою вигаданих суперечок, підбурювання і закликів до мітингів, поширення наративів, намагається розколоти єдність, зруйнувати рішучість. Адже рівень політичної підтримки, обсяги військової допомоги та багато іншого залежить від того як за кордоном показують і сприймають Україну у розпал війни.

Початок повномасштабної війни показав, що українці готові протистояти пропаганді Кремля. Але з часом інформаційне протиборство викрило певні слабкості та помилки України. Перед українською владою постали нові

виклики: як покращувати медіапростір країни, формувати інформаційну політику, застосовувати інформаційні інструменти. Важливо було навчити людей відрізняти правду від дезінформації. До того ж труднощі виникають через комплексний характер протидії, захист не лише власного інформаційного простору, а й світового. Тож, перемога у інформаційній війни сьогодні виступає не менш значущою за політичну чи військову.

Отже, дослідження інформаційної складової повномасштабної війни росії проти України є важливим та актуальним для визначення особливостей інформаційної війни росії, особливо, з огляду впливу пропаганди на суспільства та можливості протидії таким загрозам. А детальний розгляд перебігу інформаційної війни 2022-2024 рр. дозволяє виокремити характерні ознаки явища, прослідкувати зусилля української сторони у спротиві та оцінити якість і результати таких дій.

Аналіз стану наукової розробки проблеми. Проблеми інформаційної війни є науковим інтересом багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців. Багато праць присвячено інструментам ведення війни, характеристиці можливих інформаційних операцій, історії явища. Серед зарубіжних дослідників можна виокремити М. Лібікі, Ф. Сейба, Т. Ріда та М. Хекера, а українських: В. Горбуліна, Г. Почепцова, М. Зубарева, І. Крупського, Є. Соломіна, І. Парфенюка. Особливий сплеск досліджень можна спостерігати у 2014 році, що, можливо, пов'язане як із початком російсько-української війни, так і посиленням інформаційних атак. Інформаційний сектор повномасштабної війни росії проти України також привертає увагу дослідників, до прикладу О. Джус, М. Радіо, О. Батрименко. Сьогодні спостерігаємо зацікавленість до більш глибоких тем чи нових явищ, які виникли у результаті довготривалої інформаційної війни, як-от питання пропаганди, кібервійн, постправди. Окреслені проблеми вивчали Б. Б'юнкен, Т. Рід, Р. Каєс, Ю. Когут, О. Солонько. Хоча дослідження феномену інформаційної війни є чисельними, проте варто зауважити, що недостатня увага приділена сектору якісної інформаційної протидії, що обумовлено продовженням війни.

Мета дослідження: проаналізувати інформаційну складову повномасштабної війни росії проти України.

Реалізація поставленої мети передбачає висвітлення наступних **завдань**:

- вивчити теоретичні аспекти інформаційної війни;
- простежити особливості ведення інформаційної війни росією та основні інструменти;
- охарактеризувати інформаційну діяльність рф у медіапросторі країн колективного Заходу та на тимчасово окупованих територіях;
- проаналізувати український досвід протидії інформаційним загрозам з боку росії та визначити вразливі місця інформаційної політики України.

Об'єктом дослідження є інформаційні війна росії проти України.

Предметом дослідження є особливості інформаційної війни рф в умовах повномасштабної агресії проти України.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Для проведення комплексного наукового дослідження ми використали низку загальнонаукових та спеціальних методів. На рівні загальнонаукової методології, з використанням методів аналізу, синтезу, індукції та порівняння, спостереження було досліджено загальні аспекти інформаційної війни, сформовано загальне уявлення про досліджуваний об'єкт. На рівні спеціальної методології використано системний метод, методи аналізу документів і ситуацій та контент-аналіз, які дозволили комплексно та глибше дослідити явище інформаційної війни рф в Україні. Зокрема, системний метод дозволив уявити інформаційну війну як окрему цілісну систему, яка складається з окремих компонентів, що перебувають у постійній взаємодії, виконують свої функції, чим забезпечують життєздатність системи. До таких складових можна віднести пропаганду, фейки, наративи, інформаційно-психологічні спеціальні операції, боти, тролі та ін., які сукупно створюють систему під назвою інформаційна війна.

Методи аналізу документів та ситуацій дозволив проаналізувати де, в яких конкретних проявах, за яких ситуацій РФ здійснює інформаційні впливи. Ці прояви документовані, тому їхній аналіз теж є частиною дослідницької роботи. Дослідити український досвід протидії інформаційній війні РФ дав змогу метод аналізу документів таких як закони, законодавчі акти щодо обмеження російськомовного контенту, заборона російських каналів, програм тощо, Стратегій інформаційної політики тощо. Метод контент-аналізу дозволив детальніше розглянути та проаналізувати вживаність окремих термінів у законодавстві, щоб визначити проблеми та перспективи інформаційної політики.

Комплексне використання вказаних методів дозволило розглянути поставлену проблему, логічно викласти матеріал та зробити обґрунтовані висновки.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 24 лютого 2022 р. до сьогодні. Нижня хронологічна межа обумовлена початком повномасштабної війни та новим етапом інформаційного протистояння. Верхньою хронологічною межею є сьогодні, оскільки повномасштабна війна Росії проти України триває і зараз.

Територіальні рамки дослідження охоплюють території України та Росії. Допускається відхід від зазначених географічних меж задля кращого розгляду ситуації та висвітлення інформаційних проблем на території країн Заходу.

Джерельну базу дослідження можна поділити на декілька груп. Перша група включає стратегії, доктрини, нормативні акти, у яких визначено основні поняття інформаційної війни. Зокрема, Доктрина інформаційної безпеки (2017р.), Стратегія інформаційної безпеки (2021р.) та Закони України, що регламентують заборону на вживання і використання російського контенту. Сюди також належать тексти заяв, промов, звернень, офіційні сторінки представників влади чи інституцій, за допомогою яких можна окреслити інструментарій війни та використати як засоби протидії.

Другу групу складають аналітичні матеріали, наукові статті, що розкривають основні характеристики інформаційних війн, окреслюють інформаційну діяльність росії проти України. Дослідження аналітичних центрів, таких як RAND, SERA, НІСД, аналізують інформаційний простір всередині росії, висвітлюють інформаційну війну рф проти України, окреслюють окремі випадки інформаційних операцій. А наукові статті сприяють широкому та різнобічному розгляду проблеми для отримання якісних результатів.

Третю групу становлять інтернет джерела, новинні сайти, вебсайти громадських організацій, YouTube-відео. Серед міжнародних ЗМІ використано BBC, The New York Times та ін. Українські ЗМІ складають наступні: Дзеркало тижня, Радіо Свобода, Тексти, Європейська правда і т.д. До вебсторінок державних та громадських організацій відносимо сайти ЦПД, Детектор медіа, Kremlin`s Voice та ін. Завдяки різноманіттю використаних медіа можна простежити та виокремити різні засоби ведення інформаційної війни та проаналізувати як світ бачить російсько-українську війну у найгарячішій її фазі.

Практичне значення наукових результатів дослідження полягає у тому, що зібраний та систематизований матеріал можна використати для написання якісно нових праць на тематику інформаційної війни росії проти України чи виокремлення одного із аспектів. Зокрема, матеріали можна використати для підготовки навчальних дисциплін для студентів спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» та «Національна безпека». Також напрацювання можуть бути корисними у таких дисциплінах як «Міжнародна інформація та комунікація», «Міжнародна та європейська безпека», «Російсько-українська війна та європейська безпека». З огляду на актуальність тематики, здійснені висновки, виокремлення теоретичних суджень результати дослідження також можуть слугувати якісною базою для проведення подальших розвідок інформаційного сектору війн.

Наукова новизна полягає у комплексному дослідженні інформаційного сектору повномасштабної війни росії проти України, враховуючи усі складові, особливості та перебіг інформаційного протистояння.

Практична апробація результатів здійснена шляхом публікації окремих результатів дослідження у виданнях, що включенні до переліку фахових видань України з міжнародних відносин.

Близняк О. А., Гуменна К. М. Інструменти інформаційної війни росії проти України під час повномасштабного вторгнення 2022-2024 рр. *Політичне життя. Розділ: Політична культура та ідеологія. Вип. №2 (2024). С. 145-149.*

Близняк О. А., Гуменна К. М. Український досвід протидії інформаційній війні рф в Україні в умовах повномасштабної війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. Вип. №2 (19), 2024. С. 59-72.*

Структура роботи. Робота складається з трьох розділів та їх підрозділів (загалом 8 підрозділів). У першому розділі охарактеризовано теоретико-методологічні засади, стан наукової розробки дослідження. У другому розділі досліджено інформаційну війну росії проти України в українському інформаційному просторі, іноземному та окремо увагу приділено інформаційній агресії на тимчасово окупованих територіях. У третьому розділі проаналізовано протидію України російським інформаційним атакам у межах власного інфопростору, іноземного, окреслено слабкі місця інформаційної політики нашої держави.

Загальний обсяг роботи становить 131 ст., з яких основна частина – 99 ст. Також робота містить вступ, висновки, список використаних джерел і літератури та додатки.

РОЗДІЛ 1. ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РФ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретична основа дослідження поняття інформаційної війни

З розвитком інформаційних технологій, Інтернету, появою нових можливостей, завдяки широкому віртуальному світу, технічним гігантам і соціальним мережам, змінилися способи ведення війни. Люди тепер більш занурені у віртуальний простір, ніж фізичний, що й дозволяє міжнародним гравцям використовувати його у своїх цілях. Сьогодні завдяки ЗМІ, соцмережам можна легко і швидко поширити «потрібну» інформацію. Але в цьому і полягає загроза наших сьогоднішніх реалій, адже думками і мисленням керує інформація, якою світ перевантажений. Тому на перший план уже не виступає її правдивість чи достовірність. Держави тепер здатні тримати під контролем великі групи населення та обсяги інформації, заручатися підтримкою чи налаштовувати проти ворогів людей, як серед цивільних, так і військових.

Інформаційна війна з початку 2014 року стала важливою складовою гібридної, яку вела росія проти України, а також проти всього світу. Сьогодні інформаційне протистояння набуло ще більшого значення, а інформаційні перемоги, іноді, вартують значно дорожче. Інформаційна війна має достатню низку визначень. Проте варто й розглянути її пов'язаність із пропагандою, окреслити відмінності і зауважити появу нових явищ.

Спочатку Т. Рон у звіті «Системи зброї й інформаційна війна» 1976 року вжив термін «інформаційна війна» та зазначив, що інформаційна інфраструктура стає основним компонентом американської економіки і водночас найвразливішим місцем. Вперше офіційно закріплено поняття «інформаційна війна» було в директиві Міністерства оборони США у 1992 році, після операції «Буря в пустелі», де важливу роль відіграла саме

інформаційна складова. У 1995 році у США вже було створено центр інформаційної стратегії і політики¹².

Згодом аналітична група RAND у 1996 році опублікувала звіт «Strategic Information Warfare. A new face of War», де уже використано термін «стратегічна інформаційна війна». Дослідники виокремили риси нового виду війни: низька вартість, розмитість кордонів, кращий контроль інформацією, виклик для розвідки, проблеми з оцінкою і прогнозуванням, складність створення і підтримки коаліцій та вразливість США. Також науковці стверджують, що стрімкий розвиток кіберпростору приносить як можливості, так і показує вразливі місця: вихід за межі «традиційного» поля бою та вплив на національну військову стратегію і стратегію національної безпеки³.

Один із провідних українських дослідників інформаційної війни Г. Почепцов вважає, що інформаційна війна – це комунікативна технологія впливу на масову свідомість, яка має або короткострокову, або довгострокову мету, спрямована на дестабілізацію керівництва держави, насамперед військового, з метою впливу на суспільство⁴.

Досить влучне визначення терміну інформаційна війна надає А. Худолій, стверджуючи, що це комплекс заходів і операцій, що використовують у конфліктних ситуаціях, де інформація виступає одночасно як зброя, як ресурс, і як мета. Саме таким чином росія і використовує інформацію: щоб вести війну і мати підтримку серед людей у багатьох країнах. Автор показово зазначає, що інформаційна війна спрямована, щоб встановити інформаційний та соціальний контроль, маніпулювати громадською думкою та для поширення хаосу у

¹ Баглікова М. Інформаційні війни і Україна. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія, 2010. Вип. 14. С. 158-161.

² Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька; ред.-упор.: О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.

³ Molander, Roger C., Andrew Riddile, and Peter A. Wilson, Strategic Information Warfare: A New Face of War. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1996.URL: https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR661.html (дата звернення: 15.08.2024)

⁴ Почепцов Г. Г. Информация и дезинформация. Київ: Ника-Центр, 2001. 256 с.

свідомості людей задля більшої підтримки⁵. Проте термін «інформаційна війна» пройшов певні етапи еволюції, набував нових рис, уточнень.

М. Примуш та А. Осмолівська вказують, що термін «інформаційна війна» має два аспекти. Перший – дії на цивільне населення та (або) військовослужбовців іншої країни через поширення певної інформації. Другий – цілеспрямовані дії, вжиті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, інформаційним процесам, системам супротивника при одночасному захисті власної інформації, процесів і систем. Дослідники наголошують, що термін «інформаційно-психологічна війна» запозичений зі словника військових США. Тому перший аспект можна порівняти до психологічної війни – «психологічний вплив на цивільне населення та (або) військовослужбовців іншої держави з метою досягнення політичних чи суто військових цілей»⁶.

В українському законодавстві поняття «інформаційна війна» офіційно було визначено у Стратегічному оборонному бюлетні (№771/2012), схваленого Указом Президента України у 2012 році. Згідно з документом, інформаційна війна – форма протиборства між суб'єктами (державами, блоками, партіями тощо), що передбачає інформаційний вплив на населення з використанням засобів масової інформації, комп'ютерних мереж тощо з метою формування відповідної суспільної думки, підриву морального духу як усього суспільства, так і окремих його інституцій. Насправді, це тлумачення досить точно описує інформаційну війну, яку веде росія проти України зараз, незважаючи на рік видання⁷.

⁵ Худолій А. О. Інформаційна війна 2014-2022 рр.: монографія. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. 208 с.

⁶ Примуш М. В., Осмолівська А. О. Інформаційний вимір політичних конфліктів: теоретичні підходи та практичне втілення. Політичне життя: Наукові рефлексії війни. Вінниця, 2022. Вип. №2. С. 36-42.

⁷ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/2012/ed20121229#n16> (дата звернення: 15.08.2024).

Проте цей документ втратив свою чинність, а у новій редакції 2016 року не подано визначення інформаційної війни⁸. У чинній редакції Стратегічного оборонного бюлетня від 2021 року теж не прописано основні поняття⁹. У 2017 році була затверджена Доктрина інформаційної безпеки, а у 2021 році – Стратегія інформаційної безпеки, у яких також не наведено визначення інформаційної війни, лише інформаційні загроза, безпека, стратегічні комунікації та ін¹⁰¹¹.

У різний спосіб дослідники надавали класифікацію інформаційної війни. Національний інститут оборони США у 1995 році опублікував працю М. Лібікі «Що таке інформаційна війна», де автор, хоч і не дав визначення поняттю, проте виокремив форми інформаційної війни, серед них:

- Командно-управлінська (ліквідація каналів зв'язку, командно-контрольних механізмів у збройних силах держави);
- Розвідувальна (збирання інформації і захист власної, розвідка та контррозвідка);
- Психологічна (пропаганда і деморалізація, маніпуляція думкою громадськості, дискредитація культури);
- Хакерська (за допомогою спеціальних програм здійснення диверсійних атак);
- Фінансово-економічна (інформаційна блокада, контроль над торгівлею);
- Електронна (проти засобів комунікації);

⁸ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#n10> (дата звернення: 15.08.2024).

⁹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17> (дата звернення: 15.08.2024).

¹⁰ Указ Президента України №47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 15.08.2024).

¹¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

•Кібервійна (відмінність від хакерської полягає в тому, що «кібервоїн» може проникати до систем та жити в них)¹².

О. Харитоненко та Ю. Полтавець надають дещо іншу класифікацію, у якій на один рівень поставлено електронну, хакерську та кібервійну. Натомість виділено мережеву, як комплекс впливів між соціальними групами в соціальних і професійних мережах, щоб отримати певні переваги в різних видах протистоянь. До того ж мережева війна поділяється на: хай-тек, хай-х'юм та хай-сенсор¹³.

Цікаву класифікацію інформаційних війн наводить і Г. Почепцов у своїй книзі «Інформаційна політика», яку вибудовує «за рівнем об'єктів»:

- Особиста – маніпуляції з особистою електронною інформацією;
- Корпоративна – атаки інформаційних систем;
- Глобальна – інформація, як національний здобуток, за яким полюють інші держави¹⁴.

Загалом, росія вдається до використання усіх цих видів, залежно від цілей атаки та бажаного результату, що повністю виправдовує такий поділ.

Проте у колі дослідників інформаційних війн точиться суперечка щодо доречності використання термінів, а точніше – слова «війна». Часто замінюють такими термінами, як «експансія», «протистояння», «протиборство», «вплив», «операція», «агресія», «атака», «диверсія», «тероризм», «окупація». Невизначеності додає розмитість меж застосування, мети, історії терміну, збільшення та урізноманітнення зброї й методи ведення війни. Але можна

¹² Мудра. І., Сінькова Є. Інструменти інформаційної війни проти України в інтернет-ЗМІ. Вип. 883, № 1, 2017. С. 42-47.

¹³ Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.

¹⁴ Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : навчальний посібник / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. 2-ге вид., стер. Київ: Знання, 2008. 663 с.

ствердити, що сьогодні кожен термін має своє місце для застосування, в залежності від завдання, наслідків, учасників, масштабів і т.д.¹⁵

Щодо окреслення певних ознак, то П. Помаранцев у праці «Nothing Is True and Everything Is Possible: The Surreal Heart of the New Russia» зазначає, що одна із основних характеристик інформаційної війни – розмивання концепту правди, особливо у руках Кремля. Автор наголошує, що важливо не створити нову правду, а розмити існуючу: «...не переконати, як у класичній пропаганді, а зробити інформаційне поле брудним. За допомогою конспірології, страхів, ірраціональних рухів засмітити його так, щоб неможливо було привести раціональний аргумент на тему майбутнього Донбасу, наприклад, або ролі НАТО у Східній Європі»¹⁶.

Важливу ознаку пропонують М. Дзюба та Я. Жарков, вказуючи, що інформаційна війна, на відміну від збройної, може бути як у мирний, так і воєнний час. До інших ознак автори відносять навмисне викривлення інформаційного простору, універсальність, невичерпність ресурсів, швидкість подолання великих відстаней¹⁷.

Відтак, до специфічних рис можна додати непомітний характер впливу, відсутність наявних руйнувань, багатовекторність атак, як за метою, так і аудиторією впливу, утруднене прогнозування, нетиповий вид логістики (ЗМІ, Інтернет, соціальні мережі). Відтак, виникають труднощі оперативного реагування на такі загрози¹⁸.

Виникають розбіжності у дослідників у визначенні головної мети інформаційної війни, проте деякі елементи можна виокремити, що стали універсальними у більшості конфліктів. Цілі інформаційної війни полягають у посиленні бойових дій, де інформаційна війна виступає супроводом для

¹⁵ Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.

¹⁶ Худолій А. О. Інформаційна війна 2014-2022 рр.: монографія. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. 208 с.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.

збройного протистояння, ослабленні ворога через вплив на свідомість суспільства та, шляхом впливу на фінансову, політичну, економічну сфери, вирішення проблеми міждержавної конкуренції¹⁹.

Хоч термін «інформаційна війна» і виник спочатку саме у військовій сфері, не варто сьогодні його плутати із поняттями мережева та радіоелектронна війни. Навіть, якщо у всіх цих видах війн інформація і виступає головним засобом ведення бойових дій, проте її застосування різне. Мережева, або мережево-центрична війна характеризується здатністю територіально розсереджених сил інформувати про бойовий простір, що можна використати за допомогою мережево-центричних операцій. Загалом такий вид війни передбачає обмін інформацією, щоб збільшити бойову потужність²⁰.

Електронна, радіоелектронна війна, або радіоелектронна боротьба (РЕБ) – це, радше, війна у колі військових, що передбачає вплив на канали зв'язку. Також РЕБ – це сукупність засобів, що допомагають перешкоджати роботі систем зв'язку ворога, з метою подальшого дезорієнтування та захисту власних радіоелектронних систем. Тому електронну чи мережеву війну не варто прирівнювати до інформаційної, яка є значно ширшою за сферою дії, впливом та учасниками, натомість можуть виступати її підвидами²¹.

Центральний елемент інформаційної війни – інформація. Зловживання нею, використання з метою маніпуляції, викривлення та інше під час військових дій створило таке небезпечне явище, як постправа. Описали та ввели в обіг цей феномен С. Течіс та Р. Кіз. Постправа являє собою інструмент для маніпуляції думкою і свідомістю громадськості, а також створює реальність, у якій обман – це делікатна неправда, а очевидна брехня –

¹⁹ Там само.

²⁰ Еволюційний розвиток концепції мережево-центричних війн, системно-концептуальні основи теорії дата-центричних операцій Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил October 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/347616747_Evolucijnij_rozvitok_koncepcii_merezevo-centricnih_vijn_sistemno-konceptualni_osnovi_teorii_data-centricnih_operacij (дата звернення: 16.08.2024).

²¹ РЕБ. Що це і як засоби радіоелектронної боротьби протидіють ворожим ракетам. URL: <https://mind.ua/publications/20269499-reb-shcho-ce-i-yak-zasobi-radioelektronnoyi-borotbi-protidiyut-vorozhim-raketam> (дата звернення: 16.08.2024).

перекручування, перебільшення, що ускладнює встановлення межі між правдою та брехнею²².

Г. Почепцов радить розрізняти поняття інформаційна війна та пропаганда. На думку автора інформаційна війна намагається змінити існуючий інформаційний порядок, коли думку меншості видають за думку більшості. Пропаганда ж має на меті, щоб всі говорили одне і те ж, її головне завдання – всеосяжність²³. Відтак, Г. Почепцов наводить у приклад поділ пропаганди за Ж. Еллюлем: пропаганда інтеграції (типова пропаганда держави) та пропаганда агітації (дії держави на зруйнування, до прикладу, використання соцмереж, щоб зсередини дестабілізувати опонента)²⁴.

Уперше термін «пропаганда» виник у Ватикані, 1622 року, та означає «щось, що підлягає поширенню». У ті часи пропаганду використовували з метою поширення віровчення, але з часом термін набув іншого забарвлення. М. Спруль описує пропаганду як роботу великих груп чи організацій, що шляхом нав'язування привабливих висновків, які приховують справжню мету і відсутність підстав, намагаються контролювати громадськість для досягнення особливих інтересів. А основна різниця між пропагандою та звичайним обміном інформацією полягає в умисності та наголосі на маніпуляції²⁵.

З. Земан поділяє пропаганду на три види: біла, яка прямо показує джерела інформації і мету, сіра, що має неоднозначні джерела і мету, чорну, що має лише фальшиву інформацію від імені опонента²⁶.

²² Худолій А. О. Інформаційна війна 2014-2022 рр.: монографія. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. 208 с.

²³ Уривок із книги «Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії». URL: <https://detector.media/withoutsection/article/195127/2021-12-25-uryvok-iz-knygy-toksychnyy-infoprostir-yak-zberegty-yasnist-myslennya-i-svobodu-dii/> (дата звернення: 16.08.2024).

²⁴ Пропаганда: основные характеристики. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/20334/2018-01-07-propaganda-osnovnye-kharakterystyky/> (дата звернення: 18.08.2024).

²⁵ Драбюк С.С Пропаганда та її види. Шляхи протидії пропаганді. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», Розділ 7. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Вип. №1, 2022. С. 153-157.

²⁶ Пропаганда: історія питання. URL: <https://uacrisis.org/uk/propaganda-istoriya-pytannya> (дата звернення: 18.08.2024).

При аналізі саме російської пропаганди Г. Асмолов приходять до влучних висновків. Основну мету пропаганди дослідник пропонує розглядати як «створення когнітивних фільтрів та евристики, які відкидають будь-яку альтернативну версію реальності. Пропаганда спрямована на створення такого емоційного стану у людей, який послаблює їхнє критичне мислення. Постійний потік ТВ шоу в основному використовується для того, щоб тримати людей у стані високої емоційної залученості. Ці шоу слідують мистецтву драматургії і спрямовані на створення ефекту звикання у аудиторії»²⁷. Власне, такими і виглядають шоу В. Соловйова, О. Скабєєвої чи С. Мардана, а їхня аудиторія живе у реальності, яку подає для них телебачення.

Г. Асмолов також пропонує три елементи російської пропаганди – дезінформація, ізоляція, залякування. Дезінформація поширюватиме необхідну інформацію для суспільства. Ізоляція обмежуватиме доступ до незалежних ЗМІ чи інших платформ, щоб створити російський інформаційний простір. А залякування не дозволить суперечити поданій точці зору²⁸.

Таким чином явище інформаційної війни виявило зацікавленість у великій групі дослідників. У залежності від країни перебування, політики, світогляду визначення можуть дещо відрізнятися, набувати нових ознак, характеристик. Через стрімкий технологічний розвиток поруч з інформаційною війною розвиваються й інші феномени сучасності, що змушує розглядати і сприймати інформаційну війну як новий вид протистояння, який має розвинутий арсенал зброї, полівекторну дію та може становити нову і більшу загрозу для подальшої безпеки та світового порядку.

1.2. Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження

До теоретичного осмислення феномену інформаційної війни, історії, передумов, розвитку долучились як зарубіжні науковці, так і вітчизняні.

²⁷ Пропаганда та постпропаганда як інструментарій щодо породження «правильної» поведінки. URL: <https://detector.media/infospace/article/233248/2024-10-10-propaganda-ta-postpropaganda-yak-instrumentariy-shchodo-porodzhennya-pravylnoi-povedinky/> (дата звернення: 20.08.2024).

²⁸ Там само.

Дослідники розглядали не лише інформаційну війну, а й окремо усі її складові, інструменти, особливості, намагалися досягнути нові явища, що виникали у результаті ведення таких війн.

Явище інформаційної війни, історію, передумови та певні її особливості досліджували М. Лібікі, Т. Кузьо, В. Горбулін, О. Курбан, В. Шамраєва. Але саме провідним теоретиком можна вважати М. Лібікі та його працю «Що таке інформаційні війни»²⁹. У цій праці автор спробував окреслити суть інформаційної війни та визначив класифікацію. Проте М. Лібікі недооцінює вплив інформаційних атак та не надає інформації настільки важливої ролі, яку вона має насправді сьогодні.

Серед українських науковців історію інформаційних війн, розвиток технологій досліджував О. Курбан у статті «Історія становлення та розвитку технологій інформаційних війн»³⁰. Науковець розглядає еволюцію інформаційної війни через розвиток технологій та історичних подій. Передумови появи інформаційної війни досліджує В. Шамраєва у праці «Передумови появи інформаційної війни як явища сучасних міжнародних відносин»³¹. Авторка прослідковує популяризацію технологій з інформаційною, технологічною революціями від часу винайдення першого друкарського верстату до появи Інтернету.

Інформаційну складову гібридної війни росії проти України, витоки, причини агресії розглядає В. Горбулін. У колективній монографії «Світова гібридна війна: український фронт», автори вказують, зокрема, на низку проблем інформаційного простору України³². У праці «Гібридна війна» як

²⁹ Martin C. Libicki What is Information Warfare? Center for Advanced Concepts and Technology, Institute for National Strategic Studies, National Defense University, 1995 Libicki M. What is information warfare? Washington: National Defense University, 1995. URL: https://books.google.com.ua/books/about/What_is_Information_Warfare.html?id=y58yzzwEACAAJ&redir_esc=y (дата звернення: 24.08.2024)

³⁰ Курбан О.В. Історія становлення та розвитку технологій інформаційних війн. Вісник Книжкової палати, 2016. Вип. 4. С. 50-52.

³¹ Шамраєва В.М. Передумови появи інформаційної війни як явища сучасних міжнародних відносин Міжнародний науковий журнал Інтернаука. Вип. 1 (1), 2017. С.61-66.

³² Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2017. 496 с.

ключовий інструмент російської геостратегії реваншу»³³ В. Горбулін зазначає, що інформаційний чинник гібридної війни іноді стає самостійним і, навіть, не менш важливим за військовий.

Дослідження Т. Кузьо «Війна В. Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет» показує еволюцію російської політики імперіалізму, відношення росії до України та гібридну війну Кремля руками не лише «зелених чоловічків», а й православних фанатиків. Також досліджено вплив війни на зміни в національній ідентичності громадян України та чому більшість російськомовних українців не підтримали проєкт «Новоросії»³⁴.

Особливості саме інформаційної війни росії проти України досліджували І. Слюсарчук та Н. Пічак у праці «Антиукраїнська інформаційна війна Російської Федерації»³⁵, де детально розглянуто передумови, методи, етапи, засоби, а також можливі способи протидії української сторони. До сфери інформаційного спротиву автори віднесли формування журналістської етики під час воєнного та надзвичайного стану, створення механізмів взаємодії між міністерствами і відомствами України у сфері інформаційної безпеки, іміджева політика, патріотичне виховання, розробка власних інформаційних операцій та ін.

Інструменти інформаційної війни розглядали такі дослідники як Ф. Сейб, П. Кравчик і Я. Вішніцкі, а серед українських: М. Матач, О. Горбань, М. Зубарева, О. Саприкін, О. Сенченко, Б. Юськів та Н. Карпчук.

Оскільки інформація є ключовою у веденні інформаційних війн, то Ф. Сейб проаналізував її роль під час Другої світової війни та до сьогодення у дослідженні «Information at War: Journalism, Disinformation, and Modern

³³ Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: https://zn.ua/ukr/internal/gibridna-viyuna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_.html (дата звернення: 25.08.2024).

³⁴ Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Наук. ред.: В. Ліхачов, І. Винокуров; Пер. з англ. А. Павлишина. Національний університет "Києво-Могилянська академія"; Центр європейських гуманітарних досліджень; Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 560 с.

³⁵ Слюсарчук І. В. Антиукраїнська інформаційна війна Російської Федерації / І. В. Слюсарчук, Н. Я. Пічак // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави : наук.-практ. журн. Київ, 2015. Вип. № 3 (19) С. 18-26.

Warfare»³⁶. Автор наголошує, що у сучасних реаліях хід війни визначають не лише кулі та бомби, важливими стають ЗМІ та інформація. Ф. Сейб акцентує увагу на таких важливих питаннях, як медіаграмотність та важливість інформаційної війни над кінетичною для військових.

Польські дослідники П. Кравчик і Я. Вішніцкі у своїй статті «Інструменти та методи інформаційної війни в контексті інформаційних операцій, що проводить Російська Федерація під час війни в Україні у 2022 році»³⁷, аналізують такі основні засоби як соціальні медіа, дідфейк, фейки. Науковці стверджують, неконвенційні види зброї стають дедалі важливішими, а застосування інформаційних операцій впливає на ведення бойових дій. Росія цілеспрямовано зосереджує вплив на людей, поєднуючи інформаційні інструменти із енергетичними, політичними і т.д. Порівняно новим інструментом вважають дідфейк. Це питання окремо досліджували М. Матач³⁸ та вчені з Массачусетського технологічного інституту. Вони стверджують, що саме фейки швидше поширюються, ніж правдива інформація.

Інтернет-ресурси як інструмент інформаційної війни росії проти України досліджує О. Саприкін³⁹. Дослідник розглядає форми і технології протистояння в інтернет-ЗМІ, соціальних мережах, інших онлайн ресурсах. Увага приділена й питанню інформаційної безпеки України, тому автор також пропонує низку рекомендацій як перемогти російську пропаганду. Один із методів передбачає створення в українських ЗМІ такого простору, щоб зробити його психологічно несприятливим для путінського електорату.

³⁶ Seib Ph. *Information at War: Journalism, Disinformation, and Modern Warfare*. Great Britain: Polity Press, 2021. 240 p.

³⁷ Krawczyk P., Wiśnicki J. *Information warfare tools and techniques in the context of information operations... conducted by the Russian Federation during the 2022 war in Ukraine*. *Cybersecurity and Law*, 2022. Вип. 8(2). С. 278-286.

³⁸ Там само.

³⁹ Саприкін О. А. Інтернет-ресурси як інструмент інформаційної війни й інформаційна безпека України / О. А. Саприкін // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2015. Вип. № 2. С. 72-77.

Особливу увагу інформаційним інструментам у контексті російсько-української війни приділила М. Зубарева⁴⁰, опрацювавши та окресливши засоби маніпулювання, руйнування інформаційного простору чи використання з антидержавною метою та зазначивши категорії споживачів російських медіа. Також подано дані соціологічних опитувань і рекомендації, як протистояти масштабній інформаційній війні і зберегти цілісність України. Розвиток теорії і практики протиборства в інформаційній сфері, інформаційну зброю, «невидиму війну США проти інших країн» розглянуто у статті О. Сенченко «Інформаційні війни як фактор трансформації соціальних систем»⁴¹.

Вагома частина досліджень також приділена такій складовій, як пропаганда. На прикладі втручання росії до внутрішніх справ України О. Горбань вивчає інструменти й методи інформаційної війни, показує основні маніпулятивні прийоми, вплив на психіку людини, свідомість та поведінку. Зокрема, проаналізовано такі методи, як дезінформація та маніпуляція, диверсифікація, психологічний, психотропний тиск, поширення чуток⁴².

Також питання російської пропаганди, як одного із інструментів політики рф, досліджено у статті «Аналіз прихованих тем пропаганди Кремля в Україні»⁴³ Б. Юськіва та Н. Карпчук. Дослідники аналізували тематичну структуру повідомлень російського інформаційного простору, щоб виявити приховані теми та окреслити основні ознаки. Виявлено і основні прийоми подачі матеріалу та підсумовано загальні характеристики російської пропаганди.

Багато уваги науковців привернуло явище кібервійн. До прикладу, Т. Рід, Б. Б'юкенен, Ю. Когут досліджують питання кіберзброї, наслідків таких війн, кібертероризму та загрози гонки інструментів у кіберсфері.

⁴⁰ Зубарева М. А. Аналіз інформаційної війни між Росією та Україною в інформаційному суспільстві / М. А. Зубарева // Інформаційне суспільство, 2015. Вип. 21. С. 6-11.

⁴¹ Сенченко О. Інформаційні війни як фактор трансформації соціальних систем / О. Сенченко // Вісник Книжкової палати. 2015. Вип. № 9. С. 40-46.

⁴² Горбань О. Ю. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення / О. Ю. Горбань // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Вип. № 1, 2015. С. 136-141.

⁴³ Юськів Б. М., Карпчук Н. П. Аналіз прихованих тем пропаганди Кремля в Україні. Політичне життя: науковий журнал. Вінниця, 2023. Вип. 1, 2022. С. 160-171.

У 2013 Т. Рід представив одну із своїх праць «Кібервійна не відбудеться» на дискусії у штаб-квартирі НАТО. Зокрема, у цій книзі автор стверджує, що необхідно зважено використовувати термін «кібервійна». Адже війна завжди несе із собою насильство, а від кібератак ще ніхто не постраждав. Проте залишає багато роздумів про гонку кіберозброєнь і важливість формування національної політики в кіберпросторі⁴⁴.

Б. Б'юкенен у праці «Хакери і держави. Кібервійни як нові реалії сучасної геополітики»⁴⁵ досліджує використання державами хакерських атак у власних політичних цілях і задля отримання переваги. Раніше країни використовували розвідку, а такі операції залишалися таємними. Проте з приходом інформаційної епохи, кібератаки стали значно зручнішими і широко використовуваними, адже досягають кращого ефекту. Розглянуто такі основні кібератаки, як NotPetya, Stuxnet, код Shamoon та діяльність хакерського угруповання Shadow Brokers.

Серед українських дослідників питання інформаційної безпеки, тему кібервійн вивчає Ю. Когут. У таких працях як «Кібервійни, кібертероризм, кіберзлочинність. Концепції, стратегії, технології»⁴⁶, «Кібербезпека та ризики цифрової трансформації компаній»⁴⁷ чи «Гібридна війна нового типу як загроза національній безпеці держав»⁴⁸ автор розглядає інформаційні загрози, як вони впливають на державу, підприємства та як протидіяти у такому типі війни. Але особливу увагу привертає окреме дослідження на тему «Кібертероризм»⁴⁹. Явище кібертероризму порівняно до однієї із форм тероризму, висвітлено генезис терміну, діяльність кібертерористів та можливу протидію.

⁴⁴ “Cyber War Will Not Take Place”: Dr Thomas Rid presents his book at NATO Headquarters. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_100906.htm (дата звернення: 26.08.2024).

⁴⁵ Б. Б'юкенен. Хакери і держави. Кібервійни як нові реалії сучасної геополітики. Київ: Наш Формат. 352 с.

⁴⁶ Когут Ю. Кібервійни, кібертероризм, кіберзлочинність. Дакор, Консалтингова компанія Сідкон, 2022. 284 с.

⁴⁷ Когут Ю. Кібербезпека та ризики цифрової трансформації компаній, Консалтингова компанія Сідкон, 2021. 372 с.

⁴⁸ Когут Ю. Гібридна війна нового типу як загроза національній безпеці держав. Консалтингова компанія Сідкон, 2023. 348 с.

⁴⁹ Когут Ю. Кібертероризм. Консалтингова компанія Сідкон, 2021. 304 с.

Велике різноманіття інструментів інформаційної вимагає детального вивчення саме інфопростору, впливу Інтернету, соціальних медіа на хід війни. Це питання досліджували Т. Рід, А. Каплан та М. Хенлайн, Д. Патрикаракос, Г. Почепцов, І. Крупський, О. Тараненко, Н. Семен, Є. Соломін.

У праці «War 2.0: Irregular Warfare in the Information Age»⁵⁰ Т. Рід у співавторстві із М. Хекером досліджує вплив Інтернету на сучасне ведення війн. Особливу увагу науковці приділили питанню як повстанські групи використовують медіапростір. Автори розглядають ситуації, коли найбільші терористичні організації використовують можливості Інтернету не лише для самореклами, а й впливу на громадську думку, вербування, організації операцій.

Британський журналіст Д. Патрикаракос у праці «Війна у 140 знаках. Як соціальні медіа змінюють конфлікти у XXI столітті» досліджував саме поле бою у віртуальному світі. Автор на прикладі трьох конфліктів Ізраїль-ХАМАС, росія-Україна, США-ІД описав вплив соціальних мереж на ведення війни. Д. Патрикаракос стверджує, що «війна наративів, мабуть, стає важливішою за фізичне військове протистояння» і перемога в інформаційному полі може бути навіть важливіша зі іншими⁵¹.

Важливість соціальних медіа загалом для сучасного життя, бізнесу досліджували А. Каплан та М. Хенлайн. Автори пояснюють різницю між концепцією соціальних мереж та «Web2.0», надають класифікацію соцмереж, описують основні виклики та ознаки⁵². Явище соціальних медіа також досліджено у колективній статті «Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media»⁵³, де автори детально аналізують будову, наслідки використання та надають власні рекомендації щодо застосування.

⁵⁰ Rid T., Hecker M. War 2.0: Irregular Warfare in the Information Age. Great Britain: Praeger, 2009. 292 p.

⁵¹ Патрикаракос Д. Війна у 140 знаках. Як соціальні медіа змінюють конфлікти у XXI столітті. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 352 с.

⁵² Kaplan A., Haenlein M. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. Business Horizons, 2010. Vol. 53 (1). P. 59-68.

⁵³ Kietzmann J. H. Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media / J. H. Kietzmann, K. Hermens et al. Business Horizons. 2011. № 54 (3). P. 241-251.

Багато досліджень темі інформаційної війни присвятив Г. Почепцов. У деяких публікаціях науковець намагався розрізнити поняття інформаційної і смислової війн⁵⁴. У праці «Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії» Г. Почепцов розглядає проблему сучасного інфопростору: присутність фейків, пропаганди, вирвані з контексту слова, тому й називає його «токсичним». Автор досліджує походження фейків, їх поширення та примічає, що ми сьогодні живемо у трьох світах: фізичному, інформаційному та віртуальному, і закликає до фільтрації інформації⁵⁶. Серед інших праць автора: «Сучасні інформаційні війни», «Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах», «Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності» чи «Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології XXI століття».

І. Крупський розглядає російські медіапродукти як чинник розпалювання ворожнечі та одне із джерел поширення пропаганди. На прикладі найбільших телеканалів росії автор показує перекручування, фабрикування подій, слів, замовчування «невигідної» інформації, вигадкування сюжетів. Дослідник навіть приходить до висновку, що через таку діяльність російських медіа на території Донбасу було штучно створено окрему політичну ідентичність серед місцевого населення⁵⁷.

У статті «Номінація як фактор інформаційної війни»⁵⁸ О. Тараненка розглянуто посилення ролі медіа під час інформаційної війни, а також проаналізовано медіаномінативи, що становлять перешкоду на шляху ефективної комунікації. Прикладом цього автор наводить наступне: вживання

⁵⁴ Смилові війни в сучасному світі. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/4150/2013-05-05-smyslovi-viiny-v-suchasnomu-sviti/> (дата звернення: 01.09.2024).

⁵⁵ Почепцов Г. Г. Смилові та інформаційні війни / Г. Г. Почепцов // Інформаційне суспільство, 2013. Вип. 18. С. 21-27.

⁵⁶ Почепцов Г.Г. «Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії». Vivat, 2022. 384 с.

⁵⁷ Крупський І. Пропагандистсько-маніпуляційна діяльність російського телебачення як чинник розпалювання міждержавної ворожнечі / І. Крупський // Теле- та радіожурналістика, 2015. Вип. 14. С. 179-187.

⁵⁸ Тараненко О. Номінація як фактор інформаційної війни / О. Тараненко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Прикладні та фундаментальні аспекти дослідження в соціальних комунікаціях» (Івано-Франківськ, 20–22 травня 2015 р.). С. 225-232.

«антитерористична операція» замість «війна». А заголовки російських медіа щодо подій в Україні у світлі маніпуляцій характеризує Н. Семен⁵⁹.

Є. Соломін у дослідженні «Інформаційна безпека України: від анексії до концепції через війну на Сході»⁶⁰ досліджує анексію національного українського інформаційного простору на сході України, особливості телепростору в прикордонних районах Луганщини та оцінює загальні досягнення і прорахунки.

Інші складові інформаційної війни, такі як вплив на людей, на культурну сферу, інформаційні операції та інші нові явища досліджували Р. Кеєс, І. Парфенюк, І. Більовський, А. Петрова, В. Панченко, М. Тимошик, О. Солонько.

Феномен постправди, як один із наслідків інформаційної війни, досліджував Р. Кеєс у праці «The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life»⁶¹. Автор стверджує, що ми живемо в період існування не просто правди і брехні, а й постправди, яку називає неоправдою, м'якою правдою, несправжньою правдою.

Вплив ворога не лише на інформаційний простір, а й на культурну складову, світогляд людей аналізує І. Парфенюк у дослідженні «Стратегічні та стандартні інформаційні війни в Україні»⁶². Автор розглядає такі методи інформаційного протиборства, як пропаганда, дезінформація, міфологізація, що сприяють трансформації в «культурному просторі».

Досліджено і питання інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців. І. Більовський у праці «Роль інформаційно-психологічного впливу в інформаційній боротьбі»⁶³ аналізує засоби тиску на

⁵⁹ Семен Н. Ф. Заголовки російських інтернет-ресурсів у матеріалах про події в Україні в контексті інформаційної агресії / Н. Ф. Семен // Інформаційне суспільство. 2016. Вип. 23. С. 44-47.

⁶⁰ Соломін Є. Інформаційна безпека України: від анексії до концепції через війну на сході / Є. Соломін // Теле- та радіожурналістика. 2016. Вип. 15. С. 68-72.

⁶¹ Keyes R. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. Macmillan + ORM, 2004. 325 p.

⁶² Парфенюк І. Стратегічні та стандартні інформаційні війни в Україні (на прикладі інформаційної війни РФ) / І. Парфенюк // Український інформаційний простір: науковий журнал Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв, 2014. Вип. 2. С. 298-305.

⁶³ Більовський І. Роль інформаційно-психологічного впливу в інформаційній боротьбі / І. Більовський // Соціальна психологія: український науковий журнал. 2006. № 1. С. 162-170.

воїнів ЗСУ під час виконання миротворчих завдань. А в публікації А. Петрової «Роль та місце військових засобів масової інформації в інформаційному протиборстві»⁶⁴ розглянуто місце і роль військових інструментів спілкування та методів, за допомогою яких можна досягнути протидії інформаційним війнам.

Асиметричність війни та роль інформаційних операцій розглядав В. Панченко. У статті «Інформаційні операції в асиметричній війні росії проти України: підходи до моделювання» автор вже зазначив, що інформаційна складова направлена на знищення української інформаційної інфраструктури на підконтрольних бойовикам територіях. Серед інших характеристик Панченко зазначає блокування каналів, що поширюють проукраїнську позицію, потужні пропагандистські операції. А також наголошує, що позначення цього протистояння «асиметричною війною» є найбільш влучним⁶⁵.

М. Тимошик у дослідженні «Чому Москва боїться українського друкованого слова, або Історія про те, як імперська влада через заборону книг знесилювала дух російських українців» звертається до проблеми інформаційної агресії, яка спрямована на українців, що живуть за кордоном, у тому числі й на території рф. Автор дійшов висновку, що імперська політика росії, терор проти українців змусили наших співвітчизників відмовитися від свого «я», що призвело до замовчування і втрати генетичної пам'яті⁶⁶.

Цікавим є погляд О. Солонька на інформаційну епоху та його книга «Інфодемія. Зброя дезінформації у вірусну епоху». Автор використовує термін «інфодемія», скорочення від інформаційна пандемія, також вживає «цифрова пандемія». Ідея книги полягає у висвітленні проблеми, що під час кризових ситуацій дезінформація може підривати довіру громадян до влади, особливо в період очікування пояснень від відповідних інституцій. Чи навпаки поширення хаосу через надмірну інформацію.

⁶⁴ Петрова А. Б. Роль та місце військових засобів масової інформації в інформаційному протиборстві / А. Б. Петрова // Наукові записки інституту журналістики, 2015. Т. 58. С. 22-29.

⁶⁵ Панченко В. М. Інформаційні операції в асиметричній війні Росії проти України: підходи до моделювання / В. М. Панченко // Інформація і право, 2014. Вип. № 3. С. 13-16.

⁶⁶ Тимошик М. С. Чому Москва боїться українського друкованого слова, або Історія про те, як імперська влада через заборону книг знесилювала дух російських українців / М. С. Тимошик // Український інформаційний простір. 2018. Число 1. С. 257-265.

А серед дослідників інформаційного сектору уже повномасштабного періоду війни росії проти України можна виокремити дослідження О. Джус «Ключові показники ведення інформаційної війни росії проти України»⁶⁷. У статті автор аналізує інформаційну складову війни, визначає її поняття, мету, інструменти та характеризує як новий вид ведення бойових дій.

Питання присутності ботів у інформаційному просторі досліджує М. Радіо у статті «Боти у соціальних медіа: реалії та перспективи для українських передвиборних кампаній»⁶⁸. Автор прослідковує використання і вплив ботів, вказує на основні їхні завдання та основні ознаки. Активність Президента Зеленського як одна зі складових протидії російській дезінформацій проаналізовано у праці О. Батрименко «Соціально-медійна активність президента України у висвітленні російсько-української війни»⁶⁹. Розглянуто поняття «соціальні медіа», стиль спілкування президента, основні ознаки та вплив на аудиторію. Також автор стверджує, що цифрові інформаційно-комунікаційні засоби сприяли медіа революції.

Загалом, можна сказати, що існує достатня кількість досліджень такого явища, як «інформаційна війна» у колі зарубіжних та українських науковців. Автори змогли простежити основні характеристики, ознаки, класифікацію та еволюцію феномену. З часом ці дослідження доповнювались новими дослідницькими питаннями, як нові характерні риси, яких набувала інформаційна війна, виникнення нових понять, стратегії ведення протистояння. Якісно досліджено й інформаційну сферу війни росії проти України. Проте можна сказати, що саме етап повномасштабного вторгнення ще потребує додаткових напрацювань.

⁶⁷ Dzhus O. A., Key indicators of information warfare Russia against Ukraine. Політичне життя: науковий журнал. Вінниця, 2023. Вип. 2. С. 83-88.

⁶⁸ Радіо М. В. Боти у соціальних медіа: реалії та перспективи для українських передвиборних кампаній Політичне життя. Серія: Політична культура та ідеологія. Вінниця, 2022. Вип. №4. С. 94-99.

⁶⁹ Батрименко О. В. Соціально-медійна активність президента України у висвітленні російсько-української війни. Політичне життя. Вінниця, 2022. Вип. №4 С. 79-83.

Комплексне вивчення питання інформаційного сектору повномасштабної війни росії проти України вимагало використання низки методів наукового дослідження. Серед загальнонаукових методів було використано такі, як метод аналізу, порівняння, синтезу, спостереження та індукції.

Метод аналізу використано для детального розгляду складових інформаційної війни. Завдяки цьому методу виокремлено основні інструменти, засоби як інформаційних атак рф, так і української протидії. За допомоги методу синтезу окреслено загальні стратегії ведення інформаційної війни різними сторонами, залежно від застосованих методів та поставлених цілей. Завдяки методу порівняння простежено вплив та різницю між російськими й українськими наративами, інформаційною діяльністю рф та України, методами ведення інформаційної війни та мети таких дій, що в результаті допомогло дослідити основні відмінності у підходах.

Метод спостереження використано з метою вивчення і дослідження присутності росії у інформаційних просторах. Здійснено моніторинг українських та міжнародних ЗМІ, розглянуто різні твердження та погляди, здійснено фіксацію основних подій з метою з'ясування впливу пропаганди на засоби комунікації, свідомість та політику. Також розглянуто створення основних інституцій, нормативно-правових актів, організацій для протидії інформаційному впливу росії. Із застосуванням методу індукції ми змогли прослідкувати характерні риси інформаційної війни росії проти України, вивести певні судження, висновки та окреслити певні особливості, дії сторін, дати загальне уявлення системи.

На рівні спеціальної методології у науковій роботі ми застосували такі методи дослідження міжнародних відносин, як контент-аналіз, метод аналізу документів та ситуації й системний метод.

Метод контент-аналізу передбачає порівняння провідних державних документів за критерієм згадки про певні об'єкти і явища. Зокрема, проведення такого аналізу допомогло прослідкувати вживання терміну «інформаційна війна» у Стратегічному оборонному бюлетні за різних редакцій. Уникнення

використання цього терміну свідчить про проблему його ідентифікації, правильності використання та відповідності законодавства реаліям війни.

Використання методу аналізу документів дозволило прослідкувати нормативно-правову базу українського законодавства у сфері інформаційної безпеки, основні закони, рішення РНБО. А метод аналізу ситуації стимулював надбання і закріплення отриманих теоретичних знань, отримання відповідей на поставленні завдання та допоміг систематизувати набір даних після тривалого накопичення матеріалу.

Застосування системного методу допомогло дослідити різні аспекти феномену інформаційної війни як системи. Зокрема, ми окреслили основний інструментарій сторін, як-от наративи, фейки, ШсО, боти і т.д. Прослідкували, за допомогою яких засобів Україна чинить опір інформаційним загрозам росії. У результаті змогли розглянути взаємодію між зазначеними елементами, їхню мету та спосіб, у який вони підтримують життєдіяльність системи.

Висновки до розділу I

Отже, інформаційну війну можна вважати порівняно новим явищем, яке привертає все більше уваги дослідників. На сьогодні проблема інформаційної війни має досить великий перелік наукових розвідок та різноманітність поглядів, думок. Варто зазначити, що хоч науковці намагалися і раніше тлумачити поняття «інформаційна війна», проте воно було сильно пов'язано із військовою сферою, єдиного визначення поки не прийнято. Водночас автори зазнавали труднощів із підходами до класифікації чи визначення окремих понять. Зараз спостерігаємо виокремлення цього напрямку та виникнення похідних явищ.

У результаті опрацювання матеріалів виявлено, що теоретичне осмислення інформаційної війни почалося ще у минулому столітті, з часом ці напрацювання вдосконалювалися. Феномен інформаційної війни має різносторонній підхід та характеризується розгалуженим переліком

досліджених питань. Увагу дослідників привертала такі явища, як кібервійна, пропаганда, вплив на психологічну складову та ін.

Новий поштовх досліджень простежується після 2014 року, з початком гібридної війни росії проти України. Сьогодні праці, що досліджують інформаційну війну повномасштабного періоду можна віднести в окрему категорію, адже дослідницьке поле розширено такими проблемами, як соціальні медіа, боти та осмислено нові інструменти і підходи.

РОЗДІЛ 2. ПРОЯВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

2.1. Інструменти інформаційної війни рф в Україні

Повномасштабна війна росії проти України уже вийшла за рамки традиційної. Росія використовує велике різноманіття засобів, політичні, економічні, енергетичні та інші методи, окрім традиційного виду озброєння і способу ведення війни. Але ще одна особливість цієї війни полягає в тому, що вона ведеться не стільки з метою територіальних загарбань, змагань за сфери впливу, а знищення української нації, ідентичності та ідеї. Задля досягнення цієї цілі рф вдається до використання інформаційних інструментів, за допомогою яких не лише знищує Україну зсередини чи у «лобовій атаці», а й формує своє бачення сучасного світу, впливає та використовує інші держави, перекоює сучасність під свої бажання.

В інформаційному полі давно перебувають поняття, які відкрито охарактеризовують політику росії як неоімперську. Зокрема, концепція «руській мір», яка являє собою головну ідеологію сучасної росії, лежить в основі зовнішньополітичних доктрин та стратегій, несе шовіністські, фашистські ідеї та має на меті розширення простору «імперії» через цивілізаційні причини. Ця концепція не визнає існування України, а росія ж навпаки – може робити все, що їй заманеться, адже українські території входять до просторового виміру «руського міра». Таким чином, концепція стала не просто одним із стовпів російської політики за останні роки, а й причиною повномасштабного вторгнення і бажанням знищити Україну, її самобутність⁷⁰.

Спочатку, через пів року війни, у 2022 році рф приймає нову стратегію зовнішньої політики, де на стратегічному рівні закріплені справжні цілі спеціальної військової операції (далі – СВО), як стверджує рф. Згідно із стратегією, російська федерація буде підтримувати співвітчизників, що проживають за кордоном, реалізувати їхні права, гарантувати безпеку їхніх

⁷⁰ "Русский мір" – ересь чи неонацизм? Розбирається Костянтин Дорошенко. URL: <https://suspilne.media/culture/222989-russkij-mir-eres-ci-neonacizm-rozbiraetsa-kostantin-dorosenko/> (дата звернення: 05.09.2024).

інтересів і зберігати російську культурну ідентичність. Тому росія і зобов'язана поглиблювати свої зв'язки з такими утвореннями як ДНР та ЛНР. А країни пострадянського простору – законна сфера впливу, звідси і необхідність об'єднання усіх етнічних росіян, зокрема, через мовний чинник⁷¹.

Уже в основі нової редакції Концепції зовнішньої політики рф 2023 року, лежить ідея про зіткнення цивілізацій, де росія виступає окремим центром сили і об'єднує держави Глобального Півдня навколо антизахідних наративів. Одна із головних відмінностей полягає у тому, що на відміну від редакції 2016 року, нова версія вказує, що європейські держави проводять агресивну політику відносно росії, з метою підірвати безпеку і суверенітет, зруйнувати «традиційні російські» цінності та ін⁷². Це вкотре підкреслює і закріплює головні російські наративи, про «недружні країни колективного Заходу» тощо.

Особливе місце в оновленій концепції належить ідеї «русского міра». Згідно з підрахунків агенції РБК, словосполучення, що містять слово «російський» («русский мір, язык, православная церковь») вживаються 12 разів, на противагу редакції 2016 року, де вжито лише 1 раз. Саме збільшення кількості таких мовних сполук і вказує на основну суть, яку автори хотіли донести: для власного народу – велич держави, а світу – серйозність своїх намірів⁷³.

В. Путін, кремлівські політики і журналісти, у своїх промовах, сюжетах, називають українців нацистами, хоча саме російський режим має відверто нацистський характер. Одна із ознак – так зване, «победобесіє», концепція щодо пам'яті про Другу світову війну. На думку пропагандистів, якщо перемога була спільна, то і держава зараз має бути єдина. Через це російська

⁷¹ Россия должна защищать идеалы «русского мира» — Путин утвердил новую внешнеполитическую доктрину. URL: <https://zn.ua/POLITICS/rossija-dolzha-zashchishchat-idealy-russko-ho-mira-putin-utverdil-novuju-vneshnepoliticheskuyu-doktrinu.html> (дата звернення: 05.09.2024).

⁷² Нова редакція концепції зовнішньої політики Росії: аналіз змісту. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/nova-redaktsiya-kontseptsiyi-zovnishnoyi-polityky-rosiyyi-analiz> (дата звернення: 05.09.2024).

⁷³ Що чекає на Україну і світ: аналіз нової концепції зовнішньої політики Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/nova-kontseptsiya-zovnishnoyi-polityky-rosiyyi-analiz-reaktsiyyi/32347225.html> (дата звернення: 05.09.2024).

армія, громадяни країни використовують георгіївські стрічки, а на танках та бронетехніці, що рухалися углиб України під час повномасштабного наступу 24 лютого 2022 року, були літери «Z» і «V», які стали згодом одними із символів війни⁷⁴.

Тому політику росії зараз часто окреслюють як «рашизм», що похідне від «російський фашизм». Вона передбачає ностальгію за СРСР із замовчуванням усіх недоліків, псевдоісторію, право на застосування сили проти інших, захист російськомовних, де б вони не були. Можна ствердити, що і ця політика наскрізь пронизана ідеями «русского міра». У рамках рашизму, військові російської армії здійснюють геноцид українського народу, захоплюють території і намагаються приєднати їх до складу своєї держави, створюють фільтраційні табори, а масові вбивства виправдовують⁷⁵.

До того ж основні наративи, які сьогодні поширює росія, мають історичний характер і відносяться до минулого. Так, перед початком вторгнення у 2022 році В. Путін проголосив декілька промов, у яких намагався окреслити цілі та мету «СВО» і знищення української нації. Спочатку російський президент розповів, на його думку, «правильну» історію України, згідно з якою наша держава – це «подарунок комуністів» і В. Ленін віддав «російські» території, тобто був творцем країни. Варто додати, що у цій же промові В. Путін заявив про визнання «ЛДНР» у межах Луганської та Донецької областей України⁷⁶.

24 лютого 2022 року о 5-й ранку В. Путін оголосив, що на прохання визнаних ЛДНР, росія розпочинає «СВО», а демілітаризація та денацифікація України – головні цілі операції. Водночас російська федерація не має намірів окупувати українські території, тому просить військовослужбовців ЗСУ

⁷⁴ «Русский мир», «победобесіє», «рашизм». За які ідеології Кремль воює в Україні? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-viyna-ruskiy-mir-pobedobesiye-rashyzm/31835603.html> (дата звернення: 05.09.2024).

⁷⁵ "Рашизм": історія "російського фашизму" від теорій Дугіна до ідеології "Брата-2". URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100> (дата звернення: 06.09.2024).

⁷⁶ Путін прочитав чергову лекцію про Україну. Більшість його виступу – брехня та маніпуляції. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/29016/2022-02-23-putin-prochytav-chergovu-lektsiyu-pro-ukrainu-bilshist-yogo-vystupu-brekhnya-ta-manipulyatsii/> (дата звернення: 07.09.2024).

скласти зброю. У цей час в багатьох містах України лунають вибухи, а російська армія просувається углиб країни не лише зі сходу та півдня, а й півночі⁷⁷. На основі цих наративів, які несуть в собі прихований зміст – відновити імперію – почалося невинуватене і кроваве повномасштабне вторгнення на території України.

Бачення історії, з точки зору В. Путіна, полягає в тому, що росія – це наступниця Київської Русі. На думку пропагандистів це ще більше підсилює право присутності рф на українських територіях. Цей світогляд не визнає ні української держави, ні нації, ні суверенітету. Американський історик Т. Снайдер так описує цю ситуацію: «історично кажучи, ідея про те, що диктатор в іншій країні вирішує, хто є нацією, а хто ні, відома як імперіалізм». Це твердження, доктрини на основі «руського міра», політика рашизму лежать в основі політики росії сьогодні та обумовлюють першочергові причини повномасштабної війни. Сучасна політика росії має багато рис саме імперського характеру, адже країна рефлексує, а не переосмислює своє минуле і виставляє себе захисницею пригноблених народів, прихильницею антиколоніалізму⁷⁸.

Після перших повідомлень американської та британської розвідки про можливість вторгнення, країни Заходу почали об'єднуватись у антипутінську коаліцію⁷⁹. Тому росія була вимушена за допомогою пропаганди заручитися підтримкою лояльних до неї країн або тих, що мали невизначну позицію. Прикриваючись тим, що рф має «визволити» Україну від «колоніалізму Заходу», держава-терорист намагається просувати цю ідею серед країн Глобального Півдня, в регіоні, де мало уваги приділяла українська сторона. Такими діями росія намагається толерувати вторгнення до України, зокрема, організовуючи форум «росія-Африка». За допомогою цього рф і встановлює

⁷⁷Путін о 5-й ранку оголосив про початок операції на Донбасі (оновлено). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html> (дата звернення: 07.09.2024).

⁷⁸ Про що насправді говорить Путін, коли заявляє про «загрозу» НАТО. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-antifake/3391891-pro-so-naspravdi-govorit-putin-koli-zaavlae-pro-zagrozu-nato.html> (дата звернення: 07.09.2024).

⁷⁹ Як західна розвідка намагалася зупинити війну в Україні та в чому помилилась. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61036535> (дата звернення: 08.09.2024).

свою інформаційну монополію в тих регіонах, де бракувало присутності саме українського голосу⁸⁰.

Щодо України, то російська пропаганда намагалася з перших хвилин повномасштабного вторгнення деморалізувати і зламати населення. Під час нападу, російська армія була переконана, що захопить Київ за 3 дні, українці не чинитимуть опір, це лунало на всіх російських каналах. Пропагандисти і російські «воєнкори» стверджували, що це буде «найшвидший бліцкриг в історії», під час якого «розгромили українську армію, захопили столицю і багато інших областей України». А цей план вивчатимуть навіть у НАТО⁸¹.

Пропагандисти насаджували ідею, що російська армія – це «друга армія світу», що мало б наводити страх на інших, особливо українських військовослужбовців. Поряд із цим росіяни заявляли про знищення ППО, розгром військових баз та практично відсутність втрат у своїх лавах. Окупанти були настільки впевнені у своїх діях та вірили у пропаганду, що брали із собою парадну форму із медалями «За взяття Києва». Таким чином, з однієї сторони, РФ в рамках своєї політики рашизму знову зверталась до своєї минулої величі, намагалася залякати інших силою, з іншої – заявити про свої можливості для Заходу, а відтак переконати у тому, що Україні не потрібна допомога⁸².

Але спланований бліцкриг провалився, елітні підрозділи знищено, а столиця вистояла. Західні аналітики та уряди теж прогнозували, що українська столиця не протримається більше, ніж 2-3 дні, пропонували створити уряд у вигнанні. Це була одна із інформаційних атак, з метою поширити паніку, підкоритися намірам росії. Через повний провал планів, пропагандисти

⁸⁰ Неоімперіалізм в «овечій шкурі»: як Росія створює імідж «деколонізаторки» на Глобальному Півдні. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/neoimperializm-rosiya-vplyv-hlobalnyu-pivden/33118344.html> (дата звернення: 05.09.2024).

⁸¹ Окупанти везли із собою до України форму для параду, але щось пішло не так (фото). URL: <https://www.unian.ua/war/okupanti-vezli-iz-soboyu-do-ukrajini-formu-dlya-paradu-ale-shchos-pishlo-netak-foto-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11732110.html> (дата звернення: 09.09.2024).

⁸² «Хроніка брехні»: як РФ збиралася брати Київ за три дні і про що писали російські пропагандисти 24 лютого. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/russia/hronika-brehni-yak-rf-zbiralasya-brati-kiiv-za-tri-dni-i-pro-scho-pisali-rosijski-propagandisti-24-lyutogo.htm> (дата звернення: 09.09.2024).

вимушені були шукати виправдання невдачі⁸³. Можна сказати, що такий тотальний провал як військових дій, так й інформаційної атаки був переломним, неочікуваним для росії. З цього починається новий етап інформаційної війни, урізноманітнення засобів, їхнє поєднання та нові злочин російської федерації.

Відомо, що російська федерація використовує великий перелік інструментів у інформаційній війні проти України та усього світу. До них належать: наратив, дезінформація, фейк, ПсО, дїпфейк, пропаганда і, навіть, меми. Кожен із методів має свої особливості та конкретну мету, заради якої його і використовують.

Пропаганда виступає хорошим методом поширення ідеології та створення потрібних ілюзій. Г. Почепцов у своїй праці «Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дій» пише, що «коли фейки породжує держава, вона називає їх пропагандою... держава хоче мати кращий вигляд в очах своїх громадян, тому пропаганда починає прикрашати дійсність. Щоправда, зазвичай пропаганді вірять мало, зате фейкам – добре, адже вони поширюються тільки тому, що їх починають постити люди»⁸⁴. Це яскраво підкреслює і пояснює, чому Кремль надає таке велике значення саме інформаційній війні, поширює пропаганду не лише на рівні промов, а намагається проникнути у різні медіа-ресурси.

Одним із головних інформаційних інструментів росії вважаємо використання наративів. Наратив можна окреслити, як особливий спосіб пояснення чи розуміння подій, зазвичай підкріплений фактами, для унеможливлення сумнівів⁸⁵. Загалом їх можна поділити на декілька груп, а саме: дискредитація України, ЗСУ, політичного керівництва, присвоєння та

⁸³Від "візьмемо Київ за два дні" - до "поїдемо до Гааги": як за 10 місяців війни змінюється риторика пропаганди. URL: <https://tsn.ua/exclusive/vid-vizmemo-kiyiv-za-dva-dni-do-poyidemo-do-gaagi-yak-za-10-misyaciv-viyni-zminyuvayas-ritorika-propagandi-2242945.html> (дата звернення: 09.09.2024).

⁸⁴ Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/ (дата звернення 10.09.2024).

⁸⁵ Близняк О. А., Гуменна К. М. Інструменти інформаційної війни росії проти України під час повномасштабного вторгнення 2022-2024 рр. Політичне життя. Розділ: Політична культура та ідеологія, Вип. №2 (2024). С. 145-149.

переписування історії, привласнення українського минулого, антизахідні наративи й окрема збірка, яка орієнтована на населення з тимчасово окупованих територій, яке росія намагається ізолювати і повністю контролювати.

Для впливу на великі маси пропаганда використовує метод ПсО – комплекс заходів з поширення спеціально підготовленої інформації задля впливу на емоції, почуття, поведінку людей, сформувавши таким чином громадську думку у потрібному руслі⁸⁶. Такі інформаційно-психологічні спецоперації допомагають швидко поширити паніку серед населення. Важливість цього інструменту полягає в тому, що для пропаганди легше розділи суспільство зсередини на ворогуючі табори і відкрити внутрішній фронт боротьби. Так було у 2022 році, коли українці на усіх будівлях, дорогах, вивісках, деревах шукали мітки, по яких російська армія буде спрямовувати свої удари.

Спроби розбрату серед українців, змусити народ тиснути на владу і розпочати переговори, росіяни робили на фоні одного із найжахливіших злочинів – вибуху в колонії в Оленівці, Донецької області (окупована з 2014 року). Окупанти показували знімки з уламками від реактивної артилерійської системи HIMARS, яку тоді надали США. А офіційний представник Міністерства оборони росії І. Конашенков заявив, що відповідальність за бійню українців несуть В. Зеленський, його режим і Вашингтон. Лідер ДНР Д. Пушилін підкреслював, що ЗСУ зробили цей удар, щоб приховати воєнні злочини і знищити полонених, які могли давати свідчення⁸⁷.

Враховуючи те, що теми відносно Азову стали особливо болючими для України, ця інформація, водночас, є привабливою для російських пропагандистів, щоб змусити українців чинити більший опір владі. Щодо загибелі українських військовополонених в Оленівці, то росія публічно

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Оленівка: що сталося в колонії №120 і чому російська версія не підтвердилась. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62728167> (дата звернення: 11.09.2024).

погодилися допустити на місце трагедії представників МКЧХ та ООН, які так і не змогли потрапити на місце злочину⁸⁸.

Але через те, що світ зумів протидіяти таким інформаційним спецопераціям, російська пропаганда починає пристосовуватись і вдосконалювати цей інструмент. Одна з найскладніших ситуацій на фронті станом на 2024 рік – це бої у Донецькій області. Росіяни намагаються використати будь-яку можливість, щоб зменшити опір ЗСУ та приховати колосальні втрати серед своїх сил. Тому пропагандисти поширили інформацію про «удар по полігону в Селидовому», де «знаходились тисячі військових ЗСУ». Командувач ОУВ «Таврія» генерал Олександр Тарнавський повідомив, що це була цілеспрямована ІІСО і закликав перевіряти інформацію надійних джерел⁸⁹.

Після початку наступу українських військ на території Курської області рф у серпні 2024 року, СБУ повідомила, що російська пропаганда із великою ймовірністю може використати цю ситуацію для ІІСО. Вони намагалися звинуватити ЗСУ у скоєнні воєнних злочинів, можливо, через те, що цей наступ був неочікуваним для російської армії і підрозділи не могли ефективно протидіяти. Також повідомлення включали попередження про можливі інсценування злочинів, щоб звинуватити Україну⁹⁰.

Іншим жорстоким і підступним інструментом, який використовують пропагандисти, можна назвати дїпфейк. Дїпфейк – поєднання термінів «deep learning» (глибоке вивчення) і «fake» (підробка), позначає поєднання і накладення певного зображення людини на інші зображення чи відеоролики за

⁸⁸ Масова страта українців в Оленівці — елемент російської ІІСО. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/01/masova-strata-ukrayincziv-v-olenivczi-element-rosijskoyi-ipso/> (дата звернення: 11.09.2024).

⁸⁹ Росіяни запустили ІІСО про нібито втрати Сил оборони під Селидовим – Тарнавський. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3826643-rosiani-zapustili-ipso-pro-nibito-vtrati-sil-oboroni-pid-selidovim-tarnavskij.html> (дата звернення: 10.09.2024).

⁹⁰ СБУ попередила про російське ІІСО на тлі подій у Курській області РФ. URL: <https://babel.ua/news/109816-sbu-poperedila-pro-rosiyske-ipso-na-tli-podiy-u-kurskij-oblasti-rf> (дата звернення: 10.09.2024).

допомогою штучного інтелекту.⁹¹ Суть цього методу близька до ПсО, відео роблять навмисне емоційними, щоб вони стало вірусними у соціальних мережах. Один із таких прикладів – знуцання побратимів над чоловіком з синдромом Дауна із позивним «Фоха». Цей персонаж вигаданий, проте потрібний ажіотаж відео назбирало. За допомогою цього дідфейку росіяни, напевне, намагалися виправдати один із напрямків наративів про дискредитацію військових ЗСУ⁹².

У багатьох дідфейках використовували зображення політиків чи впливових осіб для українців, до прикладу В. Залужного, коли він був на посаді Головнокомандувача ЗСУ. В одному із відео військовий стверджував, що В. Зеленський здає країну, провалив контрнаступ і намагається його ліквідувати. Відео підхопили як українці, так і медіа-персони. Цей дідфейк свідчить черговий намір дискредитувати військове керівництво ЗСУ, а поширювали його переважно ботоферми, ресурси, створені російськими спецслужбами, чи канали, замасковані під українські⁹³.

Багато дезінформації і пропаганди росія поширює завдяки використанню ботів та ботоферм. Боти – несправжні профілі користувачів, створені у великих масштабах, які об'єднуються у ботоферми⁹⁴. За більше, ніж 2 роки широкомасштабної війни СБУ виявила 46 ворожих ботоферм, які мали приблизно три мільйони аккаунтів. Основну дезінформацію поширюють через фейсбук та інстаграм⁹⁵. У 2022 році викрили ботоферму на 70 тис. аккаунтів у

⁹¹ ЦПД пояснює термін дідфейк. URL: <https://cpd.gov.ua/glossary/terms/czentr-protydyi-dezinformacziyi-pry-tnb-28/> (дата звернення: 15.09.2024).

⁹² Росіяни створюють дідфейки, якими намагаються дискредитувати ЗСУ: хто за цим стоїть. URL: <https://suspilne.media/785433-rosiani-stvoruut-dipfejki-akimi-namagautsa-diskredituvati-zsu-hto-za-cim-stoit/> (дата звернення: 15.09.2024).

⁹³Для чого російська пропаганда використовує дідфейк В.Залужного. URL: <https://cpd.gov.ua/main/dlya-chogo-rosijska-propaganda-vykorystovuye-dipfejk-v-zaluzhnoho/> (дата звернення: 15.09.2024).

⁹⁴ Як російська пропаганда використовує ботів та тролів у соціальних мережах для досягнення власних цілей <https://disinfo.detector.media/post/yak-rosiiska-propahanda-vykorystovuie-botiv-ta-troliv-u-sotsialnykh-merezhakh-dlia-dosiahnennia-vlasnykh-tsilei> (дата звернення: 19.05.2024).

⁹⁵ Олександр Мельниченко, СБУ: За використання ботоферм необхідно ввести кримінальну відповідальність. URL: <https://detector.media/infospace/article/227134/2024-05-21-oleksandr-melnichenko-sbu-za-vykorystannya-botoferm-neobkhidno-vvesty-kryminalnu-vidpovidalnist/> (дата звернення: 19.09.2024).

Запоріжжі, що виправдовувала російську збройну агресію, дискредитувала ЗСУ, публікувала пропагандистські матеріали⁹⁶. Іншу – у Тернополі, у січні 2023 року. Із фейкових аккаунтів поширювали протиправний контент, зокрема, прокремлівські наративи, виправдовували окупацію українських територій, дискредитували військових ЗСУ, представників влади, пропаганду війни⁹⁷. Створено й цілі мережі ботоферм, одну з яких ліквідували у 2023 році. Така міжрегіональна мережа мала аудиторію майже 200 тис. та «осередки» у дев'яти регіонах. Організатори використовувала фейсбук, інстаграм, твіттер, де публікували чутливий контент, щоб розхитати суспільно-політичну ситуацію всередині України⁹⁸.

Для просування російських наративів ГРУ і ФСБ використовує у соціальних мережах тролів. Тролі, на відміну від ботів, реальні люди, але використовують несправжні профілі. Їхня головна мета – провокувати інших користувачів, наштотувати на конфлікти. Тролінг – це професійна діяльність, а такі «користувачі» об'єднуються у «фабрики тролів»⁹⁹. За перші місяці повномасштабного вторгнення було підраховано, що кількість професійних інтернет-тролів збільшилася вдвічі і становила близько 1000¹⁰⁰.

Зазвичай боти і тролі працюють разом та створюють видимість масової активності. Вони поширюють не лише контент, спрямований на виправдання війни чи наративи, іноді це й абсолютно абсурдні меседжі. Серед них дезінформація про генетично модифікованих воїнів ЗСУ, біолабораторії або

⁹⁶ У Запоріжжі викрили ботоферму на 70 тисяч акаунтів, яка працювала на Росію – СБУ. URL: <https://ms.detector.media/kiberbezpeka/post/29350/2022-04-16-u-zaporizhzhii-vykyryly-botofermu-na-70-tysyach-akauntiv-yaka-pratsyuvala-na-rosiyu-sbu/> (дата звернення: 20.09.2024).

⁹⁷ У Тернополі викрили ботоферму, яка поширювала прокремлівські наративи. URL: <https://detector.media/infospace/article/206691/2023-01-04-u-ternopoli-vykyryly-botofermu-yaka-poshyruvala-prokremlivski-naratyvy/> (дата звернення: 20.09.2024).

⁹⁸ СБУ ліквідувала мережу ботоферм у дев'ятьох областях із 200-тисячною аудиторією. URL: <https://detector.media/infospace/article/210853/2023-05-04-sbu-likvidovala-merezhu-botoferm-u-devyatokh-oblastyakh-iz-200-tysyachnoyu-audytoriiieyu/> (дата звернення: 20.09.2024).

⁹⁹ Як російська пропаганда використовує ботів та тролів у соціальних мережах для досягнення власних цілей <https://disinfo.detector.media/post/yak-rosiiska-propahanda-vykorystovuie-botiv-ta-troliv-u-sotsialnykh-merezhakh-dlia-dosiahnennia-vlasnykh-tsilei> (дата звернення: 19.05.2024).

¹⁰⁰ Кількість російських тролів в Україні з початку війни збільшилась вдвічі. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/29789/2022-07-04-kilkist-rosiyskykh-troliv-v-ukraini-z-pochatku-viyny-zbilshylas-vdvichi/> (дата звернення: 21.09.2024).

поширення «зради», що Україну зливають її союзники чи власна влада. Іноді пропагандистів викривало незнання української мови та використання гугл-перекладача, звідки і з'явилися згодом меми про «бавовну» чи «електрохарчування». Загалом тактика використання ботів і тролів називається «sockpuppet» – «лялька зі шкарпетки»¹⁰¹.

У перші дні великої війни одними із ключових цілей росії стали урядові сайти, портали, веб-сторінки важливих об'єктів інфраструктури. Багато потужних атак було спрямовано саме на медіа, центри зв'язку, банки та загалом інституції, що підтримували Україну зсередини, такі як енергетичні підприємства чи структури з логістики. Фахівці Держспецзв'язку, експерти Ради економічної безпеки України у співпраці із Управлінням стратегічних комунікацій ЗСУ і компанією Trueman провели дослідження «Кібератаки, артилерія, пропаганда. Загальний аналіз вимірів російської військової агресії», у якому детально описали кібердіяльність ворога за останній час та основні особливості таких атак¹⁰².

Щоб збільшити ефект паніки від атаки, росія вдавалася до поєднання конвенційних та кібератак у географічному вимірі. До прикладу, у травні 2022 року було атаковано російськими ракетами Яворівський полігон. Перед цим здійснено кібератаку на львівську мерію, а частину робочих файлів викрадено. Тому такий «збіг обставин» мав би поширити тривогу серед людей та ще більше залякати¹⁰³.

За перший рік повномасштабної війни було здійснено понад 1,5 млн випадків кібератак лише на енергетичну систему України¹⁰⁴. Жертвами могли бути не тільки сервіси державних інституцій, а й приватні підприємства, як-от

¹⁰¹ Як російська пропаганда використовує ботів та тролів у соціальних мережах для досягнення власних цілей <https://disinfo.detector.media/post/yak-rosiiska-propahanda-vykorystovuie-botiv-ta-troliv-u-sotsialnykh-merezhakh-dlia-dosiahnennia-vlasnykh-tsilei> (дата звернення: 19.05.2024).

¹⁰² Як відбувається перша світова кібервійна. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/01/yak-vidbuvayetsya-persha-svitova-kibervijna/> (дата звернення: 03.09.2024).

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ Торік відбили понад 1,5 мільйона кібератак на українську енергетичну галузь. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3729720-torik-vidbili-ponad-15-miljona-kiberatak-na-ukrainsku-energeticnu-galuz.html> (дата звернення: 03.09.2024).

банк України Monobank. Спочатку керівництво відмовилося від російської версії обліково-платіжного застосунку, а через декілька днів банк зазнав потужної кібератаки. На державно-військовий сектор України через три дні після початку повномасштабного вторгнення кількість кібератак зросла на 196% у порівнянні з періодом до 2022 року¹⁰⁵.

Спочатку таким російським атаками надавали рівень L3 та L4, тобто їхня головна мета – перевантажити мережу чи застосунки, що б призвело до неможливості використання платформи. Проте ні війна, ні технологічний прогрес не залишаються на одному місці, тому кібератаки набули більш витонченого вигляду. Тепер ворог вдається до атак рівня L7, інтелектуальних атак, що спрямовані на пошук слабких місць у кіберпросторі певної інфраструктури, після чого блокують її чи порушують діяльність на довгий час¹⁰⁶.

У 2024 році росія посіла перше місце у рейтингу з кіберзлочинності, набравши 58,39 балів¹⁰⁷. Команда Atlas VPN провела дослідження та склала рейтинг країн, які зазнали кібератак з боку інших держав. Україна очолила цей рейтинг, далі США та на третьому місці – росія, причому більшість атак на РФ здійснено було саме українською ІТ-армією¹⁰⁸. Такі масштаби, кількість, складність операцій створюють серйозну загрозу в кіберпросторі. А фахівці із дослідження «Кібератаки, артилерія, пропаганда. Загальний аналіз вимірів російської військової агресії» стверджують, що такий розвиток подій можна назвати першою світовою кібервійною¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Як відбувається перша світова кібервійна. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/01/yak-vidbuvayetsya-persha-svitova-kibervijna/> (дата звернення: 03.09.2024).

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Росія очолила світовий рейтинг кіберзлочинності. URL: <https://www.dw.com/uk/rosia-ocolila-svitovij-rejting-kiberzlocinnosti-z-vidrivom-za-neu-ukraina/a-68792554> (дата звернення: 06.09.2024).

¹⁰⁸ Україна очолила рейтинг країн, що піддаються кібератакам з боку інших держав. URL: https://weukraine.tv/novyny/ukrayina-ocholylyla-rejtyng-krayin-shho-piddayutsya-kiberatakam-z-boku-inshyh-derzhav/#google_vignette (дата звернення: 06.09.2024).

¹⁰⁹ Україна очолила рейтинг країн, що піддаються кібератакам з боку інших держав. URL: https://weukraine.tv/novyny/ukrayina-ocholylyla-rejtyng-krayin-shho-piddayutsya-kiberatakam-z-boku-inshyh-derzhav/#google_vignette (дата звернення: 06.09.2024).

Якщо окремі наративи уже були окреслені вище, то варто розглянути і пропаганду, що стосується людей в окупації. З початком захоплення і сильного обстрілу територій, українська сторона намагалася забезпечити населенню можливість евакуації. Росія, в свою чергу, навпаки намагалася окреслити таку евакуацію небезпечною і наголошувала, що краще залишитися з російською армією. Причини поширення такої риторики полягають у навмисній дезінформації, що Україна не турбується про своїх громадян, а росія прийшла звільнити їх від гніту власної влади і країн Заходу. Окремо можна виділити наратив у виправдання депортації українських дітей, яку рф робить як «помсту за дітей Донбасу». У такий спосіб пропаганда намагалася «правильно» налаштувати настрої переселенців та інших українців навколо ситуації¹¹⁰.

Росія вдається і до більш прямих та агресивних атак по інформаційній сфері України, з метою обмеження доступу українців до альтернативної інформації. На початку повномасштабного вторгнення рф завдала ракетного удару по рівненській, київській телевежах протягом 2022 року. У березні 2024 року російська армія обстріляла телевежу у Харкові та Сумах. Унаслідок атаки на інформаційну інфраструктуру частково відсутнє цифрове телебачення, український телевізійний і радіосигнал у регіоні. Цілеспрямоване знищення критичної інфраструктури вказує на одну із цілей росії – створити вакуум і деморалізувати населення¹¹¹.

Зважаючи на кількість накладених санкцій, зусилля з ізоляції рф на міжнародній арені, апарат російської пропаганди розуміє, що інформаційна війна значно дешевша, а в деяких випадках вигідніша і дієвіша. З огляду подій на фронті і з метою підтримки своїх імперських апетитів, рф вирішила збільшити витрати на пропаганду у 2025 році. Проте зазначено, що фінансування буде здійснюватись за кошт звичайних росіян. У порівнянні із

¹¹⁰ Які наративи та методи найчастіше використовує російська пропаганда. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3713144-aki-narativi-ta-metodi-najcastise-vikoristovue-rosijska-propaganda.html> (дата звернення: 07.09.2024).

¹¹¹ Росіяни завдали масованого удару «шахедами» по телевежах Сумщини та Харківщини. URL: <https://detector.media/infospace/article/224168/2024-03-14-rosiyany-zavdaly-masovanogo-udaru-shakhedamy-po-televezhakh-sumshchyny-ta-kharkivshchyny/> (дата звернення: 13.09.2024).

2024 роком, у наступному витрати на пропаганду зростуть на 13%, а на фінансування пропагандистських ресурсів виділено більше, ніж 1,4 млрд дол, в обмін на зменшення соціальних видатків¹¹².

Окреме фінансування виділено на медійні проєкти адміністрації В. Путіна. У цьому напрямку робота пропагандистів буде спрямована як «інформаційно-роз'яснювальний супровід» ініціатив президента в Інтернеті. Також у проєкті бюджету майже 704 млн дол. виділено на «патріотичні» програми для дітей та підлітків. Виділені кошти підуть на фінансування новітній піонерії, за ініціативи російського президента, «Рух перших», початковій школі «Орлята Росії» та ін¹¹³.

Таким чином різноманіття арсеналу інформаційної зброї дозволяє росії повністю впливати на інформаційний простір України. Варти наголосити, що пропагандисти стратегічно використовують кожен із методів, знаючи його особливості, переваги, щоб досягти максимального результату, а також удосконалюють свою діяльність, набуваючи водночас тоншого підходу та жорстокішого характеру. А розуміючи той факт, що війна набула затяжної фази, росія збільшила фінансування сектору пропаганди, щоб мати можливості, не впускаючи позицій, продовжувати інформаційний вплив.

2.2. Присутність росії в іноземному інформаційному просторі

Використовуючи окреслені інструменти росія намагається контролювати події та іноземні ЗМІ. За допомогою телебачення, поширення інформації у месенджерах, фейкових акаунтів, ботів і ботоферм, тролів і, навіть, своїх мігрантів, рф поширює пропаганду та маніпулює думкою іноземного суспільства.

¹¹² У 2025 році Росія збільшить витрати на пропаганду за рахунок соціальних статей, - ЦПД. URL: <https://detector.media/infospace/article/233124/2024-10-07-u-2025-rotsi-rosiya-zbilshyt-vytraty-na-propagandu-za-rakhunok-sotsialnykh-stately-tspd/> (дата звернення: 22.09.2024).

¹¹³ У 2025 році в Росії різко збільшаться витрати на пропаганду серед дітей та підлітків, - «Верстка». URL: <https://detector.media/infospace/article/232946/2024-10-02-u-2025-rotsi-v-rosii-rizko-zbilshatsya-vytraty-na-propagandu-sered-ditey-ta-pidlitkiv-verstka/> (дата звернення: 22.09.2024).

Російська пропаганда все частіше намагається проникнути у іноземні ЗМІ, використавши проблемні моменти у міжнародній політиці чи «болючі» місця населення окремих країн. Науково-дослідницький інститут CEPA у своєму дослідженні «We're winning, Say Russia's Fake News Manufacturers» наголошує, що В. Путін досі вважає дезінформацію ключовим елементом війни, особливо на фоні виборів у Європі та США, адже це відносно дешево і водночас дієво¹¹⁴.

Кремль використовує різні політичні проблеми інших країн, щоб підірвати підтримку для України та просунути власні наративи. З 2022 році Європу сколихнула нова хвиля фермерських протестів проти рішень у сільськогосподарській галузі. Особливість протестів – пряме втручання російських ЗМІ, пропагандистів. Росія посилює ситуацію пропагандою і підбурює євроскептичні настрої серед населення.

Польща одна із перших долучилася до підтримки нашої країни під час повномасштабного вторгнення і відповідала на потреби українського керівництва. Росія намагалася декілька разів дестабілізувати відносини між Україною та Польщею. Не виключенням стало використання ситуації навколо протесту фермерів на кордоні з Україною. Протестуючі стверджували, що захищали своє економічне майбутнє через «недостатньо врегульоване» питання українського зерна. Тому хиткою ситуацією скористалася росія. Багато запитань згодом виникло чому стоять вантажівки, які везли продовольчі товари чи гуманітарну допомогу до України. Згідно із розслідувань польських журналістів, один із протестувальників мав прямий зв'язок із російським посольством у Варшаві. Також доведено відношення деяких членів польської ультраправої партії «Конфедерація» до рф¹¹⁵.

У приклад можна навести й протести у Нідерландах. Люди виступали проти пропозиції уряду скоротити поголів'я рогатої худоби, щоб зменшити викиди і забруднення повітря. Російські медіа, використовуючи при цьому

¹¹⁴ We're Winning, Say Russia's Fake News Manufacturers. URL: <https://cepa.org/article/were-winning-say-russias-fake-news-manufacturers/> (дата звернення: 17.10.2024).

¹¹⁵ Протести фермерів у Польщі сприяють російським операціям впливу — The Economist. URL: <https://zn.ua/ukr/world/poljaki-ta-ukrajintsi-perebuvajut-u-konflikti-tse-khorosha-novina-dlja-putina-the-economist-.html> (дата звернення: 18.10.2024).

анонімні телеграм-канали та публікації різними мовами, виставляли пости інших блогерів, мета яких була навмисне драматизувати ситуацію і залучити більше людей до протесту. Так, у липні 2022 року на одному із каналів був провокативний пост: «...Прем'єр Нідерландів М. Рютте має більш важливі справи, ніж протест у його країні. Якраз у цей момент має поїхати з візитом до України з традиційною екскурсією Бородянкою та Бучею. Ось такі клоуни при владі»¹¹⁶.

У той час саме візити до деокупованих міст Київщини, які постраждали від російського вторгнення, показували світу справжнє обличчя російської армії і наміри росії. Тому формулювання про «традиційні екскурсії Бородянкою та Бучею» з боку пропагандистів виглядають як маніпуляція, бажання виправдати себе і свої дії¹¹⁷.

Одними із основних компаній, які відповідальні за інформаційну війну за межами України, є Social Design Agency (SDA) та Internet Research Agency (IRA), остання належала Є. Пригожину. Їхня діяльність нагадує тактику психологічної війни «попередниці» КДБ. SDA – це лише одна із тіньових організацій, діяльність якої спрямована на дії глобального масштабу. Організація використовує вразливі місця суспільства, підлаштовується під світові події і постійно створює фейкові новини, меми чи маніпуляції. Таким чином SDA виступає своєрідним «центром психологічної війни» з широким використанням інструментів інформаційного протистояння. SDA у документі «Information Operations Project Office Baltics» заявляє про наміри розширення зі створенням нового офісу у Калінінграді¹¹⁸.

Можна знайти декілька пояснень такому рішення Кремля. Перше, власне як і зазначають автори у документі, це сприятливе географічне розташування і культурні зв'язки, що роблять Калінінград найзручнішим плацдармом для

¹¹⁶ Яблука розбрату: як Росія підтримує та інструменталізує протести фермерів у Європі. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/34237/2024-02-19-yabluka-rozbratu-yak-rosiya-pidtrymuie-ta-instrumentalizuie-protesty-fermeriv-u-ievropi/> (дата звернення: 18.10.2024).

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ We're Winning, Say Russia's Fake News Manufacturers. URL: <https://cepa.org/article/were-winning-say-russias-fake-news-manufacturers/> (дата звернення: 17.10.2024).

організації й проведення інформаційних операцій у країнах ЄС. Мета проєкту – вплив на держави Балтії, Польщу та Німеччину. Друге пояснення полягає в тому, що росія розуміє, що балтійські країни відчують і усвідомлюють усю загрозу її інформаційного впливу, намагаються тиснути на Європу, щоб захистити себе та допомогти Україні¹¹⁹.

Ключова ціль відносно Німеччини – правопопулістська партія Альтернатива для Німеччини (АдН). Представники партії частіше почали використовувати російську пропаганду через вживання термінів «євразійство», «багатополярний світ». А передвиборча програма АдН до виборів до Європарламенту наскрізь прошита антизахідною риторикою: провина у конфліктах лежить на «домінуванні неєвропейських країн (США)», Німеччина домагатиметься статусу спостерігача при ШОС та співпраці із ЄАЕС (проєкти, у яких бере участь росія)¹²⁰.

Саме ця партія Німеччини виступала проти постачання озброєння для України і за зняття санкцій з Москви. Інші політики з Бундестагу прирівнюють АдН до партії «Единая Россия» та вважають її «довгою рукою Кремля»¹²¹. Через підтримку АдН рф намагалася зашкодити консенсусу щодо питань пов'язаних із війною і підбурювати проблеми виборців на свою користь.

У рамках операції з втручання у вибори до Європарламенту, В. Медведчук, проросійський політик, створив платформу «Голос Європи», на якій поширювали російську пропаганду та запрошували у якості гостей політиків, що лояльно ставляться до росії. База платформи була розташована у Празі, а після розслідування чеської влади організацію викрито, хоча керівництво заперечує причетність рф¹²².

У Молдові митники змогли перехопити незадекларовану готівку сумою 900 тис євро, яку росіяни через Вірменію везли контрабандою. Кошти

¹¹⁹ Там само.

¹²⁰ "Альтернатива для Росії" - як АдН переймає ідеологію Кремля. URL: <https://www.dw.com/uk/alternativa-dla-rosii-ak-adn-perejmae-ideologiu-kremla/a-66916864> (дата звернення: 15.10.2024).

¹²¹ Там само.

¹²² We're Winning, Say Russia's Fake News Manufacturers. URL: <https://cepa.org/article/were-winning-say-russias-fake-news-manufacturers/> (дата звернення: 17.10.2024).

призначені для фінансування протестів і купівлі голосів напередодні президентських виборів у країні¹²³. Під підозрою були депутати Європарламенту з Угорщини, Нідерландів, Бельгії, Франції, Польщі та Німеччини. Для політиків пропонували грошову винагороду в обмін на поширення російської пропаганди та потрібних кремлівських нарративів. Мета таких дій полягала у бажанні допомогти обрати саме проросійських кандидатів до Європарламенту, щоб зміцнити підтримку для росії та мати додаткові й впливові джерела для поширення дезінформації і гальмування допомоги для України¹²⁴.

Багато зусиль Кремль прикладає і до президентських виборів у США. Для цього спеціально створили окремий проєкт «The Good Old USA Project». Лише від прочитання назви можна провести паралелі із «ностальгією росії за СРСР». Один із головних меседжів російської схеми вказував, що «США повинні спрямовувати свої зусилля на вирішення внутрішніх питань, а не витратити гроші на Україну та інші «проблемні» регіони»¹²⁵.

Пропагандисти використовували такі популярні платформи, як Instagram, TikTok, X, YouTube, на яких поширювали свою дезінформацію. Але пропаганда була спрямована не лише на заклики для виборців і поширення кремлівських нарративів, а й зі спробами звинуватити Україну в «терористичному акті» у Москві. У березні 2024 року невідомі розстрілювали відвідувачів заходу у концертній залі «Crocus City Hall». Після розслідування терористами виявилися жителі Таджикистану, але російська пропаганда продовжувала заявляти, що вина на українцях і західних спецслужбах. Звісно, це був «зручний» момент для росії спробувати звинуватити Україну в тероризмі для зміни політичного становища і власних позицій¹²⁶.

¹²³ Там само.

¹²⁴ Бельгія почала розслідувати втручання росії у майбутні європейські вибори. URL: <https://mind.ua/news/20272201-belgiya-pochala-rozsliduvati-vtruchannya-rosiyi-u-majbutni-evropejski-vibori> (дата звернення: 20.10.2024).

¹²⁵ We're Winning, Say Russia's Fake News Manufacturers. URL: <https://cepa.org/article/were-winning-say-russias-fake-news-manufacturers/> (дата звернення: 17.10.2024).

¹²⁶ Теракт у «Крокус Сіті». Кому він вигідний і чому довго мовчав Путін? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/krokus-siti-viyna-putin/32874483.html> (дата звернення: 17.10.2024).

Іншим способом втручання у іноземний інформаційний простір була операція «Doppelganger» («Двійник»). Для цього було створено мережу клонованих веб-сайтів, фейкових статей, дописів у соціальних мережах. Дослідження Counter Disinformation Network показало, що з 4 по 28 червня 2024 року у X було опубліковано 1366 проросійських постів, з використанням шести мов – англійської, німецької, французької, польської, італійської та української, а перегляди перевищили 4,66 млн. Головна тема постів – дискредитація України, критика підтримки та намір поляризувати суспільство¹²⁷.

Вибрані мови теж відіграли важливу роль, адже пости були спрямовані на жителів цих країн. Так, у англомовних постах частіше фігурувала постать В. Зеленського, який хоче влади і є маріонеткою США, винен у загибелі цивільних, зраджує власну країну та союзників, зазнає військових невдач. Автори постів намагалися спровокувати негативну реакцію американців щодо допомоги Україні, бо це «корумпована держава», а допомога – даремна¹²⁸.

Пости німецькою мовою закликали припинити підтримку чи хотіли вказати на недоцільності продовження такої політики. Французькі, до зазначених тез, наголошували, що ресурси більше потрібні для самої країни, санкції дають зворотний ефект, а народ Франції втягують у війну. Твіти італійською мовою виділилися спробами підірвати проукраїнський уряд Дж. Мелоні. Польські публікації найчастіше згадували економічні проблеми, питання біженців, ситуації на східному кордоні. Українські ж пости критикували владу, де головний антагоніст – В. Зеленський та закликали до протестів проти влади, залякували «холодною зимою»¹²⁹.

Хоч колективний Захід – це один із ворогів росії, «недружні країни», а НАТО є однією із головних загроз, з якою воює армія рф, багато росіян живуть саме за кордоном. Часто мігранти продовжують працювати на свою країну, зазвичай, з метою отримання нагороди.

¹²⁷ Операція «Doppelganger»: два роки антиукраїнської пропаганди. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/231753/2024-09-05-operatsiya-doppelganger-dva-roky-antyukrainskoi-propagandy/ (дата звернення: 21.10.2024).

¹²⁸ Там само.

¹²⁹ Там само.

Державні посадовці теж часто працюють у інших країнах в інтересах рф. Прикладом цього є видворення російського шпигуна, полковника М. Єловіка, який працював під прикриттям дипломата у Великій Британії на посаді аташе з питань оборони. Міністр внутрішніх справ Британії Дж. Клеверлі заявив, що М. Єловік насправді офіцер військової розвідки рф, тому після цього інциденту вони передбачають закиди зі сторони росії про звинувачення у русофобії й інше¹³⁰¹³¹.

Для поширення дезінформації російські спецслужби створювали окремі канали, фейкові акаунти у месенджерах та цілі екосистеми сайтів, публікували матеріали на міжнародних доменах або просто репортажі для етерів на телебачення. У такий спосіб пропагандисти створюють спеціальний чутливий контент для обраної аудиторії і поширюють, до прикладу, неправдиві історії про українські реалії.

Відтак російський блогер Т. Рьопер вів свій блог «анти-Шпігель», де поширював пропаганду та виправдовував загарбницьку війну росії. Його помічали і на пропагандистському YouTube-каналі «Голос Германиї», автором якого є берлінський блогер С. Фільберт. Разом із Т. Рьопером співпрацював В. Домке-Шульц, режисер і журналіст, який створив серію документальних фільмів на захист російської позиції. Пропагандисти працювали разом над фільмом «Living and Dying in Donbass». Зараз рф намагається поширювати свої наративи серед депресивних регіонів Німеччини, контролюючи медіа¹³².

Задля кращого поширення дезінформації росіяни організовували різноманітні протестні акції. До прикладу, після новин про можливість відправки французьких військ до України, про що заявив Е. Макрон, біля Ейфелевої вежі відбувся перформанс. Невідомі залишили труни, на яких було

¹³⁰ Велика Британія видворила російського аташе за шпигунство й очікує на "істерію" від російського уряду. URL: <https://www.holosameryky.com/a/rosijski-shpyjuni-u-evropi/7602914.html> (дата звернення: 22.10.2024).

¹³¹ Британія висилає російського аташе через «зловмисні» дії Москви. С <https://babel.ua/news/106890-britaniya-visilaye-rosiyskogo-atashe-cherez-zlovmysni-diji-moskvi> (дата звернення: 22.10.2024).

¹³² Європейські руки Путіна: як Росія впливає на громадську думку в ЄС. URL: <https://espresso.tv/poyasnuemo-evropeyski-ruki-putina-yak-rosiya-vplivae-na-kraini-es> (дата звернення: 22.10.2024).

написано: «Французькі солдати в Україні». Схожу акцію через декілька днів, але за допомогою графіті, повторили громадяни Молдови¹³³.

Водночас росія має вигідний рупор для поширення своєї риторики серед країн ЄС – Угорщину. В. Орбан, угорський прем'єр-міністр, продовжив близькі відносини із Москвою, незважаючи на вторгнення, виступав проти санкцій, затримував допомогу для України. Російські медіа широко цитують його слова у своїх виданнях, особливо його критику у бік США чи ЄС. До того ж такі різкі висловлювання В. Orbana вигідні і самому Кремлю, навіть якщо формулювання наративів відрізняються. В етері одного із угорських радіо В. Орбан сказав, що Альянс, замість того, щоб захищати, втягує країну у війну. Слова прем'єр-міністра є особливо важливими для російських пропагандистів, яких намагаються заточити в ізоляції, адже це голос країни-учасниці ЄС і НАТО¹³⁴.

Сьогодні західні ЗМІ змінили погляд, з обережністю і критичним підходом відносяться до коментарів російської влади та розглядають це радше як можливість отримати розуміння й пояснення певним діям Кремля. Деякі іноземні журналісти не бояться тепер відкрито казати в обличчя російських інтерв'юерів, що їхні слова – це суцільна брехня та нісенітниця.

Після боїв та геноциду у Бучі, російська влада намагалася переконати світ у тому, що її армія не вбивала українців, а тіла поклали вже після того, «як усі російські підрозділи залишили місто». Газета The New York Times проаналізувала супутникові знімки, на яких було зафіксовано тіла мирних жителів на різних вулицях та частинах міста, як доказ того, що вбивства відбулися під час того періоду, коли Буча була під контролем російських військових. Багато із жертв були із зав'язаними за спиною руками, розстріляними просто посеред вулиці, в офісі, на подвір'ї¹³⁵.

¹³³ Там само.

¹³⁴ Putin's Propagandists Feast on Orbán's Words. URL: <https://cepa.org/article/putins-propagandists-feast-on-orbans-words/> (дата звернення: 22.10.2024).

¹³⁵ Satellite images show bodies lay in Bucha for weeks, despite Russian claims. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/04/world/europe/bucha-ukraine-bodies.html> (дата звернення: 23.10.2024).

Тоді росія намагалася виправдатися, скликавши екстрене засідання Ради Безпеки ООН проти «провокацій українських радикалів». У цьому випадку іноземні медіа швидко зреагували та намагалися спростувати заяви російської пропаганди. Проте ця ситуація показує, що росія готова створювати нові фейки, а спростування брехні навпаки може наштовхувати на створення нових аргументів¹³⁶.

На початку 2024 року американський журналіст і телеведучий Т. Карлсон взяв інтерв'ю у В. Путіна. Журналіст загалом позитивно відгукувався про російського президента, на відміну від коментарів про В. Зеленського, тому мав підтримку серед консервативно налаштованих американців. Російські ЗМІ надавали цій події неймовірного масштабу, а їхній президент, в черговий раз, розповів «істинну історію України», цілі війни. Проте пізніше, під час інтерв'ю для іншого американського журналіста, Т. Карлсон визнав, що денацифікація і те, як В. Путін виправдовує війну, насправді звучить безглуздо. Навіть після восьми хвилин розповіді про нацистів та денацифікацію, Т. Карлсон не міг усвідомити, що В. Путін справді вірить у це все. Водночас для В. Путіна вигідно давати інтерв'ю такому журналісту, адже, маючи величезну кількість підписників у соціальних мережах, це можливість бути почутим на більшу аудиторію¹³⁷¹³⁸.

У рамках проведення більш тіньової інформаційної війни росія продовжує використовувати кібератаки на системи, інфраструктуру до «недружніх країн». Напередодні повномасштабного вторгнення кількість DDoS-атак зросла на 450% у порівнянні із 2021 роком. Після 24 лютого 2022 року кількість цих атак на об'єкти національної безпеки США збільшилась на 16 815%. У росії є декілька груп, що здійснюють ці кібератаки. Група NoName057 (16), яка проявляє повну підтримку російському режиму, відповідальна за атаки на

¹³⁶ Там само.

¹³⁷ "Листи" Богдана Хмельницького, як закінчиться війна і привид Гітлера. Що Путін розповів в інтерв'ю Карлсону. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ck79krnp92go> (дата звернення: 23.10.2024).

¹³⁸ "Найтупіше, що я колись чув": Карлсон про заяви Путіна про "денацифікацію". URL: <https://suspilne.media/695710-najtupise-so-a-kolis-cuv-karlson-pro-zaavi-putina-pro-denacifikaciju/> (дата звернення: 23.10.2024).

фінансовий сектор Данії, голландські порти, аеропорт Женеви, сайти кандидатів у президенти Чехії¹³⁹.

Останнім часом такі атаки серед європейських країн були пов'язані саме із темою виборів. У 2023 році російські хакери, що мають відношення до військової розвідки ГРУ рф, здійснили кібератаку на сервери Соціал-демократичної партії Німеччини. Речниця партії, А. Бербок, заявила, що постраждала певна кількість поштових скриньок, з яких не виключено витік важливих даних¹⁴⁰.

У вересні 2024 року польські спецслужби заявили, що змогли виявити групу кібердиверсантів, які також намагалися проникнути у системи держорганів влади і місцевого самоврядування. Як наголошує Міністр цифровізації Польщі К. Гавковський, усе почалося з польського антидопінгового агентства. Спецслужби намагалися проникнути до інших польських інституцій, а згодом спричинити політичний, економічний і військовий параліч країни, використати шантаж і почати кібервійну¹⁴¹.

Тема батальйону «Азов» особливо чутлива для українців протягом усього періоду і важлива для росіян, щоб звинувачувати Україну у злочинах і нацизмі. Уже декілька разів через російську пропаганду, «Азов» закликали прирівняти до терористів. Відповідно, населення європейських держав може не розуміти ідеологію, важливість ідей батальйону і їхньої боротьби, що і стало «слабким» місцем, ідеальним для маніпуляцій. Так, у серпні 2024 року коли бійці 3-ої окремої штурмової бригади завітали до Чехії із організованим заходом для збору коштів на потреби підрозділу, чехи зустріли їх неоднозначно. Люди виходили із плакатами, на яких було написано «Ні фашизму», «Стоп неонацизм», «Ми проти «Азова»». Один із учасників був у футболці із

¹³⁹ Crowdsourced Cyber Warfare: Russia and Ukraine Launch Fresh DDoS Offensives. URL: <https://cera.org/article/russia-ukraine-launch-cyber-offensives/> (дата звернення 13.10.2024).

¹⁴⁰ Глава МЗС ФРН: РФ причетна до зламу серверів СДПН. URL: <https://www.dw.com/uk/glava-mzs-frn-rf-pricetna-do-hakerskoi-ataki-na-server-sdpm/a-68987591> (дата звернення 13.10.2024).

¹⁴¹ У Польщі викрили мережу російських і білоруських диверсантів, які планували "кібервійну". URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/09/9/7193811/> (дата звернення 13.10.2024).

зображенням В. Путіна, що уже є явною ознакою того, хто стоїть за цими протестами¹⁴².

Головна проблема у тому, що світові ЗМІ підхоплюють російську пропаганду, звикають до неї, а в результаті втрачається ясність ситуації. До того ж світові медіа, не маючи досвіду, не можуть відрізнити пропаганду від правди. Так було із наративом Москви «війна в Україні», що виглядало наче це відноситься лише до України, боротьби своїх проти своїх, бо росію не зазначали як сторону-учасницю, тим паче агресором. Сьогодні ж пропагандисти говорять про «відбудову Маріуполя», але пересічний європейський читач не розпізнає тут пропаганду і не зрозуміє те, що насправді місто відбудовується на кістках полеглих цивільних і захисників¹⁴³.

Тому й наратив про українських нацистів досі живе і з новою силою поширюється в іноземних ЗМІ. Зокрема, депутатка компартії Чехії і Моравії К. Конечна обурилась цим візитом і написала лист очільнику МЗС Я. Ліпавському, де назвала бригаду найгіршим проявом українського націоналізму та неонацизму. Таким чином К. Конечна повністю повторила основні наративи російської пропаганди¹⁴⁴.

Отож, росія, щоб похитнути єдність Заходу навколо України, використовує свої звичні інструменти інформаційної війни, включаючи кібератаки, заяви, в основі яких дезінформація щодо ситуацій. Частина пропагандистів, що проживає у європейських країнах, створює спеціальний контент, щоб вплинути на позиції серед людей. А західні країни не мають достатнього «імунітету» до російської пропаганди, що у результаті створює можливості для росії у застосуванні дезінформації.

¹⁴² Міни інформаційної війни: як російська пропаганда пробиває собі шлях до чеських медіа?. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/information-war-russia-propaganda-disinformation/33098545.html> (дата звернення: 15.10.2024).

¹⁴³ Там само.

¹⁴⁴ Чеська євродепутатка-комуністка поскаржилась на візит до Праги бійців "Азову". URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/07/30/7191213/> (дата звернення: 15.10.2024).

2.3. Інформаційні операції рф на тимчасово окупованих територіях України

Після окупації українських територій росія відразу ж взяла під власний контроль медійний простір – блокування українських чи західних мовників, надала невеликий вибір каналів, переважно російських, власна друкована преса, на перших сторінках якої В. Путін, відстеження трафіку, вимкнення зв'язку та Інтернету і співпраця із медіа-колаборантами.

У перші дні окупації російські військові приходили до приміщень редакцій, залякували журналістів, проте більшість відмовилась від співпраці і шукала шляхи втечі. До тих, хто залишався чи не встиг виїхати, застосовували каральні заходи, катування, допити, брали у полон. Також загарбники захоплювали телевежі, блокували українське мовлення, а росія привласнювала майно та починали трансляцію чи друк пропагандистських листівок і газет¹⁴⁵.

Відразу після окупації територій росіяни почали блокувати зв'язок та інтернет-мережі. Військові захоплювали офіси провайдерів і, приставляючи пістолети до голів працівників, змушували відмовитися від контролю над мережами. Тому люди були вимушені користуватися, за можливості, послугами російських операторів. Окупанти розпочали продаж сім-карток, зокрема, й «кримського» оператора, але їх можна було придбати лише за паспортом, як це було у Херсоні¹⁴⁶.

Не обійшлося без масового блокування месенджерів, таких як Facebook, Instagram, YouTube. Viber заблокували по причині, що це частина військової інфраструктури противника, про що заявив Міністр зв'язку і масових комунікацій «ЛНР» О. Фетісов. Блокування YouTube, як альтернативи, відрізало людей від українського телебачення та контенту¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Зк російські загарбники знищували українські медіа на окупованих територіях. І що побудували замість них. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/yak-rosijski-zagarbnyky-znyshhuvaly-ukrayinski-media-na-okupovanyh-terytoriyah-i-shho-pobuduvaly-i60002> (дата звернення: 23.09.2024).

¹⁴⁶ «Життя через VPN». Як Росія «відрізає» від України окуповану частину півдня, блокуючи зв'язок. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-okupatsiya-pivden-mobilnyu-zv-yazok-internet/31984153.html> (дата звернення 23.09.2024).

¹⁴⁷ Медіаландшафт на тимчасово окупованих територіях України: звіт Центру досліджень «Детектора медіа» та Centre for Information Resilience. URL: <https://detector.media/infospace/article/227543/2024-06->

Особливість таких заходів полягає в тому, що блокування, в основному, передбачене саме на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ), бо на території росії ці додатки працюють, принаймні російська влада на той час не обмежувала доступ. Тому першочергова мета – це обмежити людей в альтернативних засобах спілкування та контакту зі світом, забезпечити перебування людей в реальності, де окупанти можуть поширювати лише потрібну, на їхній розсуд, інформацію.

Центр досліджень «Детектор медіа» та аналітики британського «Центру інформаційної стійкості»¹⁴⁸ дослідили медійний ландшафт на тимчасово окупованих територіях і вказують, що міністерства, які займаються інформаційною політикою, виникли майже одразу після окупації спочатку Криму, потім частин Донецької та Луганської областей. Мінцифри окупованої частини Херсонської області досить активне, Мінінформації в Запорізькій області – лише де-юре¹⁴⁹.

Відповідальний за інформаційну політику на тимчасово окупованих територіях – С. Кірієнко, перший заступник глави Адміністрації Президента. У свою чергу О. Малькевич, російський пропагандист, медіаменеджер та одна з ключових фігур пропагандистської інформкампанії, налагоджує зв'язки із колаборантами, створює мережу медіа, вербує молодь до співпраці та участі в медіапроектах¹⁵⁰. Спочатку центром розвитку медіахолдингів окупанти вирішили зробити Харків, як міст до східної частини України. Після успішної контрнаступальної операції ЗСУ перенесли до Херсона. Але і там окупанти не

05-medialandshaft-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriyakh-ukrainy-zvit-tsentru-doslidzhen-detektora-media-ta-centre-for-information-resilience/ (дата звернення 23.09.2024).

¹⁴⁸ «Детектор медіа» дослідив медіаландшафт на окупованих територіях. URL: <https://detector.media/infospace/article/227821/2024-06-05-detektor-media-doslidyv-medialandshaft-na-okupovanykh-terytoriyakh/> (дата звернення 24.09.2024).

¹⁴⁹ Як працюють російські пропагандистські медіа на ТОТ України і хто за ними наглядає, — дослідження. URL: <https://texty.org.ua/fragments/112640/yak-pracyuyut-rosijski-propahandystski-zmi-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah-ukrainy-doslidzhennya/> (дата звернення 24.09.2024).

¹⁵⁰ Там само.

втримали запланованої території, тому в результаті цим центром став Маріуполь¹⁵¹.

Концепція «русского міра» має особливе значення для проведення сьогоднішньої політики росії відносно їхнього бачення світу, тим паче для пострадянського простору. Ідея стала провідною у будь-яких проєктах, власне й у сфері супутникового телебачення. Упродовж 2023 року окупанти проводили на окупованих територіях України супутникове телебачення «Русский мир». Оскільки навіть після окупації деякі супутники ловили сигнали українських та європейських каналів, росіяни запустили свій, безальтернативний пакет, до того ж безкоштовний (навіть необхідне обладнання й абонентська плата), який має примусовий характер. До пакету входять 20 федеральних каналів, 10 регіональних (мовлення з Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської областей і Криму) і спеціально створені фільмові¹⁵².

Основна інформація, яку поширювали пропагандисти – кремлівські наративи, при цьому ж вони охоплювали весь перелік. Розповідали про дискримінацію української влади, військових, про «нацистів», «київський режим», «президента-наркомана». Жодного разу російське мовлення на ТОТ не згадало про повномасштабну війну, лише про «звільнення територій» та втрати української армії. До основних наративів, окрім зазначених вище, також належать повідомлення, що рф – це жертва агресії «колективного Заходу». Додатково показано успіхи російської економіки проти всесвітньої кризи, економічне покращення в регіонах після приходу росії та багатополарний світ на чолі із рф¹⁵³. Таким чином росіяни видають чорне за біле і контролюють свою видуману альтернативну реальність для цих територій.

¹⁵¹ Як російські загарбники знищували українські медіа на окупованих територіях. і що побудували замість них. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/yak-rosijski-zagarbnyky-znyshhuvaly-ukrayinski-media-na-okupovanyh-terytoriyah-i-shho-pobuduvaly-i60002> (дата звернення: 23.09.2024).

¹⁵² Росіяни запустили на окупованих територіях супутниковий «Русский мир». Що це та як Україна може йому протидіяти. URL: <https://detector.media/infospace/article/222044/2024-01-23-rosiyany-zapustily-na-okupovanykh-terytoriyakh-suputnykovyy-russky-my-shcho-tse-ta-yak-ukraina-mozhe-yomu-protudyaty/> (дата звернення: 25.09.2024).

¹⁵³ Ситуація на тимчасово окупованих територіях у першому півріччі 2023 року. URL: https://drive.google.com/file/d/17sKTK3gNKc0INVZimQW_LHynT2NLBOfE/view (дата звернення: 25.09.2024).

Окрім безкоштовного пакету супутникового телебачення, окупанти запустили ряд власних телеканалів, які намагаються замаскувати під місцеві. За участі О. Малькевича та фінансування через його «Фонд розвитку нових медіа» протягом трьох місяців було створено такі канали: в Херсоні «Таврія ТВ» (зараз розміщений у Генічеську), «Маріуполь 24» і «ЗаТВ» в Мелітополі¹⁵⁴. На ТОТ діють і наступні телеканали: «Донецк 24» у Донецькій області, «Луганск 24» у Луганській та «Таврида» у Криму¹⁵⁵.

Систематично окупанти створюють та поширюють газети, друкуючи значну кількість примірників. Ці видання роздають безкоштовно, проте під підпис, щоб таким чином виявити, хто не погоджуватиметься із діями та політикою влади¹⁵⁶. Одна із газет – «Комсомольская правда», яку фінансують за гроші із державного бюджету, а вміст видання передбачає альтернативну реальність. У ній лише прославляють В. Путіна і все, що пов'язано із росією, а повномасштабну війну навпаки замовчують, як і критикують і звинувачують усе, що стосується України, США, ЄС¹⁵⁷.

Росіяни створюють багато інтернет-ресурсів, новинних сайтів, контент яких орієнтований саме на людей з ТОТ. Зазвичай такі платформи мають характерний дизайн і спектр тем, кольорова гама – російський триколон. Новини можуть бути створені спеціально для конкретної аудиторії та області. Основний контент складається із прес-релізів місцевих колаборантів чи органів влади, подій на полі бою, перепости з інших видань про успіхи росії. Багато сайтів висвітлюють переважно основні події із російської політики чи місцеві

¹⁵⁴ Як працюють російські пропагандистські медіа на ТОТ України і хто за ними наглядає, — дослідження. URL: <https://texty.org.ua/fragments/112640/yak-pracyuyut-rosijski-propahandystski-zmi-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny-doslidzhennya/> (дата звернення: 24.09.2024).

¹⁵⁵ Ситуація на тимчасово окупованих територіях у першому півріччі 2023 року. URL: https://drive.google.com/file/d/17sKTK3gNKc0INVZimQW_LHynT2NLBOfE/view (дата звернення: 25.09.2024).

¹⁵⁶ Окупанти безкоштовно, але під підпис роздають свої газети по всіх тимчасово захоплених територіях. URL: <https://detector.media/infospace/article/227051/2024-05-19-okupanty-bezkoshtovno-ale-pid-pidpys-rozdayut-svoi-gazety-po-vsikh-tymchasovo-zakhoplenykh-terytoriyakh/> (дата звернення: 25.09.2024).

¹⁵⁷ Як російські загарбники знищували українські медіа на окупованих територіях. і що побудували замість них. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/yak-rosijski-zagarbnyky-znyshhuvaly-ukrayinski-media-na-okupovanyh-terytoriyah-i-shho-pobuduvaly-i60002> (дата звернення: 23.09.2024).

проблеми, такі як візити посадовців до окупованих територій, тема виборів, патріотизму¹⁵⁸.

Окрема категорія, на яку спрямована російська пропаганда на тимчасово окупованих територіях – це діти, адже саме у дитячому віці відбуваються процеси формування відчуття патріотизму, етнічної приналежності. Дітям насильно насаджують ідеї «руського міра», тримають атмосферу страху, проводять мілітаризацію навчального процесу, змінюють програму освіти. До того ж окупаційна влада погрожує батькам позбавленням батьківських прав, якщо їхні діти не відвідуватимуть школи.

На ТОТ вчителі зазнають перевірок з боку влади на наявність «неонацистських поглядів» і підтримки «руського міра». Окупанти створили спеціальні програми, наприклад, «Земский учитель», що передбачає переїзд вчителів саме з території росії до ТОТ щонайменше на п'ять років з можливістю отримання житла і одноразової фінансової допомоги. Таким чином російські вчителі не лише впливатимуть на освіту та її якість для українських дітей, а й загалом ці програми спрямовані на зміну етнічного складу територій¹⁵⁹.

Для вчителів, що залишалися на ТОТ, організовано «перенавчання», де проводять спеціальні курси підвищення кваліфікацій, особливо для педагогів з таких предметів, як російська мова, історія та географія. На думку російської влади, навчальні програми цих предметів «найбільш неправильні». Очевидно, що це все окупанти роблять з метою насадження російських наративів і уніфікації освітнього простору¹⁶⁰.

Деякі бази підготовки розташовані у Ростові-на-Дону, наприклад, Донський державний технічний університет. У державних підготовчих

¹⁵⁸ Медіаландшафт на тимчасово окупованих територіях України: звіт Центру досліджень «Детектора медіа» та Centre for Information Resilience. URL: <https://detector.media/infospace/article/227543/2024-06-05-medialandshaft-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriyakh-ukrainy-zvit-tsentru-doslidzhen-detektora-media-ta-centre-for-information-resilience/> (дата звернення: 23.09.2024).

¹⁵⁹ Мілітаризація, «нова історія» та «руський мир»: що Росія робить із освітою на окупованих територіях. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/militaryzatsiya-nova-istoriya-russkyu-myr-okupatsiya/33105881.html> (дата звернення: 26.09.2024).

¹⁶⁰ Там само.

матеріалах до загальноросійського іспиту уже зазначено і навчають, що Херсон – це російське місто, окуповане Україною. Одна із ключових тем у навчальній програмі – Друга світова війна, а у нових підручниках з історії тепер є розділи про «український нацизм», «державну русофобію» та «причини, чому росія мала почати війну проти України і НАТО»¹⁶¹.

Особлива увага приділена ідеологічному навчанню учнів, мета якого залучення до імперського проєкту та, як людського ресурсу, до лав російської армії. Це відбувається через залучення молоді до культурно-спортивних заходів, де і проходить процес мілітаризації. Так, дітям пропонують приєднатися до організації «Движения первых», яка під особистим патронатом В. Путіна займається «популяризацією традиційних російських цінностей», щоб отримати додаткові бали при вступі до університету¹⁶².

В рамках цієї організації дітей залучають до збору гуманітарної допомоги російській армії. На базах захоплених шкіл чи інших об'єктів окупанти відкривають училища чи кадетські класи. Уже діють відділення Центрив воєнно-спортивної підготовки і патріотичного виховання «Воїн», головний акцент спрямовано на «ознайомлення з роботою Росгвардії» та екскурсії про військову техніку. Колаборант та губернатор Херсона 2002-2012 рр., В. Сальдо заявляв, що з 2025 року на окупованій частині Херсонської області почнуть роботу «класи для підготовки кадрів ракетно-космічної промисловості»¹⁶³.

Ностальгію за минулим, за СРСР, пропагандисти вирішили проявити і у шкільній формі для школярів на ТОТ. Центр національного спротиву повідомляє, що «дизайн форми не обговорюється. Вона буде зносостійкою та повітропроникною, а за стилем – післявоєнних часів»¹⁶⁴. Росіяни цей крок

¹⁶¹ Там само.

¹⁶² Там само.

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Окупанти хочуть, щоб учні на ТОТ України носили радянську форму, як за Сталіна. URL: <https://espreso.tv/viyua-z-rosiyeyu-okupanti-khochut-shchob-uchni-na-tot-ukraini-nosili-radyansku-formu-yak-za-stalina> (дата звернення: 27.09.2024).

оцінюють позитивно, бо, на їхню думку, це допоможе покращити якість навчання, адже такий одяг підкреслюватиме «скромність» дитини¹⁶⁵.

Одна із найголовніших заборон окупаційної влади спрямована на вивчення української мови, використання української навчальної програми, нав'язуючи російську систему освіти, в основі якої антиукраїнська пропаганда. Росіяни не лише примусово змінюють процес навчання, а й вживають репресивних заходів до працівників, що чинять опір: тримають під вартою, погрожують, застосовують тортури¹⁶⁶.

В рамках русифікації навчального процесу окупанти планують випустити для шкіл підручник «Історія Новоросії: від давніх-давен до наших днів». У матеріалах росія намагається довести «існування якоїсь окремої російської цивілізації та її права на захоплені землі», як повідомляє ЦНС.¹⁶⁷ Звісно, усе в рамках «русского міра» та концепції «неоєвразійства» російських ідеологів. Учителі розповідають учням старших класів «основи російської державності», а школи на окупованих територіях перетворюються на осередки пропаганди. Так, до прикладу, у школах Мелітополя запровадили і примусово заганяють на уроки «російської ідентичності», під назвою «Сто дат російської ідентичності»¹⁶⁸.

З метою знищення ідентичності українців і перепису історії, росіяни знищують українські книги. Директор Українського інституту національної пам'яті А. Дробович, порівнює дії росії із діями нацистської Німеччини. А все тому, що росіяни відчують слабкість перед тими речима, що дають сили українцям – історія, подвиги минулого, боротьба проти ворогів протягом

¹⁶⁵ Там само.

¹⁶⁶ Росія на окупованих територіях поширює антиукраїнську пропаганду через освіту, — звіт HRW. URL: <https://detector.media/infospace/article/228499/2024-06-20-rosiya-na-okupovanykh-terytoriyakh-poshyryuie-antyukrainsku-propagandu-cherez-osvitu-zvit-hrw/> (дата звернення: 27.09.2024).

¹⁶⁷ Окупанти готують посібник для шкіл з «історії Новоросії». URL: <https://detector.media/infospace/article/228400/2024-06-17-okupanty-gotuyut-posibnyk-dlya-shkil-z-istorii-povorosii/> (дата звернення: 27.09.2024).

¹⁶⁸ У школах тимчасово окупованого Мелітополя запровадили уроки «російської ідентичності». URL: <https://detector.media/infospace/article/221221/2023-12-30-u-shkolakh-tymchasovo-okupovanogo-melitopolya-zaprovadyly-uroky-rosiyskoi-identychnosti/> (дата звернення: 27.09.2024).

століть та ін. Але й наголошує, що «чим більше з цим боротися, то більше українці будуть це захищати»¹⁶⁹.

Росіяни відносять українську літературу до екстремістської, а точніше ту, яка видана у 1994-2021 роках. Російська пропаганда стверджує, що такі книги закликають до братовбивчої війни, проголошують одну націю вище за інших, тому необхідно вилучити літературу з усіх бібліотек, а «російська влада покладе кінець пропаганді взаємній ненависті». Зокрема, цей текст було опубліковано під світлиною, на якій зображено книги «Війна з Росією» Р. Ширреффа та братів Капранових «Майдан. Таємні файли»¹⁷⁰.

Окупанти на ТОТ Чернігівської, Сумської, Луганської, Донецької областей знищували книги, що не відповідали постулатам пропаганди Кремля. До списку праць, що підлягають до вилучення, входили творчість О. Забужко, братів Капранових, В. В'ятровича, а до заборонених імен – С. Петлюра, С. Бандера, Р. Шухевич, І. Мазепа, В. Чорновіл. Позбувалися окупанти й літератури, що розповідала про Голодомор, довідників з історії України, дитячих коміксів¹⁷¹. Книжки, якими замінюють вилучені, направлені на культивування війни, виправдання вторгнення та окупації України, а їх кількість станом на 2023 рік налічувала 2,5 млн примірників¹⁷².

Багато літератури росіяни завозять до шкільних бібліотек. Одна із таких книг – російська псевдоісторія для 11 класу, де відповідальність за війну перекладено на Україну та висвітлено наративи про нацизм. Старшокласники вважаються найціннішим ресурсом для окупантів, адже через декілька років їх

¹⁶⁹ "Книги знищують, бо постаті в них надають силу": Дробович про вилучення армією РФ українських книжок. URL: <https://suspilne.media/culture/223180-knigi-znisuut-bo-postati-v-nih-nadaut-silu-drobovic-pro-vilucenna-armieu-rf-ukrainskih-knizok/> (дата звернення: 28.09.2024).

¹⁷⁰ Все, як писав дядечко Орвелл: чому окупанти спалюють українські книжки. URL: <https://espreso.tv/vse-yak-pisav-dyadechko-orvell-chomu-okupanti-spalyuyut-ukrainski-knigi> (дата звернення: 28.09.2024).

¹⁷¹ Там само.

¹⁷² ЦНС: Росіяни знищили майже всю українську літературу в бібліотеках на окупованій частині Донеччини та Луганщини. URL: <https://detector.media/infospace/article/219355/2023-11-14-tsns-rosiyany-znyshchyly-mayzhe-vsya-ukrainsku-literaturu-v-bibliotekakh-na-okupovaniy-chastyni-donechchyny-ta-luganshchyny/> (дата звернення: 28.09.2024).

мобілізують до армії. І ці потенційні військові повинні бути правильно ідеологічно налаштованими та воювати за цінності росії¹⁷³.

Окупанти проводять кампанії насильницької паспортизації населення, що свідчить про тотальне порушення міжнародного права, прав людини. Але не всі українці, що залишилися на ТОТ бажають змінити свій паспорт на російський. Загарбники вимушені були змиритися з ситуацією, тому почали ділити людей «на сорти і категорії». До першої належать ті, хто погодилися отримати паспорт рф, до другої відносять людей, що мають посвідку на проживання, то третьої – «особи без громадянства», які відмовляються від обох документів¹⁷⁴.

Масова паспортизація вигідна для росії з декількох причин. По-перше, це посилення позицій на переговорах, що росія «захищає російських громадян». Друга причина полягає у зборі персональних даних для формування «електоральної бази» і проведення псевдореферендумів. І третє – задля поповнення лав збройних сил і урізноманітнення етнічного складу, в рамках дезінформації про багатокультурну країну, братні народи¹⁷⁵.

Активно росія розбудовує зруйновані міста на окупованих територіях, у рамках програми «спецстроительства». Себе вони називають «военными строителями», а будівництво здійснює «Военно-строительный комплекс Минобороны России» (ВСК МО рф). Варто зазначити, що пересічні росіяни з невеликих міст навіть і не бачили проєктів такого масштабу з будівництва музеїв, виставок, з сучасним дизайном у власній країні. ВСК має свої соцмережі, на яких поширює відверту пропаганду, де «щасливі жителі» дякують В. Путіну за отримання квартири в новобудові. А сюжети, в перервах, наповнені розповідями про успіхи сталінських п'ятирічок і колгоспів. Головна

¹⁷³ ЦНС: Росіяни завезли понад сім тонн пропагандистської літератури у школи на тимчасово окупованій Херсонщині. URL: <https://detector.media/infospace/article/216231/2023-08-30-tsns-rosiyany-zavezly-ponad-sim-tonn-propagandystskoi-literatury-u-shkoly-na-tymchasovo-okupovaniy-khersonshchyni/> (дата звернення: 28.09.2024).

¹⁷⁴ Кремль продовжує свою практику поділу українців «на сорти». URL: <https://detector.media/infospace/article/219744/2023-11-24-kreml-prodovzhuie-svoyu-praktyku-podilu-ukraintsiv-na-sorty/> (дата звернення: 30.09.2024).

¹⁷⁵ Які загрози несе примусова паспортизація на тимчасово окупованих Росією територіях. URL: <https://detector.media/infospace/article/202406/2022-08-31-yaki-zagrozy-nese-prymusova-pasportyzatsiya-na-tymchasovo-okupovanykh-rosiieyu-terytoriyakh/> (дата звернення: 30.09.2024).

мета проєкту – закріплення ідей «русского міра», показати людям, особливо тим, хто чекав на окупантів, що росія, насправді, несе цивілізацію, а не війну, руйнування і геноцид¹⁷⁶.

Один із побудованих проєктів, який несе «русській мір» у маси – музей у Мелітополі на місці зруйнованого заводу. В експозиції представлені портрети російських державних діячів, іноді українських, та цитати, на яких і базується світогляд. До прикладу, зображення імператриці Катерини II і її слова «Я маю за честь бути «русской», я цим пишаюся, я буду захищати мою батьківщину і язиком, і пером, і мечем». Інші експозиція – карта росії, до якої, до речі, включено окуповані території, і з поясненнями понять «Новоросія», «референдум»¹⁷⁷.

Навесні 2024 року стало відомо, що окупанти спочатку розграбували, вивезли артефакти до росії і почали руйнування історичної української пам'ятки «Херсонес Таврійський», культурної спадщини ЮНЕСКО. На його місці збудували археологічний музей-заповідник, що є черговим доказом культурного геноциду проти українців, з метою інтеграції населення в путінську росію, поширення українофобних настроїв, посилення інформаційної монополії¹⁷⁸.

Отже, населення тимчасово окупованих територій займає важливе місце у політиці росії. Пропаганда максимально спрямована як на доросле населення, так і дітей. Паспортизація, зросійщення освітньої системи, знищення культурної пам'яті, обмеження в альтернативних джерелах інформації й насадження лише власних пропозицій – засоби інтеграції людей у російський інформаційний простір, а в майбутньому використання людського ресурсу для продовження війни чи, навпаки, її виправдання у рамках наративу про «російськомовне населення».

¹⁷⁶ Імперіалізм сьогодні: "спецстроительство" музеїв, або як Росія насаджує свою культуру на окупованих територіях України. URL: <https://susplne.media/culture/705608-imperializm-sogodni-specstroitelstvo-muzeiv-abo-ak-rosia-nasadzue-svou-kulturu-na-okupovanih-teritoriah-ukraini/> (дата звернення: 03.10.2024).

¹⁷⁷ Там само.

¹⁷⁸ Там само.

Висновки до розділу 2

Проаналізувавши особливості інформаційної війни росії проти України можна зазначити про широкий перелік інструментів, засобів, що використовує Москва. Після 24 лютого 2022 року зафіксовано збільшення кібератак, створення і поширення нових наративів, фейків. Варто зазначити, що «русській мір» як концепція, формувалася роками, а сьогодні є однією із основ інформаційної війни. Інформаційні операції росії не лише поширюють дезінформацію, а й намагаються вплинути на емоційну складову населення, щоб поширити страх, паніку та підштовхнути Україну до завершення війни.

Для впливу на інформаційний простір країн Заходу, створено розгалужений інструментарій, що включає як наративи, фейки, то так і використання мігрантів, проросійсько налаштованих політиків, створення спеціальних інформаційних операцій, кібератаки і викрадення даних. Росія намагалася використовувати слабкі місця європейської політики, щоб відвернути увагу від проблем України. Важливу роль відіграє геополітичний чинник та політичний фон держав, адже Кремль навмисне зосереджує більше уваги на країнах, де серед людей відсутня єдина позиція, переважає проросійська більшість та ін.

Зауважено, що для неукраїнського читача важче протистояти пропаганді, що сприяє намірам росії розколоти єдність та поширювати дезінформацію для погіршення політичної позиції України в світі. Проте західні ЗМІ теж роблять висновки із агресивної інформаційної політики росії та більш критично підходять до оброблення матеріалів.

Люди, що залишилися на ТОТ зазнають заходів з примусової русифікації. Окупанти намагаються знищити культурні пам'ятки, спадщину, змінити систему освіти, щоб інтегрувати населення у російський інформаційний простір. Місцева окупаційна влада пришвидшеними темпами надає власні джерела інформації, блокуючи альтернативні, щоб повністю ізолювати людей від світу, пропонуючи лише реальність «русского міра». Дії росії обумовлені її

бажанням залучити більше людського ресурсу до війни і мати «виправдання» наративам про захист російськомовного населення.

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ ЗАГРОЗАМ З БОКУ РОСІЇ

3.1. Протидія інформаційним впливам рф в межах українського інформаційного простору

Оскільки росія протягом 10 років війни проводить потужну інформаційну війну проти України, то Київ вимушений виробляти засоби протидії. Перші заходи проти пропаганди, що закріплені указами Президента, застосовано ще у 2017 році. Вони передбачали заборону російських сайтів, соцмереж, телеканалів¹⁷⁹. Проте українці вказують, що саме вплив Революції Гідності, анексія Криму сприяли тому, щоб відмовитися від російського контенту, а період до 2022 року був підготовкою України до більш тотальної інформаційної війни з росією. Проте зміна ситуації у лютому 2022 року вимагає зміни підходу та покращення можливостей.

Загалом протидію України російській пропаганді можна поділити на три театри дій: український інформаційний простір, російський та міжнародний. Перша спільна інформаційна контроперація українських спецслужб за підтримки розвідки США у січні 2022 року, напередодні повномасштабного вторгнення, викрила спробу росії сфабрикувати привід для вторгнення. Як уже було описано у попередньому розділі, Кремль намагався застосувати різні засоби, щоб його вторгнення було виправданим і мало реальні причини. Тому ГРУ рф створила та мала намір поширити відео, у якому українці нібито напали на територію росії чи на російськомовне населення на сході України. Такий прийом називається «false flag», або «операція під чужим прапором»¹⁸⁰. Ця контроперація не просто підірвала останні із планів В. Путіна скористатися можливістю виправдання нападу, а й унеможливила поширення чергового фейку.

¹⁷⁹ Набув чинності указ Порошенка про санкції щодо російських соцмереж, мовників і порталів. URL: <https://detector.media/infospace/article/126024/2017-05-17-nabuv-chynnosti-ukaz-poroshenka-pro-sanktsii-shchodo-rosiyskykh-sotsmerezkh-movnykiv-i-portaliv/> (дата звернення: 25.10.2024).

¹⁸⁰ Julian E. Barnes, "U.S. Exposes What It Says Is Russian Effort to Fabricate Pretext for Invasion," New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2022/02/03/us/politics/russia-ukraine-invasion-pretext.html> (дата звернення: 25.10.2024).

Для протидії російській пропаганді на території України та в українському інформаційному просторі, при Міністерстві культури та інформаційної політики 31 березня 2021 року було утворено один із перших механізмів – Центр стратегічних комунікацій та інформаційної політики (далі – Центр). Діяльність Центру спрямована на співпрацю із громадським сектором. Сторінка організації має певні категорії, до прикладу, у розділі «Антифейк» фахівці аналізують останні дезінформаційні вкиди та кремлівську пропаганду¹⁸¹. Регулярно Центр публікував брошури «У разі надзвичайної ситуації або війни». Напередодні великого вторгнення, 23 лютого 2022 року була оновлена й доповнена версія брошури та представлено сайт dovidka.info¹⁸².

У нові версії брошури «Життя під час війни: поради з безпеки, медицини та спротиву» автори перелічили надійні канали, сайти та ЗМІ з верифікованою інформацією, яким можна довіряти. У брошурі представлено простий тест, за допомогою якого можна легко перевірити чи варто довіряти якійсь новині. Також роз'яснено як захистити пристрій від «вірусів», свої персональні дані, обійти блокування сайтів, яке робить ворог, зокрема на тимчасово окупованих територіях, та як безпечно здійснювати покупки в Інтернеті. Окрему увагу приділено кібербезпеці дітей, як навчити їх правильно використовувати можливості Інтернету. Розробники брошури додали застереження, яку інформацію не варто поширювати, щоб не стати ні жертвою шахраїв, ні навідником¹⁸³.

Згідно з Указом Президента України та рішення РНБО від 11 березня 2021 року затверджено створення Центру Протидії Дезінформації (далі – ЦПД). У рішенні РНБО зазначено, що до основних завдань належать протидія загрозам національній безпеці та інтересам України в інформаційній сфері, гарантування

¹⁸¹ Центр стратегічних комунікацій. URL: <https://spravdi.gov.ua/> (дата звернення: 26.10.2024).

¹⁸² Поради з безпеки, медицини та спротиву. URL: <https://dovidka.info/> (дата звернення: 26.10.2024).

¹⁸³ «Життя під час війни: поради з безпеки, медицини та спротиву». URL: https://dovidka.info/wp-content/uploads/2024/07/broshura_lite.pdf (дата звернення: 26.10.2024).

інформаційної безпеки, протидія пропаганді, дезінформації, запобігання маніпуляцій громадською думкою¹⁸⁴.

ЦПД переважно спрямовує свою діяльність на моніторинг російської дезінформації, контролює ЗМІ, канали у соціальних мережах. Аналітики публікують дайджест основних подій, у яких коротко окреслено останні загрози, тенденції, можливі небезпеки, аналітичні звіти, презентації та інші формати¹⁸⁵. А. Коваленко, керівник Центру протидії дезінформації з 2024 року, зазначив, що головна задача центру – аналізувати та протидіяти основним зарозам в українському інфопросторі. Також ЦПД проводить аналіз іноземного медіапростору – англомовний, іспаномовний, франкомовний і т.д.¹⁸⁶

У співпраці із ГУР ЦПД розробляють медіакампанії, контроперації ворожим діям. Разом із СБУ, точніше із Департаментом контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки СБУ, працівники готують списки тіток-каналів, телеграм-каналів, що проводять протизаконну діяльність, поширюють пропаганду. Підтримують постійний зв'язок щодо обміну інформацією про людей, які публікують дезінформацію. А. Коваленко наголосив, що у співпраці із правоохоронними органами, Офісом Президента, ЦПД відстежує та працює над питанням повернення українських дітей додому. Адже, зокрема серед країн Середнього Сходу, поширюється дезінформація, що Україна насправді не повертає дітей, а віддає їх на органи¹⁸⁷.

OSINT-агенція Molfar співпрацює із ЦПД у дослідженні дезінформаційних кампаній в африканських країнах. Серед інших цікавих ініціатив ЦПД можна виокремити «Центр дослідження мордоRU» – подкаст про історичні міфи. Проєкт проводить аналогії із минулим росії та сьогоденням, щоб висвітлити внутрішню незмінну ситуацію, наприклад, якщо раніше були піонери, то

¹⁸⁴ Про створення Центру протидії дезінформації. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-21#Text> (дата звернення: 27.10.2024).

¹⁸⁵ Ukrainian Resistance to Russian Disinformation Lessons for Future Conflict. Todd C. Helmus, Khrystyna Holynska. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA2771-1.html (дата звернення: 27.10.2024).

¹⁸⁶ Побороти ворожу брехню: як працює Центр протидії дезінформації. URL: <https://detector.media/infospace/article/225751/2024-04-22-poboroty-vorozhu-brekhnyu-yak-pratsyuie-tsentr-protydii-dezinformatsii/> (дата звернення: 27.10.2024).

¹⁸⁷ Там само.

сьогодні існує «Путінюгент». Подкаст «ДезінФАКЕція» у простій формі пояснює та висвітлює тижневі тенденції. Проєкт «Обличчя пропаганди» розповідає про західних спікерів, що поширюють пропаганду, навмисно чи ні¹⁸⁸.

Сьогодні війна перейшла у затяжну фазу, у боротьбу на виснаження, тому військові і цивільні почали відчувати певну втому. Це стало можливістю для росії скористатися хитким емоційним фоном та підштовхнути українців на «правильні кроки». Навколо обговорення Формули миру у серпні 2023 року у Саудівській Аравії, ворожі телеграм-канали почали поширювати дезінформацію. Посилаючись на видання The Wall Street Journal, пропагандисти намагалися переконати, що наша сторона погодилася на мирні перемовини з РФ до моменту деокупації всієї території. Проте фахівці ЦПД відразу прояснили ситуацію, обґрунтувавши, що у зазначеному джерелі немає такої тези, а Україна не відмовлялася від пунктів Формули миру¹⁸⁹¹⁹⁰.

Варто звернути увагу на один із останніх опублікованих аналітичних звітів ЦПД «Використання російськими ресурсами інформаційного алібі». У цьому дослідженні розглянуто таке поняття як «інформаційне алібі», тобто «превентивне звинувачення однією стороною іншої в діях, які будуть вчинені нею ж ... з метою приховування, виправдання воєнних злочинів, вчинених окупаційними військами»¹⁹¹. Під час проведення деяких операцій росія цілеспрямовано намагалася звинуватити українську владу та ЗСУ у військових злочинах, як це було із Донецьким драматичним театром у Маріуполі 2022 року, ударом по Краматорську 2022 року та по Дніпровській ГЕС 2024 року.

У таких ситуаціях важливо діяти швидше за ворога, адже це єдиний спосіб випередити ворожу дезінформацію та залишити операції незавершеними. У

¹⁸⁸ Там само.

¹⁸⁹ Саудівські переговори щодо миру в Україні. Про що домовилися і що стало проривом. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-66427193> (дата звернення: 27.10.2024).

¹⁹⁰ Ворог поширює дезінформацію про результати переговорів у Саудівській Аравії. URL: <https://cpd.gov.ua/warnin/vorog-poshyryuye-dezinformacziyu-pro-rezultaty-peregovoriv-u-sauidivskij-aravii/> (дата звернення: 27.10.2024).

¹⁹¹ Аналітичний звіт «ВИКОРИСТАННЯ РОСІЙСЬКИМИ РЕСУРСАМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО АЛІБІ». URL: <https://cpd.gov.ua/reports/analitichnyj-zvit-vykorystannya-rosijskymy-resursamy-informacijnogo-alibi/> (дата звернення: 27.10.2024).

приклад можна навести ситуацію, коли представниця МЗС РФ М. Захарова заявляла, що Україна готує операцію зі зруйнування дамб Канівського водосховища та Київської ГЕС. ЦПД одразу ж опублікував пост на своєму телеграм-каналі, де детально пояснив ситуацію, зокрема мету залякувань. Роз'яснення включало той факт, що насправді у РФ недостатньо засобів та можливостей для знищення цих об'єктів. Після цієї публікації росія не робила жодних дій¹⁹².

Велику роль у перші дні широкомасштабної війни відіграв рівень комунікації між політичною верхівкою із народом. Комунікація включала в себе щоденні звернення Президента, у яких він намагається відповісти на головні питання та розповісти події дня. У своєму інтерв'ю з нагоди третьої річниці з дня інавгурації В. Зеленський пояснив суть його звернень. На думку Президента важливість такого формату полягає у тому, щоб донести основну думку до людей, зменшити паніку і робити це на регулярній основі¹⁹³.

Далі більше подробиць надавали його спікери та речники, представники профільних інституцій. Це М. Подоляк, радник голови Офісу Президента 2020-дотепер, О. Арестович, радник Офісу Президента 2020-2023рр., Ю. Ігнат, речник Повітряних сил ЗСУ 2018-2024рр., В. Залужний, головнокомандувач ЗСУ 2021-2024рр.

На законодавчому рівні український уряд впроваджував певні обмеження та заборони щодо російського контенту. Ініціативу проявляли і звичайні українці, зокрема петиція 2022 року за авторства С. Градинського. У зверненні висловлено заклик заборонити споживання «будь-якого контенту росіян на всіх доступних стримінгових сервісах». Російські пісні займали високі позиції на різних музичних платформах. А виконавці отримували за кількість прослуховувань певні кошти, з яких платили податки до бюджету росії, що

¹⁹² Там само.

¹⁹³ «Хочеться, щоб швидше настала Перемога. У мене вже щоденних звернень бракує» — Володимир Зеленський. URL: <https://detector.media/infospace/article/199433/2022-05-21-khochetsya-shchob-shvydshe-nastala-peremoga-u-mene-vzhe-shchodennykh-zvernen-brakuie-volodymyr-zelenskyu/> (дата звернення: 29.10.2024).

автоматично перетворюється на зброю для геноциду українців. До того ж прослуховування такого контенту толерує і поширює російську культуру¹⁹⁴.

У 2022 році Верховна Рада проголосувала за заборону російської продукції та музики, прийнявши законопроект №7273-д. Документ передбачає заборону публічного виконання фонограм авторів і виконавців, що є громадянами росії, підтримує національний музичний продукт, гарантує збільшення частки української мови в етерах. Ще один законопроект №7459 передбачає обмеження на ввезення та розповсюдження видавничої продукції як з рф, так і Білорусі. Документ навпаки сприяє виданню та поширенню літератури українською мовою¹⁹⁵. Пізніше Парламент у 2022 році ухвалив законопроект №6287, що стимулює розвиток українського книговидавництва та книгорозповсюдження¹⁹⁶.

Вже у 2023 році Київська міська рада наклала мораторій на публічне використання російськомовної культурної продукції, музики, відео, записів концертів, театральні й циркові вистави, культурно-освітні послуги¹⁹⁷. За словами депутата Київської міської ради, голови постійної комісії з питань освіти і науки, молоді та спорту В. Васильчука, такі заходи спрямовано на захист українського інформаційного простору від гібридного впливу агресора¹⁹⁸. Враховуючи те, що один із наративів стверджує, що росія вимушена захищати російськомовне населення, згадані вище законопроекти

¹⁹⁴ Петиція про блокування російського контенту в Україні набрала 25 тисяч голосів. URL: <https://detector.media/infospace/article/205755/2022-12-08-petytsiya-pro-blokuvannya-rosiyskogo-kontentu-v-ukraini-nabrala-25-tysyach-golosiv/> (дата звернення: 30.10.2024).

¹⁹⁵ Верховна Рада заборонила російську музику та російські книжки. URL: <https://detector.media/infospace/article/200280/2022-06-19-verkhovna-rada-zaboronyla-rosiysku-muzyku-ta-rosiyski-knyzhky/> (дата звернення: 01.11.2024).

¹⁹⁶ МКП: Верховна Рада проголосувала за заборону російської музики та книжок. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-verhovna-rada-progolosuvala-za-zaboronu-rosijskoyi-muziki-ta-knizhok> (дата звернення: 01.11.2024).

¹⁹⁷ У Києві заборонили використовувати російськомовні культурні продукти у публічних місцях. URL: <https://detector.media/infospace/article/214194/2023-07-13-u-kyievi-zaboronyly-vykorystovuvaty-rosiyskomovni-kulturni-produkty-u-publichnykh-mistsyakh/> (дата звернення: 01.11.2024).

¹⁹⁸ Київська влада заборонила публічне програвання пісень і творів російською. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kyivska-vlada-zaborona-publichne-prohravannia-kontent-rosiiskoiiu/32502481.html> (дата звернення: 01.11.2024).

передбачають викорінення мови країни-агресора в українському медіапросторі та ускладнюють застосування ряду пропагандистських висловлювань.

Перші місяці війни показали, що у якості одного із каналів поширення пропаганди та дезінформації Кремль використовував релігію та релігійні організації. Від кінця 2022 року СБУ проводить обшуки на певних об'єктах Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП). До прикладу, на територіях Почаївської духовної семінарії та Івано-Франківської єпархії УПЦ МП виявлено літературу, у якій заперечується право України на державність, існування українського народу, мови, також брошури і книжки ксенофобського характеру. Виявлена література видана російськими авторами та видавництвами. Варто зазначити, що під час цих обшуків було знайдено і символіку незаконного збройного формування «великого войска Донского», що у 2014 році допомагало росіянам окупувати частини Донецької і Луганської областей¹⁹⁹.

У зв'язку із протиправною діяльністю окремих релігійних організацій 20 серпня 2024 підписано Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» №3894-IX²⁰⁰. Відповідно до документу російська церква фактично є ідеологічним продовженням РФ, співучасницею злочинів, поширює серед українського суспільства ідеї «руського міра». Згідно із законом російська церква заборонена, а релігійні організації, які мають зв'язки із московським центром, повинні за три місяці розірвати їх²⁰¹.

Серед громадських організацій та проєктів варто відзначити «Детектор медіа» (далі – ДМ), яке працює над виявленням російської пропаганди, дезінформації, а також здійснює аналіз медіаконтенту. ДМ має досить

¹⁹⁹ «Велика кількість антиукраїнських матеріалів» – СБУ про останні знахідки в приміщеннях УПЦ (МП). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sbu-obshuky-upts-mp-ivano-frankivska-ternopilaska-oblasti/32152216.html> (дата звернення: 02.11.2024).

²⁰⁰ Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#Text> (дата звернення: 02.11.2024).

²⁰¹ З Закон про заборону РПЦ набрав чинності. Як він працюватиме? URL: <https://texty.org.ua/articles/113472/zakon-pro-zaboronu-rpc-nabrav-chynnosti-yak-vin-pracyuvatyme/> (дата звернення: 02.11.2024).

розгалужену систему проєктів, кожен з яких спеціалізується у конкретному напрямку.

До прикладу, у рамках #DisinfoChronicle платформа в режимі реального часу збирає і документує хроніку російської дезінформації. Станом на 1 жовтня 2024 року зафіксовано 2512 фейків, 749 маніпуляцій, 734 меседжів та 535 викриттів. Нижче автори рубрики публікують фейки, конспірологічні теорії та інше, які відбувались того ж дня з поясненнями подій. Наприклад, того ж 1 жовтня 2024, повідомлено про фейк, що в ЗСУ начебто підтвердили знищення складу БПЛА у Запоріжжі російською авіацією. Пропагандисти посилались на слова В. Волошина, речника ОУВ «Таврія». Автори посту пояснили, що військовий лише коментував модернізацію російських авіабомб і те, що збивати керовані авіабомби складно, а Україна має зосередитись на тилкових цілях ворога²⁰².

У ДМ є англomовна версія сторінки, що висвітлює протидію пропаганді, аналіз та критику українського медіапростору. У публікації «Історія зневаги: як Росія 33 роки намагалася визнати незалежність України» автори коротко та з яскравими фактами показали історію двосторонніх відносин, усі попередні конфлікти, спірні питання, причини, що призвели до повномасштабного вторгнення. Додатково акцентовано, що загострення та початок війни були для російського режиму необхідністю, щоб стримувати внутрішнє невдоволення²⁰³. Створення контенту іноземними мовами, орієнтованого на неукраїнського читача, дозволяє читачам дізнатися з першоджерела про причини війни, як і чому Кремль використовує пропаганду та як їй протидіяти.

Наступний проєкт від ДМ – «MediaSapiens» створено з метою покращення медійної грамотності українців. Відео- та мультимедійні матеріали будуть цікавими різній віковій категорії, а використовувати їх можна і в освітньому процесі, як стверджують автори. Головна місія платформи полягає у формуванні

²⁰² #DisinfoChronicle. URL: <https://disinfo.detector.media/day/01-10-2024> (дата звернення: 03.11.2024).

²⁰³ A History of Contempt: How Russia Has Struggled to Accept Ukraine's Independence for 33 Years. URL: <https://en.detector.media/post/a-history-of-contempt-how-russia-has-struggled-to-accept-ukraines-independence-for-33-years> (дата звернення: 03.11.2024).

критичного мислення аудиторії, вміння правильно, свідомо використовувати і читати медіа²⁰⁴.

ДМ та «Асоціація інноваційної і цифрової освіти» за сприяння Міністерства культури та інформаційної політики України, Національного демократичного інституту розробили «Калькулятор фейків». За допомогою цього інструменту українці можуть швидко перевірити на справжність новину. Цим сервісом можуть користуватися також люди з тимчасово окупованих територій. У вигляді невеликого опитування бажаючі зможуть розкрити основні ознаки «фейковості» повідомлення, а система автоматично визначить правдивість новини. Розробники заявляють, що мета програми не лише фактчекінг («fact-checking» у перекладі з англ. – перевірка фактів), а й проведення навчально-просвітницької діяльності, щоб люди могли з часом самостійно відрізнити фейки від правди²⁰⁵.

У 2022 році було створено платформу Kremlin's Voice. Ініціативу запустила громадська організація Internews Ukraine. Платформа публікує перелік російських пропагандистів, їхніх висловів та наслідки поширення наративів. У такий спосіб база фіксує основні злочинні висловлювання, які зможуть допомогти згодом притягнути росію до відповідальності²⁰⁶.

У приклад наведемо заклик до війни від С. Мардана від березня 2022 року: «Бомбїть Київ! Бомбїть Харків! Бомбїть Дніпропетровськ! Не шкодуйте боєприпасів! Якщо українська політична нація хоче війни, вона повинна отримати таку війну, яка не залишить навіть спогадів про цю націю»²⁰⁷. Такі висловлювання ніщо інше, як розпалювання ненависті і спонування до кривавої війни проти українців. У цей час українські військові відбивали і звільняли

²⁰⁴ MediaSapiens. URL: <https://ms.detector.media/> (дата звернення: 03.11.2024).

²⁰⁵ Для громадян запустили сервіс перевірки новин «Калькулятор фейків». URL: <https://ms.detector.media/internet/post/35170/2024-06-07-dlya-gromadyan-zapustyly-servis-perevirky-povyn-kalkulyator-feykiv/> (дата звернення: 03.11.2024).

²⁰⁶ Kremlin's Voice. URL: <https://ruinfocrimes.com.ua/uk/about> (дата звернення: 04.11.2024).

²⁰⁷ Коли слова вбивають. Як працює платформа Kremlin's Voices і для чого вона потрібна. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/32080/2023-05-31-koly-slova-vbyvayut-yak-pratsyuie-platforma-kremlins-voises-i-dlya-chogo-vona-potribna/> (дата звернення: 04.11.2024).

столицю від окупантів, тому, можна припустити, що, неочікуваний для росіян опір, змусив вдатися до ще жорсткішої риторики.

У Kremlin's Voice зібрані усі можливі наративи: застосування ядерної зброї, радість за «ракети над територією так званої України», окремі заклики до вбивства дітей, геноцидні гасла. Тому платформа має усі наявні докази того, що не лише військо-політичний апарат причетний до воєнних злочинів, а й головні медійні персони країни²⁰⁸.

Не менш важливий проєкт від Internews Ukraine – Книга пам'яті воєнних злочинів РФ. Хоч це і не передбачає пряму протидію інформаційній пропаганді, але така збірка історій свідків і жертв, що пережили велике вторгнення, документує злочини росії, злочини проти людяності і порушення прав людини. Навіть якщо пропаганда це всіляко намагається спростувати чи заперечити. Internews Ukraine згодом презентували англomовну книгу «"Why do they kill our people?" Russia's war against Ukraine as told by Ukrainians», у якій зібрано історії очевидців, які розповідають про мужність та опір військових, парамедиків, жахи війни та незламність людей²⁰⁹.

Зусилля органів державної влади, громадянського суспільства вплинули на те, що українці переглянули свої вподобання і почали відмовлятися від російського контенту. Про це свідчать дані соціологічного опитування, згідно з якого станом на початок 2024 року, частка людей, що повністю відмовилися від російської інформаційної продукції становить від 69% до 79%. Водночас зросла кількість тих, хто збільшив перегляд ресурсів від військових експертів та загалом українського продукту (Див. Додаток 1)²¹⁰.

Але війна досі триває, а ворог урізноманітнює свої засоби, пристосовуючись та обходячи заборони, тому постає питання медіаграмотності.

²⁰⁸ Kremlin's Voice. URL: <https://ruinfocrimes.com.ua/uk/about> (дата звернення: 04.11.2024).

²⁰⁹ Книга пам'яті воєнних злочинів РФ. URL: <https://bookofmemory.com.ua/uk/book> (дата звернення: 04.11.2024).

²⁰⁹ Онлайн-презентація. Книга "Why do they kill our people?" URL: <https://internews.ua/opportunity/book-presentation> (дата звернення: 06.11.2024).

²¹⁰ Індекс медіаграмотності українців 2020–2023 (четверта хвиля). URL: <https://detector.media/infospace/article/225738/2024-04-22-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-20202023-chetverta-khvylya/> (дата звернення: 05.11.2024).

Ще у березні 2022 року було прийнято Закон «Про медіа», де зазначено, що медіаграмотність – навички та знання, які надають користувачам можливість ефективно і безпечно користуватися медіа-сервісами²¹¹.

Згідно з дослідження ДМ про «Індекс медіаграмотності українців» у 2022 році відсоток людей, рівень яких є високим, дорівнював 31%, у 2023 році цей показник дещо знизився, до 14%. Звісно, це залежить також від освіти, віку, рівня добробуту, місця проживання. Найвищі показники мають представники з молоді, віком 18-25 років (Див. Додаток 2). Незважаючи на зниження кількості та якості показників, споживачі стали більш компетентними та можуть легше виявити фейки за допомогою перевірки інформації на достовірність²¹².

Тому Міністерство культури та інформаційної політики України представило 6 серпня 2024 року Стратегію з розвитку медіаграмотності на період до 2026 року. У Стратегії зазначено, що пандемія, війна росії проти України, розвиток штучного інтелекту підкреслюють та збільшують потребу у медіаграмотності для національної безпеки. Тому мета документа – підвищення рівня медіаграмотності, а план заходів передбачає просвітницькі кампанії, Національний проєкт «Фільтр», публічні заходи для військовослужбовців і державних службовців²¹³.

Таким чином інформаційний опір передбачає об'єднання зусиль влади, організацій, громадянського суспільства. Упроваджені заборони, різноманітність установ та платформ створюють певний інформаційний щит, що допомагає боротися із пропагандою, фіксувати злочини медійних осіб, що закликають до війни та вчити розрізняти правду від брехні. Результатом цього є

²¹¹ Закон України Про медіа. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20/ed20221213#Text> (дата звернення: 05.11.2024).

²¹² Кількість українців з високим індексом медіаграмотності знизилася за другий рік війни, — дослідження «Детектора медіа». URL: <https://ms.detektor.media/proekti-go-detektor-media/post/34730/2024-04-22-kilkist-ukraintsiv-z-vysokym-indeksom-mediagramotnosti-znyzylasya-za-drugyy-rik-viynu-doslidzhennya-detektora-media/> (дата звернення: 05.11.2024).

²¹³ Стратегія Міністерства культури та інформаційної політики України з розвитку медіаграмотності на період до 2026 року. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/strategiya-ministerstva-kultury-ta-informacijnoi-polityky-ukrayiny-z-rozvytku-mediagramotnosti-na-period-do-2026-roku/> (дата звернення: 08.11.2024).

зміна відношення українців до російського контенту та винесення на порядок денний питання медіаграмотності нації, її важливості у період війни.

3.2. Активність України у протидії інформаційній війні РФ в міжнародному інформаційному просторі

Задля досягнення поставлених цілей росія надає лише вигідну інформацію для власного населення, а телебачення перебуває повністю під контролем влади. У країні заборонені альтернативні ЗМІ, більшість визнані екстремістськими чи «іноагентами». Але для успішного інформаційного опору важливо мати контакт, вплив і на росіян, які підтримують «СВО» та живуть у реальності, створеній пропагандою.

Першою реакцією та спробою вплинути на росіян було відеозвернення В. Зеленського у ніч 24 лютого 2022 року. Президент зазначив, що на російсько-українському кордоні стоїть російська армія з військовими машинами. Рішення керівництва росії про наступ на територію іншої держави принесе війну у Європу та світ. В. Зеленський звертає увагу на те, що Україна, на російському телебаченні та в реальності, зовсім різна: це країна, що бажає самостійно творити свою історію, а у разі нападу – буде захищати себе. У відео Президент України звертався російською мовою та намагався зруйнувати основні наративи Кремля про нацизм, напад на мирних людей на Донбасі, щоб донести нашу позицію до громадян РФ²¹⁴.

Після взяття окупантів у полон на початку 2022 року на Київщині, російські військові стверджували, що не знають, де вони. Полонені заявляли, що їхнє керівництво відправило їх на навчання, а не війну. Тому український Генштаб створив та оприлюднив серію відео «Він не на навчаннях». У цих відеороликах росіяни мають можливість повідомити своїми рідними про своє перебування та відношення українців до полонених росіян. Окупанти

²¹⁴ "Война – это большая беда, и у этой беды – большая цена". Владимир Зеленский обратился к россиянам. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bqR7ITzqYpI> (дата звернення: 12.11.2024).

вказували, що здавали телефони, паспорти, а за невиконання наказу, відмову воювати, командири погрожували позбавленням волі²¹⁵.

Наступною ініціативою з боку влади було відкриття гарячої лінії «Вернись живим з України». Рідні російських військових могли звернутися та дізнатися, що трапилося із їхніми синами, чоловіками. Більшість полонених повідомляли, що вони не мають зв'язку і не знали, куди їх завезли, відмовлялися воювати та виступали проти воєнних дій. Згодом було створено ще один проєкт – «Хочу жить». Лінію запустили для військовослужбовців рф, які бажали безпечно здатися у полон²¹⁶²¹⁷. Пік звернень припав на початок 2023 року, а росіяни, зазвичай, запитували чи не буде українська сторона передавати їхні дані у руки російських спецслужб та висловлювали своє небажання воювати²¹⁸.

У результаті сім'ї окупантів отримували необхідну інформацію про рідних та дізнавались, що росія розпочала справжню велику війну, а не «СВО». Так, українська влада зверталася до росіян і закликала відмовитися від підтримки війни, наголошувала на наслідках від воєнних дій та майбутньому для недавно мобілізованих військових, якщо вони прийдуть воювати до України. Багато зусиль докладали і волонтери, які відстежували сайти, що були надто пропагандистично налаштовані чи переповнені нарративами, залишаючи коментарі із схожими закликами і повідомленнями²¹⁹.

Після великих втрат від бойових дій, В. Путін вимушений був оголосити про мобілізацію, зокрема, підкріплюючи це тим, щоб приєднатися до «швидкої перемоги» над Україною. Українська влада також дала свою реакцію, коли В.

²¹⁵ Он не на учениях - 1 частина. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IkadPK4F64s> (дата звернення: 12.11.2024).

²¹⁶ За годину на гарячу лінію "Повернися живим з України" надійшло більше ніж 100 дзвінків. URL: https://lb.ua/society/2022/02/27/507081_za_godinu_garyachu_linuyu_povernisya.html (дата звернення: 12.11.2024).

²¹⁷ «Хочу жить» — гаряча телефонна лінія для військовослужбовців рф, які мають намір здатись у полон. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/18/hochu-zhyt-garyacha-telefonna-liniya-dlya-vijskovosluzhbovcziv-rf-bazhayuchyh-zdatys-u-polon/> (дата звернення: 12.11.2024).

²¹⁸ «Були звернення цілими підрозділами»: як російські військові здаються у полон? Ексклюзивні записи ГУР МОУ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yal-viyskvirf-zdayutsya-u-polon/32405035.html> (дата звернення: 15.11.2024).

²¹⁹ Ukrainian Resistance to Russian Disinformation Lessons for Future Conflict. Todd C. Helmus, Khrystyna Holynska. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA2771-1.html (дата звернення: 27.10.2024).

Зеленський звернувся знову до росіян, назвавши це «рішенням однієї людини». Лунали і риторичні запитання на кшталт «Чому дагестанці повинні гинути в Харківській області?». У цьому питанні можна простежити мінімум два меседжі. Перший намагається привернути увагу, що росія відправляє на війну людей з віддалених регіонів. Другий наголошує на тому, чому взагалі російська армія воює на території Харківської області, що належить до складу України²²⁰.

Окрім прямих відеозвернень від Президента, гарячих ліній, влада запустила мережу FREEDOM TV. Насправді, з часом ця платформа отримала багато критики і стала дуже дискусійною через доцільність продовження проєкту та його фінансування. Канал використовує російську мову та розповідає про основні події війни в Україні, щоб охопити російськомовну аудиторію. Але тут варто зосередитися саме на впливі платформи на російське суспільство²²¹.

Речниця міністерства МЗС РФ М. Захарова висловила, що із каналом «FreeДом» «працюють спеціальні служби росії», які намагаються заглушити сигнал, зірвати стрими, трансляцію, зламати сервери. Станом на 2022 рік основною аудиторією каналу були глядачі з росії, Білорусі, Казахстану. Лише частка переглядів із росії становить 65-85%. А такі сюжети, як про «могілізацію» росіян, у яких висвітлено наслідки війни, як уникнути, власне, мобілізації, героїзм ЗСУ та міжнародну підтримку, набирають 70-85,5% переглядів із росії. Результатами цього стали підпалення військкоматів, втечі чоловіків із країни²²².

Варто зазначити, що на каналі «FreeДом» у червні 2024 року запустили новий проєкт Failed State. Його ведучий Д. Похила прокоментував, що новий формат «демонструє, як повномасштабне вторгнення викрило реальне обличчя

²²⁰ Український соловей проти російського ведмеда: американці дослідили, хто переконливіший в інформаційній війні. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33515/2023-11-20-ukrainskyy-solovey-proti-rosiyskogo-vedmedya-amerykantsi-doslidyly-khto-perekonlyvishyy-v-informatsiyu-viyni/> (дата звернення: 16.11.2024).

²²¹ Реальний вплив каналу «FreeДом» на російську аудиторію: погляд ізсередини ютуба. URL: <https://detector.media/rinok/article/204204/2022-10-27-realnyy-vplyv-kanalu-freedom-na-rosiysku-audytoriyu-poglyad-izseredyny-yutuba/> (дата звернення: 17.11.2024).

²²² Там само.

росії. Як держава-терорист втратила статус держави-гегемона та отримала справедливий статус “failed state”»²²³. У епізодах показано та проаналізовано сфери, у яких РФ мала міжнародний вплив, але почала його втрачати із початком війни.

Активно українські кіберфахівці проводять кібератаки на сайти важливої інфраструктури росії та об’єднуються у кіберармії. 26 лютого 2022 року з ініціативи Міністра цифрової трансформації М. Федорова створено спільноту IT Army Of Ukraine. Міністр закликав об’єднуватись фахівців у сфері ІТ з усього світу. Того ж року ІТ-армія здійснила успішну атаку на базу акредитації економічного форуму у Петербурзі, тому організатори перенесли виступ В. Путіна на годину²²⁴. Пізніше хакерам вдалося «зламати» мобільну версію сайту радіо «Коммерсант». У результаті атаки на радіо по колу лунали гімн України, «Червона калина», антивоєнні пісні²²⁵.

У 2023 році було зафіксовано атаку на черговий радіоетер, під час якого прозвучало фейкове звернення В. Путіна. У ньому диктатор говорив, що українські війська, озброєні блоком НАТО і за підтримки Вашингтона, вторглися на територію Брянської, Белгородської та Курської областей, а їхні прикордонники дають гідну відсіч. Далі В. Путін у цій промові повідомив про введення воєнного стану на згаданих територіях, намір про підписання указу про мобілізацію та прохання евакуюватися вглиб росії²²⁶.

На радіостанціях окупованого Криму в етері радіо «Супутник у Криму» та «Віра» наші кіберфахівці запустили звернення К. Буданова, начальника Головного управління розвідки. Голова ГУР казав, що Україна знайде кожного

²²³ На каналі «FreeДом» стартував проєкт Failed State. URL: <https://detector.media/infospace/article/228742/2024-06-25-na-kanali-freedom-startuvav-proiekt-failed-state/> (дата звернення: 17.11.2024).

²²⁴ Перешкодження виступу Путіна і пропаганді РФ: ІТ-армія атакувала понад 400 ворожих онлайн-ресурсів минулого тижня. URL: <https://espresso.tv/pereshkodzhannya-vistupu-putina-i-propagandi-rt-it-armiya-atakuvala-ponad-400-vorozhikh-onlayn-resursiv-minulogo-tizhnya> (дата звернення: 04.09.2024).

²²⁵ Хакери "зламали" радіо "Коммерсант" у Росії та запустили антивоєнний та український контент. URL: <https://espresso.tv/khakeri-zlamali-radio-kommersant-u-rosii-ta-zapustili-antivoenniy-ta-ukrainskiy-kontent> (дата звернення: 04.09.2024).

²²⁶ У Росії по радіо пролунало фейкове "звернення Путіна" про вторгнення українських військ. URL: <https://suspilne.media/497662-u-rosii-po-radio-prolunalo-fejkove-zvernenna-putina-pro-vtorgnenna-ukrainskih-vijsk/> (дата звернення: 04.09.2024).

зрадника, поверне назад захоплені Крим, Донбас та південь і закликав патріотів до дій²²⁷. Також Міністерство надзвичайних ситуацій рф повідомляло, що через хакерську атаку в деяких областях лунало повідомлення про «загрозу ракетного удару»²²⁸.

Оскільки після звільнення Київщини вдалося засвідчити велику кількість воєнних злочинів армії рф, які вони намагалися приховати чи перекинути відповідальність на ЗСУ, кіберфахівці використали ці світлини для чергової атаки. Відтак, у російському «Ермітажі» виник скандал через те, що невідомі хакери трансливали на табло музею інформацію «про події в українській Бучі». Співробітники закладу намагалися швидко приховати події та почали відключати екрани²²⁹. Це один із тих випадків, коли українські хакери спробували за допомогою задокументованих злочинів показати реальну картину війни і подій в Україні. Важливо те, що музей розташовано у великому місті, а його жителі нічого не знають про війну, адже влада контролює інформацію на телебаченні, а норми мобілізації не були встановлені такими, як у більш віддалених регіонах країни.

Інформаційні операції проводили такі служби, як ГУР чи окремі військові підрозділи разом із СБУ. Військові на Херсонщині за допомогою снарядів 122 калібру чи кейсу безпілотної типу «Кажан», запускали для бійців російської армії агітаційні листівки. ЗСУ закликали здатися в полон, надавали інструкцію та намагалися донести інформацію про байдуже ставлення російського військового керівництва до свого особового складу²³⁰. У вересні 2024 року ГУР вдалося уразити інфраструктуру ТОВ «Антенa» без можливості відновлення

²²⁷ У Криму на радіостанціях включили звернення Буданова (відео). URL: <https://www.unian.ua/war/ukrimu-na-radiostanciyah-vklyuchili-zvernennya-budanova-video-12156345.html> (дата звернення: 04.09.2024).

²²⁸ У ряді міст РФ жителів збадьорили загрозою ракетного удару (відео). URL: <https://www.unian.ua/russianworld/u-ryadi-mist-rf-zhiteliv-pidbadorili-zagrozoyu-raketnogo-udaru-video-12154731.html> (дата звернення: 05.09.2024).

²²⁹ Росіянам в Ермітажі показали жахи, які творила армія РФ у Бучі. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/nevidomi-hakeri-zdiysnili-kiberataku-na-ermitazh-y-pokazali-dani-pro-zlochiny-armiji-rf-u-buchi-12128352.html> (дата звернення: 05.09.2024).

²³⁰ Листівки на ТОТ Херсонщини: СБУ спільно зі 124 окремою бригадою ТрО закликали російських окупантів здаватись у полон. URL: <https://suspilne.media/kherson/852401-listivki-ta-tot-hersonsini-sbu-spilno-zi-124-obrtro-mp-zaklikali-armiu-rf-zdavatis-u-polon/> (дата звернення: 05.09.2024).

серверів, що надавали послуги владі та комерційним підприємствам, причетним до війни проти України. Від цієї атаки постраждали РОСИНКАС «Банку Росії», заправки «Лукойлу», партія «Единая Россия», управління Федеральної служби безпеки²³¹.

У росії регулярно проходять «прямі лінії» з Президентом. У 2023 році згідно з російського видання «Важные истории», більше сотні родичів російських мобілізованих писали звернення, де запитували, чому їхніх рідних кидають на «м'ясні штурми» Авдіївки. Можливо, це мала частка свідомих людей, які розуміють, що це не «СВО», а війна. Тому можна висловити припущення, що це можливі результати роботи наших волонтерів та ініціатив, які намагалися достукатися до росіян²³².

Водночас, згідно з даних російської соціологічної організації «Левада-центр», близько 78% опитаних росіян станом на вересень 2024 року продовжують далі підтримувати війну в Україні. Приблизно 91% респондентів відповіли, що стурбовані діями українських військових, після того як ЗСУ розпочали операцію у Курську. Такі дані свідчать, що Кремль продовжує проводити інформаційні операції всередині країни, контролювати телебачення, щоб виправдати і пом'якшити наслідки війни, нормалізувати військові дії, щоб уникнути втоми та протестів власних громадян²³³. Представник організації StopFake стверджує, що достукатися до російської аудиторії, враховуючи усі зусилля, неможливо, як би не намагалися.²³⁴

Тож, щоб висвітлити реальну сторону війни серед росіян, було застосовано ряд заходів, що передбачали як ініціативи від уряду, так і бажаючих українців.

²³¹ Чергова кібератака ГУР зачепила мережі "Лукойлу" та "Банку Росії", знищено 18 серверів — джерела. URL: <https://suspilne.media/830263-cergova-kiberataka-gur-zacepila-merezi-lukoju-ta-banku-rosii-zniseno-18-serveriv-dzerela/> (дата звернення: 06.09.2024).

²³² Найбільше росіян спитали б у Путіна, коли закінчиться війна. URL: <https://detector.media/infospace/article/220260/2023-12-06-naybilshe-rosiyan-spytaly-b-u-putina-koly-zakinchytysya-viyna/> (дата звернення: 18.11.2024).

²³³ ISW: Внутрішні інформаційні операції Кремля «пом'якшують втому від війни» в росіян <https://detector.media/infospace/article/231601/2024-09-02-isw-vnutrishni-informatsiyni-operatsii-kremlya-pomyakshuyut-vtomu-vid-viyny-v-rosiyan/> (дата звернення: 18.11.2024).

²³⁴ Ukrainian Resistance to Russian Disinformation Lessons for Future Conflict. Todd C. Helmus, Khrystyna Holynska. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA2771-1.html (дата звернення: 27.10.2024).

Це включає можливості, щоб безпечно здатися у полон та розповісти правду для рідних, відеоролики, що показують реальність війни. Кіберфахівцями здійснено тисячі кібератак різного характеру та масштабів. Проте, як показують дані соціологічних опитувань, росіяни живуть лише у світі пропаганди, а влада усіляко намагається підтримувати потрібні настрої.

Росія веде інформаційну війну проти України щонайменше із 2014, відповідно, частина кампанії пропаганди була спрямована і на міжнародну аудиторію, щоб підривати підтримку та руйнувати зусилля із об'єднання. Тому значна частина українського спротиву орієнтована саме на іноземний медіаландшафт, який більш вразливий до російської пропаганди.

Напередодні великого вторгнення у колах розвідки лунали ідеї вивезти Президента України, щоб створити уряд у вигнанні. У той час більшість політичних лідерів світу вірили, що росія швидко візьме Київ та намагатиметься посадити маріонетковий уряд. Важливу роль відіграли саме дії В. Зеленського. Президент, прем'єр-міністр Д. Шмигаль, голова фракції «Слуга народу» Д. Арахамія та керівник ОП А. Єрмак 25 лютого 2022 записали відеозвернення «Ми тут». Політики перебували біля будівлі Офісу Президента та заявили, що залишаються у Києві і захищають Україну. Для західних союзників це було сигналом від В. Зеленського та його команди про їхній вибір залишитися із народом України. Відеозвернення також звело нанівець одну із дезінформаційних кампаній росії про втечу Президента із країни з початком війни²³⁵.

Помітний вклад здійснили сторінки МОУ, ГУР, ОП та інших провідних інституцій у соціальних мережах, якими користується міжнародна аудиторія. У своєму аккаунті на платформі X Міністерство оборони (далі – МО) висміює російські збройні сили. Керівництво установи звертається до західної аудиторії у простій та легкій формі, зазвичай, використовуючи меми, як засіб комунікації.

²³⁵ Зеленський, Шмигаль, Єрмак та Арахамія записали звернення з-під ОПУ: Ми тут. URL: <https://detector.media/community/article/196925/2022-02-25-zelenskyu-shmygal-iermak-ta-arakhamiya-zapysaly-zvernennya-z-pid-oru-my-tut/> (дата звернення: 19.11.2024).

До прикладу, у якості подяки Франції за надані гаубиці Ceasar, на сторінці МО запостили відео. У ролику картинки з червоними трояндами, шоколадними цукерками, краєвидами Парижа і зброєю змінюються під пісню «Je T'aime Moi Non Plus» та з підписом «Романтичні жести мають різні форми». Інший приклад – відео з подякою Швеції за фінансову і військову допомогу з піснею АВВА “Money, Money, Money”. Такі пости не лише доносять до міжнародної аудиторії здатність України перемогти у війні, а й намагаються деморалізувати російську армію²³⁶.

МО України, а саме О. Резніков, Міністр оборони 2021-2023рр., долучилися до спільноти NAFO, яка створювала меми та тролила росіян в Інтернеті. Головна ознака спільноти – собака породи шіба-іну, одягнений, зазвичай, у військову форму. За допомогою гумору учасники спільноти намагаються переконати світ у імперській натурі росіян. Організація збрала людей з усього світу, які мають різні погляди та знаходяться на великій відстані, проте об’єднані, щоб руйнувати російську брехню²³⁷.

Загалом така активність у соціальних мережах збільшує обсяг контенту, що допомагає залучити якомога більшу аудиторію. Тепер західні споживачі щоразу пролистуючи такий контент, не забуватимуть про війну, намагатимуться допомогти чи хоча б зменшать використання російської продукції.

Очільник МЗС України Д. Кулеба (2020-2024рр.) зазначив, що завдяки зусиллям громадської організації BRAND UKRAINE створено платформу WAR.UKRAINE.UA. Мета сайту – висвітлювати основні події великої війни. Для цього автори використовують для написання постів 8 іноземних мов, що покращує кількість поширення контенту. Глава представництва ЄС в Україні у 2019-2023 рр., М. Маасікас додав, що цей сайт співфінансується Європейським Союзом. Дипломат зважав, що сайт не лише висвітлює перебіг війни, а й

²³⁶ Як Україна перемагає у війні в соціальних мережах. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63275028> (дата звернення: 19.11.2024).

²³⁷ Хто такі NAFO та чому Олексій Резніков один із них. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/03/nafo-oleksij-reznikov/> (дата звернення: 19.11.2024).

надає інформацію про воєнні злочини росії і розвінчує пропаганду Кремля. Важлива деталь сайту – окрема сторінка із переліком історій про Героїв України²³⁸²³⁹.

Серед інших проєктів від громадянського суспільства можна відзначити ГО «We Are Ukraine», що виникла 24 лютого 2022 року. Платформа слугує репозитарієм правди про те, який внесок робить Україна у свободу та мир у світі. За більш ніж два роки роботи, сайт залучив аудиторію з приблизно 100 країн світу. Організація укладає аналітичні звіти, у яких збирає матеріали про війну, висвітлює останні новини та привертає увагу до проблем війни. Окремий проєкт OPIR розповідає про українську історію та відсіч українців протягом останніх 100 років²⁴⁰.

Для аналізу основних подій в Україні, висвітлення історій людей, що стали свідками, Internews Ukraine започаткувала ініціативу UkraineWorld. ЗМІ для створення постів використовує декілька іноземних мов: англійську, французьку, іспанську, німецьку та італійську. Одна із особливостей проєкту – автори вирушають безпосередньо до прифронтових територій, де фільмують сюжети про український супротив, боротьбу і злочинні дії рф²⁴¹. Один із останніх аналітичних звітів проєкту «Schizophrenic Savior: Russia is Destroying Ukraine While Claiming to Be Preserving «the Real Ukraine» пояснює міжнародній аудиторії про наратив, причини його виникнення, розвиток та особливості після подій 2022 року²⁴².

Спеціально для іноземного глядача створено YouTube-канал «Ukraine in Flames» від Українського кризового медіа-центру та ГО «Євроатлантичний курс». Платформа орієнтована переважно на країни Глобального Півдня, де

²³⁸ Russia's war in Ukraine. URL: <https://war.ukraine.ua/heroes/> (дата звернення: 19.11.2024).

²³⁹ Офіційну платформу України про війну з мільйонною аудиторією - WAR.UKRAINE.UA - оновлено для надання доказів російського терору в Україні. URL: <https://mfa.gov.ua/news/oficijnu-platformu-ukrayini-pro-vijnu-z-miljonnoyu-auditoriyeyu-warukraineua-onovleno-dlya-nadannya-dokaziv-rosijskogo-teroru-v-ukrayini> (дата звернення: 19.11.2024).

²⁴⁰ «We Are Ukraine». URL: <https://www.weareukraine.info/> (дата звернення: 19.11.2024).

²⁴¹ Ukraine WORLD. URL: <https://ukraineworld.org/en> (дата звернення: 21.11.2024).

²⁴² Schizophrenic Savior: Russia is Destroying Ukraine While Claiming to Be Preserving "the Real Ukraine". URL: <https://ukraineworld.org/en/articles/infowatch/russia-destroying-ukraine> (дата звернення: 21.11.2024).

сильна конкуренція із російськими інформаційними кампаніями. Спікери у подкастах розповідають про вплив росії на африканський континент, Латинську Америку. Окремо висвітлено розповіді про українську культуру та провали світової політики, що допустили початок великої війни, подальші виклики та небезпеки режиму В. Путіна²⁴³.

Доведено, що обмежена присутність України в інформаційному просторі країн Середнього Сходу впливає на політичну позицію та підтримку нашої держави. Тому О. Приймак, журналіст і медійник, вирішив створити медіапроект PostPast. Засновник проекту свого часу працював на телеграм-канал «РІА Новости» і зазначає, що пропагандисти сильно зациклені на історії, особливо її політизації. Тому, при створенні свого продукту, автор зазначив: «Ми намагаємося робити все для того, щоб минуле залишилося в минулому і не замінювало наше теперішнє»²⁴⁴.

Опитування від видання Arab News у 2022 році стверджує, що 16% підтримували росію, 18% – Україну, а 66% – взагалі не визначилися. Спочатку це була проблема через значну присутність російської пропаганди та недостатню увагу українських ЗМІ. Після початку нападу ХАМАС на Ізраїль і подальшої позиції України відносно палестинсько-ізраїльського конфлікту, підтримка для нашої країни дещо похитнулася, а арабська аудиторія набула більш упередженого характеру. У цьому регіоні зосереджені одні з найбагатших країн світу, підтримку яких втрачати не варто. О. Приймак наводить цьому приклад, що були випадки, коли із Катару надсилали гроші на ЗСУ, які для місцевих жителів були копійками, натомість для нас – цінними донатами²⁴⁵.

Проект PostPast розвінчує основні міфи російської пропаганди, до прикладу, про кримських татар. М. Якубович, автор допису та першого повного

²⁴³ Ukraine Crisis Media Center. URL: <https://uacrisis.org/en/type/video> (дата звернення 20.11.2024).

²⁴⁴ «Постминуле»: проект, що розвінчує історичні міфи та просуває українські наративи в арабськомовних країнах. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/33764/2023-12-16-postmynule-proiekt-shcho-rozvinchuie-istorychni-mify-ta-prosuvaie-ukrainski-naratyvy-v-arabskomovnykh-krainakh/> (дата звернення 02.10.2024).

²⁴⁵ Там само.

перекладу Корану українською мовою, пояснює, що кримські татари визнані корінним народом, сформувались як нація на теренах Криму. Сходознавець намагається спростувати дезінформаційний допис, який стверджує, що батьківщина татар – азійський степ, а також звинувачення, що ті стали п'ятою колоною для України. На думку М. Якубовича, у такий спосіб росія завжди намагалася поширювати наратив про ворожість ісламського світу до України²⁴⁶.

Як було описано раніше, великий внесок у протидію пропаганді у світі робить саме ЦПД. У співпраці із OSINT-агенцією Molfar ЦПД розробили дослідження про проблеми дезінформації у африканських країнах. Згідно з документу, російські посольства купують публікації в медіа, вдаються до підкупу місцевих журналістів, щоб цілеспрямовано поширювати про Україну неправдиву інформацію²⁴⁷.

ЦПД має низку й інших англомовних проєктів, до прикладу Hate Speech. Платформа фіксує випадки, коли російські пропагандисти у своїх етерах погрожують Заходу та поширюють наративи на англомовну аудиторію. У відео автори показують основних пропагандистів й аналізують їхні висловлювання. Наприклад, після того, як Велика Британія погодилася передати Україні 14 танків Challenger 2 пропагандисти почали погрожувати застосуванням ядерної зброї по Лондону. І це була лише одна із ядерних погроз В. Соловйова до Заходу²⁴⁸.

А. Бондарчук, заступниця директора ЦПД, розповіла про міжнародну співпрацю організації. Латвія фінансує перебування одного із представників ЦПД при Центрі передового досвіду НАТО (аналітичний мозковий центр

²⁴⁶ Фейк: історичною батьківщиною кримських татар є азійський степ, тому депортація 1944 року була справедливим переселенням. URL: <https://www.postpast.org/%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 02.10.2024).

²⁴⁷ Побороти ворожу брехню: як працює Центр протидію дезінформації. URL: <https://detector.media/infospace/article/225751/2024-04-22-poboroty-vorozhu-brekhnyu-yak-pratsyuie-tsentr-protydii-dezinformatsii/> (дата звернення: 27.10.2024).

²⁴⁸ 'I Wish Berlin Would Lie in Ruins Again' – Russian Propaganda Hate Speech Is Dangerous. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Y34YRcsJojc> (дата звернення: 02.10.2024).

Альянсу). А завдяки співпраці із «Мета» уже заблоковано близько 200 YouTube-каналів, що порушують законодавство, у ТікТок таких 24²⁴⁹.

Спільно із Шведським агентством психологічної оборони представники ЦПД у 2023 році провели Міжнародну аркаду з протидії дезінформації, де взяли участь представники ЄС і 10 країн світу. Учасники заходу мали можливість розв'язати завдання, які були пов'язані із інформаційними загрозами, у форматі гри. Під час події учасники обмінялися актуальними практиками з власної діяльності й обговорили перспективи співпраці²⁵⁰.

Отже, проведення дезінформаційних кампаній у міжнародному інформаційному середовищі має на меті не лише спростувати пропаганду, а й об'єднати світ, щоб спільно протидіяти наративам росії. Найбільшої уваги України потребують країни Глобального Півдня, у яких сильніші позиції займає російська сторона. Проте різноманітність проєктів, форматів, напрямків дозволяє охопити велику кількість інфпросторів різних країн світу та якісно поширювати правдиву інформацію про війну.

3.3. Проблеми та перспективи інформаційної політики України

За увесь період війни Україна проявила стійкість інформаційним загрозам з боку росії. Можна прослідкувати розвиток заходів проти пропаганди, зміну суспільних настроїв. Проте в нашому інформаційному полі досі існують певні слабкі місця, які росія намагається використати у власних цілях.

Для початку варто зазначити, що українське законодавство, яке б регулювало інформаційний сектор згідно з реалій сьогодення, поки що складається з невеликої кількості документів, а саме Доктрини інформаційної безпеки (2017р.) та Стратегії інформаційної безпеки (2021р.). Одна із найяскравіших відмінностей між документами полягає у визначенні загрози.

²⁴⁹ Побороти ворожу брехню: як працює Центр протидії дезінформації. URL: <https://detector.media/infospace/article/225751/2024-04-22-poboroty-vorozhu-brekhnyu-yak-pratsyuie-tsentr-protydii-dezinformatsii/> (дата звернення: 27.10.2024).

²⁵⁰ ЦПД провів першу Міжнародну аркаду з протидії дезінформації. URL: <https://cpd.gov.ua/announcement/czpd-proviv-pershu-mizhnarodnu-arkadu-z-protydyi-dezinformaciyi/> (дата звернення: 19.11.2024).

Якщо Доктрина надає перелік загроз зі сторони РФ і вважає її головною небезпекою, то Стратегія охоплює ширший спектр і цим не надає точності. До того ж у Стратегії зазначено, що держава має обмежені можливості з реагування на дезінформаційні кампанії, несформовану систему стратегічних комунікацій, недостатній рівень інформаційної культури та медіаграмотності й інше²⁵¹.

Протягом перших місяців 2022 року комунікація між представниками влади, основними відомствами та українцями була на високому рівні. Швидка реакція В. Зеленського та його команди, а саме регулярні вечірні відеозвернення з коротким оглядом подій за день, деяких пояснень, ускладнили поширення дезінформації та паніки серед українців. Але сьогодні можна спостерігати певний вакуум, в який РФ намагається втрутитися.

Так було із ситуацією навколо звільнення В. Залужного. Офіційно В. Зеленський представив це звільнення, як потреба «перезавантаження» у військовому керівництві²⁵². Команда Президента припустилася помилки, не представивши того вечора обґрунтування рішення у вечірньому зверненні. Тоді з особливою напругою усі чекали пояснень, але не було й жодної згадки про ситуацію, «кейс Залужного» і взагалі кадрові рішення. Різні телеграм-канали, зазвичай російські, проросійські чи анонімні, наввипередки намагалися опублікувати інформацію про звільнення Головнокомандувача. М. Симоньян заявила: «Зняли Залужного чи не зняли... безлад на хуторі для нас корисно. До того ж дуже гарно»²⁵³.

У ЗМІ раніше повідомляли про суперечки між Президентом та Головнокомандувачем. В. Залужний стверджував, що перебіг війни залежить від поставок Заходу, а також політичного керівництва України. У В.

²⁵¹ Аналіз стратегії інформаційної безпеки в порівнянні з чинною доктриною інформаційної безпеки. URL: <https://detector.media/infospace/article/187663/2021-05-03-analiz-strategii-informatsiynoi-bezpeky-v-porivnyanni-z-chynnoyu-doktrynoyu-informatsiynoi-bezpeky/> (дата звернення: 10.08.2024).

²⁵² Зеленський пояснив причини для звільнення Залужного. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyu-zaluzhnyu-zvilnennya-prychyny/32831928.html> (дата звернення: 11.08.2024).

²⁵³ «Кейс Залужного». Як українські медіа намагалися повідомити про (не)відставку Залужного, а влада відмовилася її коментувати. URL: <https://detector.media/infospace/article/222397/2024-01-31-keys-zaluzhnogo-yak-ukrainski-media-namagalysya-povidomyty-pro-nevidstavku-zaluzhnogo-a-vlada-vidmovylyasya-ii-komentuvaty/> (дата звернення: 11.08.2024).

Зеленського, натомість, був зовсім інший погляд. Розбіжності виникли й щодо законопроекту про посилення мобілізації, де Президент намагався покласти усю відповідальність на військових²⁵⁴.

Тому друга помилка полягала, власне, навколо проблеми мобілізації. Пропагандисти з 2022 року постійно намагалися використовувати тему мобілізації. До головних антимобілізаційних меседжів належать: військкомати «полюють» на людей, роздаючи повістки, після вручення повістки непідготовлених мобілізованих відправляють як «гарматне м'ясо», воюють лише вихідці зі Сходу України «поки западенці відпочивають» чи навпаки воюють із західної частини, «а східняки тікають за кордон», беруть лише бідних, військовий облік жінок, як підготовка до тотальної мобілізації та ін²⁵⁵.

На підсумковій пресконференції у 2023 році В. Зеленський заявив, що під час ставки головнокомандувача військові запросили мобілізувати 450-500 тис. людей. Президент стверджував, що попросив навести більше аргументів, адже це дуже великі показники. А також надав приблизну оцінку вартості такої мобілізації. Проте це виглядало як поділ на розсудливого Президента, який турбується про народ та поганих військових, які хочуть мобілізувати людей, бо у них дефіцит у ресурсі²⁵⁶.

У той час рейтинги довіри до В. Залужного були значно вищими за президентські, 88% проти 59%²⁵⁷. Дискусія навпаки допомогла пропагандистам довести правдивість їхніх вкидів, що ТЦК виловлюють людей і відправляють одразу на фронт²⁵⁸. Тому такий розвиток подій лише додав для українців

²⁵⁴ Зеленський звільнив Залужного. Повна історія конфлікту. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c3g2dq5ndydo> (дата звернення: 11.08.2024).

²⁵⁵ Вісім меседжів російської пропаганди проти мобілізації українців. URL: <https://disinfo.detector.media/post/visim-mesedzhiv-rosiiskoi-propahandy-protiy-mobilizatsii-ukraintsiv> (дата звернення: 11.08.2024).

²⁵⁶ Випади в бік Залужного і нові плани щодо мобілізації. Головне з пресконференції Зеленського. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/crgl7e3w2jyo> (дата звернення: 12.08.2024).

²⁵⁷ Зеленський звільнив Залужного. Повна історія конфлікту. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c3g2dq5ndydo> (дата звернення: 11.08.2024).

²⁵⁸ Випади в бік Залужного і нові плани щодо мобілізації. Головне з пресконференції Зеленського. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/crgl7e3w2jyo> (дата звернення: 12.08.2024).

сумніви щодо єдності військового і політичного керівництв у такі складні часи для країни.

Інша проблема полягає, власне, у діяльності ЗМІ. Для початку розглянемо ситуацію навколо призначення О. Мацуки на посаду гендиректора «Укрінформ». Через певний час, після перебування нового гендиректора на посаді, з'явилася інформація про запровадження «темників» у видавництві. До агентства прийшли люди, які були пов'язані із Банковою, а для журналістів видали списки небажаних спікерів. Переважно ці спікери належали до опозиції нинішній владі. Були встановлені обмеження, хто і яку ситуацію міг прокоментувати із запрошених гостей. До прикладу, розглядати безпекову ситуацію міг голова Обласної військової адміністрації, а заборона діяла на представників регіону, які не отримали дозвіл від ОВА²⁵⁹.

Телемарафон Єдині новини водночас витупає як сильним, так і слабким місцем інформаційної політики України. Вперше спільний марафон провели у День єднання 16 лютого 2022 року, коли, згідно з прогнозів західних розвідок, могло відбутись вторгнення²⁶⁰.

Перші тижні вторгнення були переповнені фейками, вкидами, які цілеспрямовано мали створити паніку, посилити шок від війни, що було сплановано російським керівництвом та пропагандою. Деякі інформаційні видання ненавмисно могли підхопити дезінформацію і поширити її далі, а хакери зломлювали сторінки впливових людей, офіційні сайти, щоб ускладнити комунікацію. Коли російська армія все ближче підходила до Києва, поставали питання і побоювання, яким буде медіапростір України, у разі окупації столиці. Сукупність цих факторів сприяла об'єднанню каналів, щоб не допустити проникнення дезінформації.

²⁵⁹ Після призначення гендиректором «Укрінформу» Олексія Мацуки в редакції з'явилися темники з «небажаними спікерами», — «УП». URL: <https://detector.media/community/article/227546/2024-05-29-pislya-pryznachennya-gendyrektorom-ukrinformu-oleksiya-matsuky-v-redaktsii-zyavylysyu-temnyky-z-nebazhanymu-spikeramu-up/> (дата звернення: 12.08.2024).

²⁶⁰ Як наше телебачення і радіо спромоглося об'єднатися заради України. URL: <https://detector.media/infospace/article/197242/2022-03-07-velyke-ukrainske-teleradiodyvo-yak-nashe-telebachennya-i-radio-spromoglosya-obiednatysya-zarady-ukrainy/> (дата звернення: 14.08.2024).

Проте захоплення роботою телемарафону тривало недовго, з часом люди висловлювали все більше критики для «Єдиних новин». Деяких помилок допустив сам телемарафон: поява ведучих, що раніше займалися російською пропагандою²⁶¹, зачистка від новин, що відрізнялися від сюжетів марафону, використання каналу Рада для піару потрібних політиків²⁶². До того ж «Єдині новини» почали спотворювати реальність, робити ажіотаж навколо майбутньої перемоги, транслюючи «питимемо каву в Криму»²⁶³. Тому, враховуючи кількість і масштаб помилок, телемарафон втрачає свою ефективність і потрібність як інструмент.

«Єдині новини» коштують для держави великих сум, лише на 2024 рік фінансування склало майже 2 млрд гривень. У квітні 2024 року глава уряду Д. Шмигаль дав відповідь на петицію з вимогою переспрямувати кошти (що надійшли до «Єдиних новин» та «FreeДом») на фінансування потреб української армії, зокрема БПЛА та пікапів. Прем'єр заявив, що така вимога недоцільна, а гарантування інформаційної безпеки є частиною державної політики України у сфері національної безпеки і оборони²⁶⁴. Такої ж думки і Міністр культури та стратегічних комунікацій М. Точицький. Він заявив, що «поки є війна, нам потрібен єдиний марафон... щоб ми робили єдині підходи, які будуть розбивати пропаганду, яку робить російська федерація стосовно нас»²⁶⁵.

Одне із останніх опитувань Київського міжнародного інституту соціології показує, що з кожним роком довіра до телемарафону падає все швидше. У

²⁶¹ Єдині з Медведчуком? Ведучі спільних марафонів, які раніше працювали на кума Путіна. URL: <https://detector.media/community/article/198621/2022-04-24-iedyni-z-medvedchukom-veduchi-spilnykh-marafoniv-yaki-ranishe-pratsyuvaly-na-kuma-putina/> (дата звернення: 14.08.2024).

²⁶² Диво, що затягнулося. Телемарафон «Єдині новини» у 2022 році. URL: <https://detector.media/shchodenni-telenovini/article/206445/2022-12-28-dyvo-shcho-zatyagnulosya-telemarafon-iedyni-novyny-u-2022-rotsi/> (дата звернення: 14.08.2024).

²⁶³ Телемарафон як кіно абсурду. URL: <https://espresso.tv/poglyad-telemarafon-yak-kino-absurdu> (дата звернення: 14.08.2024).

²⁶⁴ Шмигаль відреагував на петицію щодо переспрямування коштів з телемарафону на ЗСУ і заявив, що це "недоцільно" URL: <https://suspilne.media/724996-smigal-vidreaguval-na-peticiu-sodoperespramuvanna-kostiv-z-telemarafonu-na-zsu-i-zaaviv-so-ce-nedocilno/> (дата звернення: 26.11.2024).

²⁶⁵ Точицький: поки є війна, нам потрібен єдиний марафон. URL: <https://imi.org.ua/news/tochytyskyj-roku-ye-vijna-nam-potriben-yedynuj-marafon-i64184> (дата звернення: 26.11.2024).

травні 2022 року 69% довіряли «Єдиним новинам», натомість у лютому 2024 року цей показник знизився до 36%. Тому люди почали диверсифікувати свої джерела інформації, а на заміну телебаченню прийшли телеграм-канали чи інші онлайн-ресурси²⁶⁶.

Щоб повернути довіру людей та підняти рейтинги необхідно змінити підхід. Наратив про єдність і перемогу безумовно важливий, проте він втрачає свою цінність, якщо не повідомляти людям достатньо інформації про ціну боротьби. Збільшення сюжетів з реальною ситуацією на фронті, співпраця із незалежними громадськими організаціями, залучення представників опозиції й урізноманітнення запрошених спікерів могло б позитивно вплинути на рейтинги телемарафону.

Негативно на сприйняття подій війни і викривлення комунікації між верхівкою і громадськістю вплинув так званий «ефект Арестовича». Спочатку його звернення були у ролі заспокійливого та зменшували шоківий стан від подій. Головна мета його звернень досягнута, промови позитивно впливали на психологічний фон людей. Проте глядачі, які далеко від фронту, отримували лише хороші прогнози, огляди та реакції. Це наштовхувало слухачів на думки про швидку перемогу, виключаючи можливість будь-яких поразок²⁶⁷.

Такої ж помилки у спілкуванні припустилися А. Єрмак і К. Буданов. Із завершенням першого року великої війни, суспільство почало усвідомлювати, що бойові дії швидко не завершаться. Голова ОП А. Єрмак у своїх соціальних мережах публікував пости, у яких використовував емоджі. На його думку до серйозних речей треба ставитися із позитивом і давати людям надію та зауважив, що повідомляє лише хороші новини²⁶⁸. Іншими словами,

²⁶⁶ Прес-релізи та звіти. Довіра телемарафону «Єдині новини». URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1369&page=1> (дата звернення: 26.11.2024).

²⁶⁷ Відхід від надмірної дози “колективного арестовича”: ділимо переможні реляції на коефіцієнт і налаштовуємось на марафон. URL: <https://novynarnia.com/2022/03/27/yevgen-dykuj-marafon/> (дата звернення: 26.11.2024).

²⁶⁸ Єрмак пояснив, чому періодично пише твіти за допомогою смайликів. URL: <https://novynarnia.com/2023/01/02/yermak-poyasnyv-chomu-periodychno-pyshe-tvity-za-dopomogoyu-smajlykiv/> (дата звернення: 26.11.2024).

зосередження лише на позитивних повідомленнях не дає реальної картини ситуації та спотворює подальші очікування.

К. Буданов дає інтерв'ю як українським, так і закордонним ЗМІ. Головний редактор інтернет-видання «Новинарня» Д. Лиховій пояснює діяльність К. Буданова сьогодні так, що робота розвідки спрямована на територію ворога або ТОТ, але начальник ГУР часто виступає як комунікатор, а не лише розвідник і планувальник операцій. Таким чином, К. Буданов вийшов за межі обов'язків своєї посади. Адже створено багато інших організацій, робота яких полягає у позитивному огляді подій та оцінюванні ситуації²⁶⁹.

На стан інформаційної безпеки країни впливає і рівень медіаграмотності українців. Оскільки інформаційна війна переважно зосереджена в Інтернеті, що включає соціальні мережі, месенджери, новинні сайти, багато людей просто не мають достатнього рівня навичок. Дослідження від ДМ показує, що рівень медіаграмотності залежить від освіти, віку, добробуту. Відтак, у людей із загальною середньою освітою цей індекс складає лише 29% у категорії низький та нижчий за середній. У людей із неповною чи повною вищою освітою показник становить лише 13%. До того ж у опитаних змінилося ставлення до медіа. У 2023 році 25% вважають, що медіа працюють в інтересах держави, у 2022 році ця частка становила 31%, що свідчить про погіршення рівня довіри до цієї інформації, яку надають суспільні мовники²⁷⁰.

Але навіть не дивлячись на невдачі інформаційної політики Україна зробила свій внесок у переосмислення сучасної інформаційної війни. Зусилля української влади, армії, активістів і звичайних громадян не залишилися поза увагою. Певні висновки та характерні ознаки сьогодні рекомендують для американських військових і союзників при плануванні інформаційних операцій. Дослідники аналітичної організації RAND визначили 11 ключових уроків, які

²⁶⁹ Комунікація влади чи її відсутність? Складові системи, яка б мала відповідати на запитання українців. URL: https://www.youtube.com/watch?v=VpwZRzfyE6g&list=PLOmvBpNfnigJv-IDqfiOf8ywtIEfx_uEU&index=19 (дата звернення: 26.11.2024).

²⁷⁰ Індекс медіаграмотності українців 2020–2023 (четверта хвиля). URL: <https://detector.media/infospace/article/225738/2024-04-22-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-20202023-chetverta-khvylya/> (дата звернення: 05.11.2024).

необхідно вивчити з інформаційної війни росії проти України (згідно з перекладу Центру стратегічних комунікацій):

- готуватися до трьох площин інформаційної війни;
- створити критично важливі інституції напередодні та під час конфлікту;
- інвестувати в громадянське суспільство та співпрацювати з ним;
- створювати та підтримувати інституції США критично важливі для протидії дезінформації;
- будувати та зберігати довіру;
- співпрацювати з місцевими цивільними та військовими впливовими людьми та надавати їм повноваження;
- підвищувати стійкість військ США;
- не дозволяти координації жертвувати швидкістю у реагуванні;
- бути готовими ризикувати;
- мати план для реалізації трьох критично важливих інструментів протидії дезінформації: дебанкінг, пребанкінг, наративи;
- визнати ризик зменшення підтримки з часом²⁷¹.

На думку дослідників необхідно бути готовим до інформаційної війни у трьох площинах: власний простір, ворожий, міжнародний. Автори визнають, що важко впливати на аудиторію, що живе в тоталітарних країнах, де влада повністю контролює джерела інформації. Тому особливу увагу варто зосередити на дезінформаційних кампаніях, які ворог проводить, до прикладу, у прифронтових зонах. Тож тут корисним є інший урок – довготривала підготовка до війни та розбудова необхідних інституцій²⁷².

Щодо зазначених вище інструментів протидії, то дебанкінг (або розвінчування) – робота над виправленням і поясненням дезінформації за допомогою системи організацій, що спеціалізуються на аналізі пропаганди.

²⁷¹ Не дронами єдиними: як стратегії України в інформаційній війні стали прикладом для США. URL: <https://spravdi.gov.ua/ne-dronamy-yedyunomu-yak-strategiyi-ukrayiny-v-informacziynij-vijni-staly-prykladom-dlya-ssha/> (дата звернення: 28.10.2024).

²⁷² Ukrainian Resistance to Russian Disinformation Lessons for Future Conflict. Todd C. Helmus, Khrystyna Holynska. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA2771-1.html (дата звернення: 27.10.2024).

Результати діяльності поширюватимуться у ЗМІ з метою ширшого охоплення аудиторії. Пребанкінг – щеплення або простіше – допомога аудиторії, щоб розвинути психологічну стійкість до дезінформації. Відмінність методу полягає у попередженні людей щодо можливих інформаційних атак. Та останній інструмент – наративи. Дослідники зауважують, що дезінформація повністю бездієва, неефективна у тому випадку, коли аудиторія «підготовлена» правильною інформацією²⁷³.

Отже, враховуючи розбудовану систему протидії російській пропаганді, різноманітності інструментів, помилок уникнути не вдалося, чим користується росія, щоб створювати нові наративи чи фейки. Але, навіть зазнавши поразок у медіапросторі, інформаційна війна росії проти України внесла нові корективи, висновки та особливості ведення такого виду війн.

Висновки до розділу 3

Отже, з початком війни ще у 2014 році та посиленням російської агресії, перед Україною постали виклики, що вимагали вибудувати нову систему інформаційної протидії, переглянути інформаційну політику. Після початку великої війни інформаційний простір зазнав суттєвих змін: збільшено кількість українського продукту. Зі сторони влади створено ЦПД та Центр стратегічних комунікацій. Також початок повномасштабного вторгнення докорінно змінив думку українців про росію, що пришвидшило процеси відмови, заборони і переосмислення використання російського контенту.

Успішна інформаційна протидія вимагає координації зусиль влади, громадянського суспільства, експертних організацій. У результаті, як державні, так і громадські організації розробили велику кількість проєктів. Завдяки цим ініціативам Україна не лише має можливість засвідчити злочини росії, а й вийти на міжнародний медіапростір. Тепер український контент передбачає ресурси патріотичного характеру, вебсторінки, що висвітлюють усі події війни. Окремої уваги заслуговують проєкти, що спрямовані на знищення

²⁷³ Там само.

дезінформації. Різноманітні подкасти, відео-ресурси, статті допомагають розрізнити пропаганду від правди, тим самим проявляючи і навчально-освітній характер таких ініціатив. До того ж такі ресурси спрямовані як на українську, так і міжнародну аудиторію.

Сьогодні контент виробити і поширити, особливо фейковий, дуже легко. Тому перед Україною виникло завдання працювати швидше за пропаганду чи, принаймні, вчасно її пояснювати для інших користувачів Інтернету. Постійний контакт влади із народом відіграв не останню роль у «перегонах» за першість публікування інформації чи, навпаки, роз'яснення наративів.

Але навіть за злагодженої роботи в інформаційному просторі спостерігаємо «білі плями» та проблеми, які росія використовує у своїх цілях. Помилки інформаційної політики різні: недостатня присутність в країнах Глобального Півдня, розбіжності та суперечки серед вищого керівництва та неактуальність ініціатив. Повномасштабна війна триває, проте перемоги і поразки України у цьому протистоянні вже впливають на те, щоб переосмислити особливості сучасних інформаційних війн.

ВИСНОВКИ

Початок повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 року став переломним моментом для всього світу. Росія веде війну на декількох фронтах відразу, зокрема на інформаційному. Москва підготувалася до ведення війни не лише фізичними наступами, атаками, а й інформаційними операціями. З першими повідомленнями від розвідки про можливість наступу російської армії, країни Заходу висловили свою єдність, рішучість і підтримку для України. Тому ці держави стали ще однією мішенню пропагандистів у намірах розколоти альянс і позбавити Київ партнерів та підтримки. Тож інформаційний сектор війни став однією із важливих складових для здобуття перемоги.

Для проведення комплексного дослідження інформаційного сектору війни ми проаналізували стан наукового вивчення проблеми та теоретичного осмислення. У результаті ми простежили, що питання інформаційної війни викликає інтерес серед українських і зарубіжних дослідників. Науковці приділяли увагу історії та розвитку явища, окресленню методів, мети, завдань. Проте досі немає єдиного підходу до визначення поняття інформаційна війна.

Зарубіжні дослідники більше зосереджували увагу на загальних основах інформаційної війни, аналізували нові феномени, як-от пропаганда, постправа, кібервійна, роль соціальних медіа. Розкрито суть і вплив міжнародних інформаційних операцій. Натомість у дослідженнях українських науковців, окрім описаних вище проблем, помітне місце посідає розгляд саме російсько-української інформаційної війни. Звісно, часові рамки наукових праць більше обмежені періодом гібридної війни, проте це стало поштовхом до якісно нових розвідок. Наразі у зарубіжному і вітчизняному наукових середовищах недостатньо комплексних досліджень інформаційної війни росії проти України, що обумовлено продовженням повномасштабного вторгнення. Проте є певні напрацювання з висвітлення окремих аспектів теми.

Наукове дослідження проведене із застосуванням низки як загальнонаукових, так і спеціальних методів. Серед загальнонаукових

використано метод спостереження, аналізу, синтезу, порівняння та індукції. З-поміж якісних методів застосовано контент-аналіз, метод аналізу документів та ситуації, системний.

Для визначення особливостей інформаційної війни росії проти України та інструментів ми проаналізували засоби, що використовує Кремль у своїх діях та розглянули окремі випадки інформаційних операцій. Серед основних інструментів ми змогли виокремити пропаганду, наратив, дезінформацію, фейк, боти, тролі, а також постійні кібератаки. Одна із особливостей полягає в тому, що росія може поєднувати декілька інструментів одразу чи стратегічно застосовувати їх, щоб збільшити ефект від спланованих атак. Зазвичай інформаційні операції передбачали дискредитацію України, політичного і військового керівництва, підштовхували людей на вигідні Москві емоції, паніку, створювали конфлікти у соцмережах. Кібератаки переважно були спрямовані, щоб призупинити роботу офіційних сторінок державних відомств, інституцій. А застосування ракетних ударів по телевежах забезпечило б додатковий інформаційний вакуум для українців.

Інша особливість полягає в тому, що росія за допомогою окреслених інформаційних інструментів втручалась у медіапростір інших держав, з метою поширення наративів про Україну. Для цього Кремль враховував політичну ситуацію цільових держав, використовував маріонеткових проросійських політиків, певні дезінформаційні пости були написані конкретними іноземними мовами для впливу на визначену аудиторію. Хакери здійснювали атаки на сервіси критичної інфраструктури і планували спеціальні інформаційні операції, з метою поширення паніки, антиукраїнських настроїв чи викрадення цінних даних. А бажання інтегрувати людей з тимчасово окупованих територій у російський інформаційний простір визначає третю особливість інформаційної війни росії. Пропагандисти намагалися оточити населення російським медіапростором, без можливостей альтернативних джерел інформації та доступу до світу.

Під час дослідження ми проаналізували кампанію інформаційного спротиву України. Насамперед ми коротко окреслили першу реакцію від української влади на інформаційні загрози до початку повномасштабного вторгнення, адже ці кроки становлять основу подальших дій. З ініціативи політичної верхівки було створено відповідні організації, які б спеціалізувалися у інформаційній сфері та розпізнавали пропаганду, затверджено відповідну нормативно-правову базу.

Для спротиву у рамках українського інфпростору державні і громадські об'єднання ініціювали велику кількість проєктів. Мета таких сайтів, платформ, подкастів полягала не лише у виокремленні пропаганди, фейків, документації основних подій, а й підвищенні рівня медіаграмотності та навичок використання можливостей Інтернету. Значний внесок зробив належний рівень комунікації між політичною верхівкою та населенням країни. Постійний контакт ускладнював спроби росії поширювати наративи. У результаті ми вияснили, що переважна більшість українців сьогодні має значно вищий рівень медіаграмотності, може самостійно визначити правдивість інформації та свідомо відмовляється від російськомовної продукції, як-от музика, фільми, книги.

Багато проєктів створено і для іноземної аудиторії. Більшість із цих платформ висвітлює події війни, розповідає реальні історії очевидців, показує діяльність російської пропаганди та як протидіяти таким загрозам. Водночас ми дослідили діяльність українських кіберфахівців та вплив застосованих інструментів на російське населення. Україна намагалася донести до росіян правду війни, яку приховує Кремль, контролюючи телебачення та увесь інформаційний простір країни. Втім, будь-які спроби українських кібервоїнів після взлому етерів, прямих включень, навіть, запуску спеціального російськомовного телеканалу, не дали очікуваних результатів. Через надмірний контроль російськими спецслужбами та постійне залякування населення, настрої росіян невтішні для України, адже більшість продовжує підтримувати війну.

Водночас ми звернули увагу і на недоліки інформаційної політики України під час періоду повномасштабного вторгнення. Ми виокремили, що конфлікти серед правлячої верхівки, демонстрація лише позитивних новин із подій фронту та неактуальність окремих ініціатив утворили нішу, яку намагається заповнити російська пропаганда. Завдяки таким слабким точкам росія може легко маніпулювати громадською думкою, свідомістю, настроями.

Також нам вдалося окреслити вплив діяльності України на принципи ведення інформаційної війни. Світові спецслужби уже надають належне визнання для української влади за організацію процесу, за комплексну протидію, за значну кількість проведених успішних атак та досвід, з яким Україна може поділитися. Адже війна сьогодні перейшла у фазу «на виснаження», а наш ворог – авторитарна держава, що шукає підтримку серед подібних собі, намагається показати, що ніякої ізоляції для Заходу досягти не вдалося, тому у паніці та відчаї використовує усі можливі засоби.

У підсумку дослідження ми дійшли висновку, що інформаційний фронт – один із ключових напрямків війни росії проти України. Ми довели, що Кремль не полишає своїх спроб і надій як військово, так й інформаційно завоювати нашу державу, використовуючи розгалужену систему засобів, операцій та їхніх масштабів. Проте з огляду на продовження повномасштабного вторгнення, виникнення нових й удосконалення існуючих інструментів інформаційної війни, розвитку подій на фронті та міжнародній арені дослідження зберігатиме свою актуальність та важливість для наукового середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. "Альтернатива для Росії" - як АдН переймає ідеологію Кремля. URL: <https://www.dw.com/uk/alternativa-dla-rosii-ak-adn-perejmae-ideologiu-kremla/a-66916864> (дата звернення: 15.10.2024).
2. Аналіз стратегії інформаційної безпеки в порівнянні з чинною доктриною інформаційної безпеки. Аналіз стратегії інформаційної безпеки в порівнянні з чинною доктриною інформаційної безпеки. URL: <https://detector.media/infospace/article/187663/2021-05-03-analiz-strategii-informatsiynoi-bezpeky-v-porivnyanni-z-chynnoyu-doktrynoyu-informatsiynoi-bezpeky/> (дата звернення: 10.08.2024).
3. Аналітичний звіт «Використання російськими ресурсами інформаційного алібі». URL: <https://cpd.gov.ua/reports/analitichnyj-zvit-vykorystannya-rosijskymu-resursamy-inormaczijnogo-alibi/> (дата звернення: 27.10.2024).
4. Б. Б'юкенен. Хакери і держави. Кібервійни як нові реалії сучасної геополітики. Київ: Наш Формат. 352 с.
5. Батрименко О. В. Соціально-медійна активність президента України у висвітленні російсько-української війни. Політичне життя. Вінниця, 2022. Вип. №4 С. 79-83.
6. Бельгія почала розслідувати втручання росії у майбутні європейські вибори. URL: <https://mind.ua/news/20272201-belgiya-pochala-rozsliduvati-vtruchannya-rosiyi-u-majbutni-evropejski-vibori> (дата звернення: 20.10.2024).
7. Більовський І. Роль інформаційно-психологічного впливу в інформаційній боротьбі / І. Більовський // Соціальна психологія: український науковий журнал. 2006. № 1. С. 162-170.
8. Близняк О. А., Гуменна К. М. Інструменти інформаційної війни росії проти України під час повномасштабного вторгнення 2022-2024 рр. Політичне життя. Вінниця, 2024. Вип. №2 С. 145-149.
9. Близняк О. А., Гуменна К. М. Український досвід протидії інформаційній війні рф в Україні в умовах повномасштабної війни. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. Вип. №2 (19), 2024. С. 59-72.

10. Британія висилає російського аташе через «зловмисні» дії Москви. С <https://babel.ua/news/106890-britaniya-visilaye-rosiyskogo-atashe-cherez-zlovmisni-diji-moskvi> (дата звернення: 22.10.2024).
11. «Були звернення цілими підрозділами»: як російські військові здаються у полон? Ексклюзивні записи ГУР МОУ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yal-viyskvirf-zdayutsya-u-polon/32405035.html> (дата звернення: 15.11.2024).
12. Велика Британія видворила російського аташе за шпигунство й очікує на "істерію" від російського уряду. URL: <https://www.holosameryky.com/a/rosijski-shryjunny-u-evropi/7602914.html> (дата звернення: 22.10.2024).
13. «Велика кількість антиукраїнських матеріалів» – СБУ про останні знахідки в приміщеннях УПЦ (МП). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sbu-obshuky-upts-mp-ivano-frankivska-ternopilska-oblasti/32152216.html> (дата звернення: 02.11.2024).
14. Верховна Рада заборонила російську музику та російські книжки. URL: <https://detector.media/infospace/article/200280/2022-06-19-verkhovna-rada-zaboronyla-rosiysku-muzyku-ta-rosiyski-knyzhky/> (дата звернення: 01.11.2024).
15. Випади в бік Залужного і нові плани щодо мобілізації. Головне з пресконференції Зеленського. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/crgl7e3w2jyo> (дата звернення: 12.08.2024).
16. Від "візьмемо Київ за два дні" - до "поїдемо до Гааги": як за 10 місяців війни змінюється риторика пропаганди. URL: <https://tsn.ua/exclusive/vid-vizmemo-kiyv-za-dva-dni-do-pouidemo-do-gaagi-yak-za-10-misyaciv-viyuni-zminyuvalas-ritorika-propagandi-2242945.html> (дата звернення: 09.09.2024).
17. Відхід від надмірної дози "колективного арестовича": ділимо переможні реляції на коефіцієнт і налаштовуємось на марафон. URL: <https://novynarnia.com/2022/03/27/yevgen-dykyj-marafon/> (дата звернення: 26.11.2024).
18. Вісім меседжів російської пропаганди проти мобілізації українців. URL: <https://disinfo.detector.media/post/visim-mesedzhiv-rosiiskoi-propahandy-proty-mobilizatsii-ukraintsiv> (дата звернення: 11.08.2024).

19. "Война – это большая беда, и у этой беды – большая цена". Владимир Зеленский обратился к россиянам. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6qR7ITzqYpI> (дата звернення: 12.11.2024).
20. Ворог поширює дезінформацію про результати переговорів у Саудівській Аравії. URL: <https://cpd.gov.ua/warnin/vorog-poshyryuye-dezinformacziyu-pro-rezultaty-peregovoriv-u-sauidivskij-araviyi/> (дата звернення: 27.10.2024).
21. Все, як писав дядечко Орвелл: чому окупанти спляють українські книжки. URL: <https://espreso.tv/vse-yak-pisav-dyadechko-orvell-chomu-okupanti-spalyuyut-ukrainski-knigi> (дата звернення: 28.09.2024).
22. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.
23. Глава МЗС ФРН: РФ причетна до зламу серверів СДПН. URL: <https://www.dw.com/uk/glava-mzs-frn-rf-pricetna-do-hakerskoi-ataki-na-server-sdprn/a-68987591> (дата звернення: 13.10.2024).
24. Горбань О. Ю. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення / О. Ю. Горбань // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Вип. № 1, 2015. С. 136-141.
25. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html> (дата звернення: 25.08.2024).
26. «Детектор медіа» дослідив медіаландшафт на окупованих територіях. URL: <https://detector.media/infospace/article/227821/2024-06-05-detektor-media-doslidyv-medialandshaft-na-okupovanykh-terytoriyakh/> (дата звернення: 24.09.2024).
27. Диво, що затягнулося. Телемарафон «Єдині новини» у 2022 році. URL: <https://detector.media/shchodenni-telenovini/article/206445/2022-12-28-dyvo-shcho-zatyagnulosya-telemarafon-iedyni-novyny-u-2022-rotsi/> (дата звернення: 14.08.2024).

28. Для громадян запустили сервіс перевірки новин «Калькулятор фейків». URL: <https://ms.detector.media/internet/post/35170/2024-06-07-dlya-gromadyan-zapustyly-servis-perevirky-novyn-kalkulyator-feyktiv/> (дата звернення: 03.11.2024).
29. Для чого російська пропаганда використовує дідфейк В.Залужного. URL: <https://cpd.gov.ua/main/dlya-chogo-rosijska-propaganda-vykorystovuyue-dipfejk-v-zaluzhnogo/> (дата звернення: 15.09.2024).
30. Драбюк С.С. Пропаганда та її види. Шляхи протидії пропаганді. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», Розділ 7. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Вип. №1, 2022. С. 153-157.
31. Еволюційний розвиток концепції мережево-центричних війн, системно-концептуальні основи теорії дата-центричних операцій Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил October 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/347616747_Evolucijnij_rozvitok_koncepcii_merezevo-centricnih_vijn_sistemno-konceptualni_osnovi_teorii_data-centricnih_operacij (дата звернення: 16.08.2024).
32. Європейські руки В. Путіна: як Росія впливає на громадську думку в ЄС. URL: <https://espreso.tv/poyasnuemo-evropeyski-ruki-putina-yak-rosiya-vplivae-na-kraini-es> (дата звернення: 22.10.2024).
33. Єдині з Медведчуком? Ведучі спільних марафонів, які раніше працювали на кума В. Путіна. URL: <https://detector.media/community/article/198621/2022-04-24-iedyni-z-medvedchukom-veduchi-spilnykh-marafoniv-yaki-ranishe-pratsyuvaly-na-kuma-putina/> (дата звернення: 14.08.2024).
34. Єрмак пояснив, чому періодично пише твіти за допомогою смайликів. URL: <https://novynarnia.com/2023/01/02/yermak-poyasnyv-chomu-periodychno-pyshe-tvity-za-dopomogoyu-smajlykiv/> (дата звернення: 26.11.2024).
35. «Життя під час війни: поради з безпеки, медицини та спротиву». URL: https://dovidka.info/wp-content/uploads/2024/07/broshura_lite.pdf (дата звернення: 26.10.2024).

- 36.«Життя через VPN». Як Росія «відрізає» від України окуповану частину півдня, блокуючи зв'язок. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovu-akupatsiya-pivden-mobilnyy-zv-yazok-internet/31984153.html> (дата звернення: 23.09.2024).
- 37.За годину на гарячу лінію "Повернися живим з України" надійшло більше ніж 100 дзвінків. URL: https://lb.ua/society/2022/02/27/507081_za_godinu_garyachu_liniju_povernisya.htm 1 (дата звернення: 12.11.2024).
- 38.Закон про заборону РПЦ набрав чинності. Як він працюватиме? URL: <https://texty.org.ua/articles/113472/zakon-pro-zaboronu-rpc-nabrav-chynnosti-yak-vin-pracyuvatyme/> (дата звернення: 02.11.2024).
- 39.Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#Text> (дата звернення: 02.11.2024).
- 40.Закон України Про медіа. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20/ed20221213#Text> (дата звернення: 05.11.2024).
- 41.Зеленський звільнив Залужного. Повна історія конфлікту. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c3g2dq5ndydo> (дата звернення: 11.08.2024).
- 42.Зеленський пояснив причини для звільнення Залужного. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyy-zaluzhnyy-zviltennya-prychyny/32831928.html> (дата звернення: 11.08.2024).
- 43.Зеленський, Шмигаль, Єрмак та Арахамія записали звернення з-під ОПУ: Ми тут. URL: <https://detector.media/community/article/196925/2022-02-25-zelenskyy-shmygal-iermak-ta-arakhamiya-zapysaly-zvernennya-z-pid-opu-my-tut/> (дата звернення: 19.11.2024).
- 44.Зубарева М. А. Аналіз інформаційної війни між Росією та Україною в інформаційному суспільстві / М. А. Зубарева // Інформаційне суспільство, 2015. Вип. 21. С. 6-11.

45. Імперіалізм сьогодні: "спецстроїтельство" музеїв, або як Росія насаджує свою культуру на окупованих територіях України. URL: <https://suspilne.media/culture/705608-imperializm-sogodni-specstroitelstvo-muzeiv-abo-ak-rosia-nasadzue-svou-kulturu-na-okupovanih-teritoriah-ukraini/> (дата звернення: 03.10.2024).
46. Індекс медіаграмотності українців 2020–2023 (четверта хвиля). URL: <https://detector.media/infospace/article/225738/2024-04-22-indeks-mediagramotnosti-ukrainsiv-20202023-chetverta-khvylya/> (дата звернення: 05.11.2024).
47. «Кейс Залужного». Як українські медіа намагалися повідомити про (не)відставку Залужного, а влада відмовилася її коментувати. URL: <https://detector.media/infospace/article/222397/2024-01-31-keys-zaluzhnogo-yak-ukrainski-media-namagalysya-povidomyty-pro-nevidstavku-zaluzhnogo-a-vlada-vidmovylasya-ii-komentuvaty/> (дата звернення: 11.08.2024).
48. Київська влада заборонила публічне програвання пісень і творів російською. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kyivska-vlada-zaborona-publichne-prohravannia-kontent-rosiiskoju/32502481.html> (дата звернення: 01.11.2024).
49. Кількість російських тролів в Україні з початку війни збільшилась вдвічі. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/29789/2022-07-04-kilkist-rosiyskykh-troliv-v-ukraini-z-pochatku-viyny-zbilshylas-vdvichi/> (дата звернення: 21.09.2024).
50. Кількість українців з високим індексом медіаграмотності знизилася за другий рік війни, — дослідження «Детектора медіа». URL: <https://ms.detector.media/proekti-go-detektor-media/post/34730/2024-04-22-kilkist-ukrainsiv-z-vysokym-indeksom-mediagramotnosti-znyzylasya-za-drugyy-rik-viyny-doslidzhennya-detektora-media/> (дата звернення: 05.11.2024).
51. Книга пам'яті воєнних злочинів РФ. URL: <https://bookofmemory.com.ua/uk/book> (дата звернення: 04.11.2024).

52. "Книги знищують, бо постаті в них надають силу": Дробович про вилучення армією РФ українських книжок. URL: <https://susplne.media/culture/223180-knigi-znisuut-bo-postati-v-nih-nadaut-silu-drobovic-pro-vilucenna-armieuf-ukrainskih-knizok/> (дата звернення: 28.09.2024).
53. Когут Ю. Гібридна війна нового типу як загроза національній безпеці держав. Консалтингова компанія Сідкон, 2023. 348 с.
54. Когут Ю. Кібезбезпека та ризики цифрової трансформації компаній, Консалтингова компанія Сідкон, 2021. 372 с.
55. Когут Ю. Кібервійни, кібертероризм, кіберзлочинність. Дакор, Консалтингова компанія Сідкон, 2022. 284 с.
56. Когут Ю. Кібертероризм. Консалтингова компанія Сідкон, 2021. 304 с.
57. Коли слова вбивають. Як працює платформа Kremlin's Voices і для чого вона потрібна. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/32080/2023-05-31-koly-slova-vbyvayut-yak-pratsyuie-platforma-kremlins-voices-i-dlya-chogo-vona-potribna/> (дата звернення: 04.11.2024).
58. Комунікація влади чи її відсутність? Складові системи, яка б мала відповідати на запитання українців. URL: https://www.youtube.com/watch?v=VpwZRzfyE6g&list=PL0mvBpNfnigJv-IDqfiOf8ywtIEfx_uEU&index=19 (дата звернення: 26.11.2024).
59. Кремль продовжує свою практику поділу українців «на сорти». URL: <https://detector.media/infospace/article/219744/2023-11-24-kreml-prodovzhuie-svoyu-praktyku-podilu-ukraintsiv-na-sorty/> (дата звернення: 30.09.2024).
60. Крупський І. Пропагандистсько-маніпуляційна діяльність російського телебачення як чинник розпалювання міждержавної ворожнечі / І. Крупський // Теле- та радіожурналістика, 2015. Вип. 14. С. 179-187.
61. Кузьо Т. Війна В. Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Наук. ред.: В. Ліхачов, І. Винокуров; Пер. з англ. А. Павлишина. Національний університет "Киево-Могилянська академія"; Центр європейських гуманітарних досліджень; Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 560 с.

62. Курбан О.В. Історія становлення та розвитку технологій інформаційних війн. Вісник Книжкової палати, 2016. Вип. 4. С. 50-52.
63. "Листи" Богдана Хмельницького, як закінчиться війна і привид Гітлера. Що В. Путін розповів в інтерв'ю Карлсону. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ck79krnp92go> (дата звернення: 23.10.2024).
64. Листівки на ТОТ Херсонщини: СБУ спільно зі 124 окремою бригадою ТрО закликали російських окупантів здаватись у полон. URL: <https://susplne.media/kherson/852401-listivki-ta-tot-hersonsini-sbu-spilno-zi-124-obrtro-mp-zaklikali-armiu-rf-zdavatis-u-polon/> (дата звернення: 05.09.2024).
65. Масова страта українців в Оленівці — елемент російської ПІСО. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/01/masova-strata-ukrayincziv-v-olenivczi-element-rosijskoyi-ipsa/> (дата звернення: 11.09.2024).
66. Медіаландшафт на тимчасово окупованих територіях України: звіт Центру досліджень «Детектора медіа» та Centre for Information Resilience. URL: <https://detector.media/infospace/article/227543/2024-06-05-medialandshaft-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriyakh-ukrainy-zvit-tsentru-doslidzhen-detektora-media-ta-centre-for-information-resilience/> (дата звернення: 23.09.2024).
67. Мілітаризація, «нова історія» та «русский мир»: що Росія робить із освітою на окупованих територіях. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/militaryzatsiya-nova-istoriya-russkyu-myr-okupatsiya/33105881.html> (дата звернення: 26.09.2024).
68. Міни інформаційної війни: як російська пропаганда пробиває собі шлях до чеських медіа?. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/information-war-russia-propaganda-disinformation/33098545.html> (дата звернення: 15.10.2024).
69. МКІП: Верховна Рада проголосувала за заборону російської музики та книжок. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-verhovna-rada-progolosuvala-za-zaboronu-rosijskoyi-muziki-ta-knizhok> (дата звернення: 01.11.2024).
70. Мудра. І, Сінькова Є. Інструменти інформаційної війни проти України в інтернет-ЗМІ. Вип. 883, № 1, 2017. С. 42-47.

71. На каналі «FreeДом» стартував проєкт Failed State. URL: <https://detector.media/infospace/article/228742/2024-06-25-na-kanali-freedom-startuvav-proiekt-failed-state/> (дата звернення: 17.11.2024).
72. Набув чинності указ Порошенка про санкції щодо російських соцмереж, мовників і порталів. URL: <https://detector.media/infospace/article/126024/2017-05-17-nabuv-chynnosti-ukaz-poroshenka-pro-sanktsii-shchodo-rosiyskykh-sotsmerezh-movnykiv-i-portaliv/> (дата звернення: 25.10.2024).
73. Найбільше росіян спитали б у В. Путіна, коли закінчиться війна. URL: <https://detector.media/infospace/article/220260/2023-12-06-naybilshe-rosiyan-spytaly-b-u-putina-koly-zakinchytsya-viyna/> (дата звернення: 18.11.2024).
74. "Найтупіше, що я колись чув": Карлсон про заяви В. Путіна про "денацифікацію". URL: <https://susplne.media/695710-najtupise-so-a-kolis-cuv-karlson-pro-zaavi-putina-pro-denacifikaciju/> (дата звернення: 23.10.2024).
75. Не дронами єдиними: як стратегії України в інформаційній війні стали прикладом для США. URL: <https://spravdi.gov.ua/ne-dronamy-yedynumu-yak-strategiyi-ukrayiny-v-informacijnij-vijni-staly-prykladom-dlya-ssha/> (дата звернення: 28.10.2024).
76. Неоімперіалізм в «овечій шкурі»: як Росія створює імідж «деколонізаторки» на Глобальному Півдні. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/neoimperializm-rosiya-vplyv-hlobalnuu-pivden/33118344.html> (дата звернення: 05.09.2024).
77. Нова редакція концепції зовнішньої політики Росії: аналіз змісту. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/nova-redaktsiya-kontseptsiyi-zovnishnoyi-polityky-rosiyi-analiz> (дата звернення: 05.09.2024).
78. Окупанти безкоштовно, але під підпис роздають свої газети по всіх тимчасово захоплених територіях. URL: <https://detector.media/infospace/article/227051/2024-05-19-okupanty-bezkoshtovno-ale-pid-pidpys-rozdayut-svoi-gazety-po-vsikh-tymchasovo-zakhoplenykh-terytoriyakh/> (дата звернення: 25.09.2024).

79. Окупанти везли із собою до України форму для параду, але щось пішло не так (фото). URL: <https://www.unian.ua/war/okupanti-vezli-iz-soboyu-do-ukrajini-formu-dlya-paradu-ale-shchos-pishlo-ne-tak-foto-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11732110.html> (дата звернення: 09.09.2024).
80. Окупанти готують посібник для шкіл з «історії Новоросії». URL: <https://detector.media/infospace/article/228400/2024-06-17-okupanty-gotuyut-posibnyk-dlya-shkil-z-istorii-novorossii/> (дата звернення: 27.09.2024).
81. Окупанти хочуть, щоб учні на ТОТ України носили радянську форму, як за Сталіна. URL: <https://espreso.tv/viyna-z-rosiyeyu-okupanti-khochut-shchob-uchni-na-tot-ukraini-nosili-radyansku-formu-yak-za-stalina> (дата звернення: 27.09.2024).
82. Олександр Мельниченко, СБУ: За використання ботоферм необхідно ввести кримінальну відповідальність. URL: <https://detector.media/infospace/article/227134/2024-05-21-oleksandr-melnychenko-sbu-za-vykorystannya-botoferm-neobkhidno-vvesty-kryminalnu-vidpovidalnist/> (дата звернення: 19.05.2024).
83. Оленівка: що сталося в колонії №120 і чому російська версія не підтвердилась. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62728167> (дата звернення: 11.09.2024).
84. Он не на учениях – 1 частина. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IkadPK4F64s> (дата звернення: 12.11.2024).
85. Онлайн-презентація. Книга “Why do they kill our people?” URL: <https://internews.ua/opportunity/book-presentation> (дата звернення: 06.11.2024).
86. Операція «Doppelganger»: два роки антиукраїнської пропаганди. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/231753/2024-09-05-operatsiya-doppelganger-dva-roky-antyukrainskoi-propagandy/ (дата звернення: 21.10.2024).
87. Офіційну платформу України про війну з мільйонною аудиторією - WAR.UKRAINE.UA - оновлено для надання доказів російського терору в Україні. URL: <https://mfa.gov.ua/news/oficijnu-platformu-ukrayini-pro-vijnu-z-miljonnoyu-auditoriyeyu-warukraineua-onovleno-dlya-nadannya-dokaziv-rosijskogo-teroru-v-ukrayini> (дата звернення: 19.11.2024).

- 88.Панченко В. М. Інформаційні операції в асиметричній війні Росії проти України: підходи до моделювання / В. М. Панченко // Інформація і право, 2014. Вип. № 3. С. 13-16.
- 89.Парфенюк І. Стратегічні та стандартні інформаційні війни в Україні (на прикладі інформаційної війни РФ) / І. Парфенюк // Український інформаційний простір: науковий журнал Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв, 2014. Вип 2. С. 298-305.
- 90.Патрикаракос Д. Війна у 140 знаках. Як соціальні медіа змінюють конфлікти у XXI столітті. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 352 с.
- 91.Перешкодження виступу В. Путіна і пропаганді РФ: ІТ-армія атакувала понад 400 ворожих онлайн-ресурсів минулого тижня. URL: <https://espreso.tv/pereshkodzhannya-vistupu-putina-i-propagandi-rf-it-armiya-atakuvala-ponad-400-vorozhikh-onlayn-resursiv-minulogo-tizhnya> (дата звернення: 04.09.2024).
- 92.Петиція про блокування російського контенту в Україні набрала 25 тисяч голосів. URL: <https://detector.media/infospace/article/205755/2022-12-08-petytsiya-pro-blokuvannya-rosiyskogo-kontentu-v-ukraini-nabrала-25-tysyach-golosiv/> (дата звернення: 30.10.2024).
- 93.Петрова А. Б. Роль та місце військових засобів масової інформації в інформаційному протиборстві / А. Б. Петрова // Наукові записки інституту журналістики, 2015. Т. 58. С. 22-29.
- 94.Після призначення гендиректором «Укрінформу» Олексія Мацуки в редакції з'явилися темники з «небажаними спікерами», — «УП». URL: <https://detector.media/community/article/227546/2024-05-29-pislya-pryznachennya-gendyrektorom-ukrinformu-oleksiya-matsuky-v-redaktsii-zyavylsya-temnyky-z-nebazhanymu-spikeramu-up/> (дата звернення 12.08.2024).

- 95.Побороти ворожу брехню: як працює Центр протидії дезінформації. URL: <https://detector.media/infospace/article/225751/2024-04-22-poboroty-vorozhu-brekhnyu-yak-pratsyuie-tsentr-protydii-dezinformatsii/> (дата звернення: 27.10.2024).
- 96.Поради з безпеки, медицини та спротиву. URL: <https://dovidka.info/> (дата звернення: 26.10.2024).
- 97.«Постминуле»: проєкт, що розвінчує історичні міфи та просуває українські наративи в арабськомовних країнах. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/33764/2023-12-16-postmynule-proiekt-shcho-rozvinchuie-istorychni-mify-ta-prosuvaie-ukrainski-naratyvy-v-arabskomovnykh-krainakh/> (дата звернення: 07.10.2024).
- 98.Почепцов Г. Г. Информация и дезинформация. Київ: Ника-Центр, 2001. 256 с.
- 99.Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : навчальний посібник / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. 2-ге вид., стер. Київ: Знання, 2008. 663 с.
100. Почепцов Г. Г. Смыслові та інформаційні війни / Г. Г. Почепцов // Інформаційне суспільство, 2013. Вип. 18. С. 21-27.
101. Почепцов Г.Г. «Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії». Vivat, 2022. 384 с.
102. Прес-релізи та звіти. Довіра телемарафону «Єдині новини». URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1369&page=1> (дата звернення: 26.11.2024).
103. Примуш М. В., Осмолівська А. О. Інформаційний вимір політичних конфліктів: теоретичні підходи та практичне втілення. Політичне життя: Наукові рефлексії війни. Вінниця, 2022. Вип. №2. С. 36-42.
104. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> / (дата звернення: 10.08.2024).

105. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17> (дата звернення: 15.08.2024). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#n10> (дата звернення: 15.08.2024).
106. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/2012/ed20121229#n16> (дата звернення: 15.08.2024).
107. Про створення Центру протидії дезінформації. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-21#Text> (дата звернення: 27.10.2024).
108. Про що насправді говорить В. Путін, коли заявляє про «загрозу» НАТО. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-antifake/3391891-pro-so-naspravdi-govorit-putin-koli-zaavlae-pro-zagrozu-nato.html> (дата звернення: 07.09.2024).
109. Пропаганда та постпропаганда як інструментарій щодо породження «правильної» поведінки. URL: <https://detector.media/infospace/article/233248/2024-10-10-propaganda-ta-postpropaganda-yak-instrumentariy-shchodo-porodzhennya-pravylnoi-povedinky/> (дата звернення: 20.08.2024).
110. Пропаганда: історія питання. URL: <https://uacrisis.org/uk/propaganda-istoriya-pytannya> (дата звернення: 18.08.2024).
111. Пропаганда: основные характеристики. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/20334/2018-01-07-propaganda-osnovnye-kharakterystyky/> (дата звернення: 18.08.2024).
112. Протести фермерів у Польщі сприяють російським операціям впливу — The Economist. URL: <https://zn.ua/ukr/world/poljaki-ta-ukrajintsi-perebuvajut-u-konflikti-tse-khorosha-novina-dlja-putina-the-economist-.html> (дата звернення: 18.10.2024).

113. В. Путін о 5-й ранку оголосив про початок операції на Донбасі (оновлено). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html> (дата звернення: 07.09.2024).
114. В. Путін прочитав чергову лекцію про Україну. Більшість його виступу – брехня та маніпуляції. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/29016/2022-02-23-putin-prochytav-chergovu-lektsiyu-pro-ukrainu-bilshist-yogo-vystupu-brekhnya-ta-manipulyatsii/> (дата звернення: 07.09.2024).
115. Радіо М. В. Боти у соціальних медіа: реалії та перспективи для українських передвиборних кампаній Політичне життя. Серія: Політична культура та ідеологія. Вінниця, 2022. Вип. №4. С. 94-99.
116. "Рашизм": історія "російського фашизму" від теорій Дугіна до ідеології "Брата-2". URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100> (дата звернення: 06.09.2024).
117. Реальний вплив каналу «FreeДом» на російську аудиторію: погляд ізсередини ютуба. URL: <https://detector.media/rinok/article/204204/2022-10-27-realnyu-vplyv-kanalu-freedom-na-rosiysku-audytoriyu-poglyad-izseredyny-yutuba/> (дата звернення: 17.11.2024).
118. РЕБ. Що це і як засоби радіоелектронної боротьби протидіють ворожим ракетам. URL: <https://mind.ua/publications/20269499-reb-shcho-ce-i-yak-zasobi-radioelektronnoyi-borotbi-protidiyut-vorozhim-raketam> (дата звернення: 16.08.2024).
119. Росія на окупованих територіях поширює антиукраїнську пропаганду через освіту, — звіт HRW. URL: <https://detector.media/infospace/article/228499/2024-06-20-rosiya-na-okupovanykh-terytoriyakh-poshyruie-antyukrainsku-propagandu-cherez-osvitu-zvit-hrw/> (дата звернення: 27.09.2024).
120. Росія очолила світовий рейтинг кіберзлочинності. URL: <https://www.dw.com/uk/rosia-ocolila-svitovij-rejting-kiberzlocinnosti-z-vidrivom-zaneu-ukraina/a-68792554> (дата звернення: 06.09.2024).

121. Росіянам в Ермітажі показали жахи, які творила армія РФ у Бучі. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/nevidomi-hakeri-zdiysnili-kiberataku-na-ermitazh-y-pokazali-dani-pro-zlochiny-armiji-rf-u-buchi-12128352.html> (дата звернення: 05.09.2024).
122. Росіяни завдали масованого удару «шахедами» по телевежах Сумщини та Харківщини. URL: <https://detector.media/infospace/article/224168/2024-03-14-rosiyany-zavdaly-masovanogo-udaru-shakhedamy-po-televezhakh-sumshchyny-ta-kharkivshchyny/> (дата звернення: 13.09.2024).
123. Росіяни запустили ІПСО про нібито втрати Сил оборони під Селидовим – Тарнавський. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3826643-rosiani-zapustili-ipsa-pro-nibito-vtrati-sil-oboroni-pid-selidovim-tarnavskij.html> (дата звернення: 10.09.2024).
124. Росіяни запустили на окупованих територіях супутниковий «Русский мир». Що це та як Україна може йому протидіяти. URL: <https://detector.media/infospace/article/222044/2024-01-23-rosiyany-zapustyly-na-okupovanykh-terytoriyakh-suputnykovyy-russkyy-myr-shcho-tse-ta-yak-ukraina-mozhe-yomu-protydiyaty/> (дата звернення: 25.09.2024).
125. Росіяни створюють дипфейки, якими намагаються дискредитувати ЗСУ: хто за цим стоїть. URL: <https://suspilne.media/785433-rosiani-stvoruut-dipfejki-akimi-namagautsa-diskredituvati-zsu-hto-za-cim-stoit/> (дата звернення: 15.09.2024).
126. Россия должна защищать идеалы «русского мира» — Путин утвердил новую внешнеполитическую доктрину. URL: <https://zn.ua/POLITICS/rossija-dolzha-zashchishchat-idealy-russkoho-mira-putin-utverdil-novuju-vneshnepoliticheskuyu-doktrinu.html> (дата звернення: 05.09.2024).
127. "Русский мир" – ересь чи неонацизм? Розбирається Костянтин Дорошенко. URL: <https://suspilne.media/culture/222989-russkij-mir-eres-ci-neonacizm-rozbiraetsa-kostantin-dorosenko/> (дата звернення: 05.09.2024).

128. «Русский мир», «победобесіє», «рашизм». За які ідеології Кремль воює в Україні? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-viyna-ruskiy-mir-pobedobesiye-rashyizm/31835603.html> (дата звернення 05.09.2024).
129. Саприкін О. А. Інтернет-ресурси як інструмент інформаційної війни й інформаційна безпека України / О. А. Саприкін // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2015. Вип. № 2. С. 72-77.
130. Саудівські переговори щодо миру в Україні. Про що домовилися і що стало проривом. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-66427193> (дата звернення: 27.10.2024).
131. СБУ ліквідувала мережу ботоферм у дев'ятьох областях із 200-тисячною аудиторією. URL: <https://detector.media/infospace/article/210853/2023-05-04-sbu-likvidovala-merezhu-botoferm-u-devyatokh-oblastyakh-iz-200-tysyachnoyu-audytoriiyeu/> (дата звернення: 20.05.2024).
132. СБУ попередила про російське ІПСО на тлі подій у Курській області РФ. URL: <https://babel.ua/news/109816-sbu-poperedila-pro-rosiyske-ipso-na-tli-podiy-u-kurskiy-oblasti-rf> (дата звернення: 10.09.2024).
133. Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
134. Семен Н. Ф. Заголовки російських інтернет-ресурсів у матеріалах про події в Україні в контексті інформаційної агресії / Н. Ф. Семен // Інформаційне суспільство. 2016. Вип. 23. С. 44-47.
135. Сенченко О. Інформаційні війни як фактор трансформації соціальних систем / О. Сенченко // Вісник Книжкової палати. 2015. Вип. № 9. С. 40-46.
136. Ситуація на тимчасово окупованих територіях у першому півріччі 2023 року. URL: https://drive.google.com/file/d/17sKTK3gNKc0INVZimQW_LHynT2NLBOfE/view (дата звернення: 25.09.2024).
137. Слюсарчук І. В. Антиукраїнська інформаційна війна Російської Федерації / І. В. Слюсарчук, Н. Я. Пічак // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави : наук.-практ. журн. Київ, 2015. Вип. № 3 (19) С. 18-26.

138. Сміслові війни в сучасному світі. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/4150/2013-05-05-smyslovi-viyny-v-suchasnomu-sviti/> (дата звернення: 01.09.2024).
139. Соломін Є. Інформаційна безпека України: від анексії до концепції через війну на сході / Є. Соломін // Теле- та радіожурналістика. 2016. Вип. 15. С. 68-72.
140. Стратегія Міністерства культури та інформаційної політики України з розвитку медіаграмотності на період до 2026 року. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/strategiya-ministerstva-kultury-ta-informacijnoyi-polityky-ukrayiny-z-rozvytku-mediagramotnosti-na-period-do-2026-roku/> (дата звернення: 08.11.2024).
141. Тараненко О. Номінація як фактор інформаційної війни / О. Тараненко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Прикладні та фундаментальні аспекти дослідження в соціальних комунікаціях» (Івано-Франківськ, 20–22 травня 2015 р.). С. 225-232.
142. Телемарафон як кіно абсурду. URL: <https://espresso.tv/poglyad-telemarafon-yak-kino-absurdu> (дата звернення: 14.08.2024).
143. Теракт у «Крокус Сіті». Кому він вигідний і чому довго мовчав В. Путін? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/krokus-siti-viyna-putin/32874483.html> (дата звернення: 17.10.2024).
144. Тимошик М. С. Чому Москва боїться українського друкованого слова, або Історія про те, як імперська влада через заборону книг знесилювала дух російських українців / М. С. Тимошик // Український інформаційний простір. 2018. Число 1. С. 257-265.
145. Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/ (дата звернення: 10.09.2024).
146. Торік відбили понад 1,5 мільйона кібератак на українську енергетичну галузь. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3729720-torik-vidbili-ponad-15-miljona-kiberatak-na-ukrainsku-energeticnu-galuz.html> (дата звернення: 03.09.2024).

147. Точицький: поки є війна, нам потрібен єдиний марафон. URL: <https://imi.org.ua/news/tochytskyj-pokuy-ye-vijna-nam-potriben-yedynyj-marafon-i64184> (дата звернення: 26.11.2024).
148. У 2025 році в Росії різко збільшаться витрати на пропаганду серед дітей та підлітків, - «Верстка». URL: <https://detector.media/infospace/article/232946/2024-10-02-u-2025-rotsi-v-rosii-rizko-zbilshatsya-vytraty-na-propagandu-sered-ditey-ta-pidlitkiv-verstka/> (дата звернення: 22.09.2024).
149. У 2025 році Росія збільшить витрати на пропаганду за рахунок соціальних статей, - ЦПД. URL: <https://detector.media/infospace/article/233124/2024-10-07-u-2025-rotsi-rosiya-zbilshyt-vytraty-na-propagandu-za-rakhunok-sotsialnykh-statey-tspd/> (дата звернення: 22.09.2024).
150. У Запоріжжі викрили ботоферму на 70 тисяч акаунтів, яка працювала на Росію – СБУ. URL: <https://ms.detector.media/kiberbezpeka/post/29350/2022-04-16-u-zaporizhzhiv-vykryly-botofermu-na-70-tysyach-akauntiv-yaka-pratsyuvava-na-rosiyu-sbu/> (дата звернення: 20.05.2024).
151. У Києві заборонили використовувати російськомовні культурні продукти у публічних місцях. URL: <https://detector.media/infospace/article/214194/2023-07-13-u-kyievi-zaboronyly-vykorystovuvaty-rosiyskomovni-kulturni-produkty-u-publichnykh-mistsyakh/> (дата звернення: 01.11.2024).
152. У Криму на радіостанціях включили звернення Буданова (відео). URL: <https://www.unian.ua/war/u-krimu-na-radiostanciyah-vklyuchili-zvernennya-budanova-video-12156345.html> (дата звернення: 04.09.2024).
153. У Польщі викрили мережу російських і білоруських диверсантів, які планували "кібервійну". URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/09/9/7193811/> (дата звернення: 13.10.2024).

154. У Росії по радіо пролунало фейкове "звернення В. Путіна" про вторгнення українських військ. URL: <https://suspilne.media/497662-u-rosii-pro-radio-prolunalo-fejkove-zvernenna-putina-pro-vtorgnenna-ukrainskih-vijsk/> (дата звернення: 04.09.2024).
155. У ряді міст РФ жителів збадьорили загрозою ракетного удару (відео). URL: <https://www.unian.ua/russianworld/u-ryadi-mist-rf-zhiteliv-pidbadorili-zagrozoju-raketnogo-udaru-video-12154731.html> (дата звернення: 05.09.2024).
156. У Тернополі викрили ботоферму, яка поширювала прокремлівські наративи. URL: <https://detector.media/infospace/article/206691/2023-01-04-u-ternopoli-vykryly-botofermu-yaka-poshyruvala-prokremlivski-naratyvy/> (дата звернення: 20.05.2024).
157. У школах тимчасово окупованого Мелітополя запровадили уроки «російської ідентичності». URL: <https://detector.media/infospace/article/221221/2023-12-30-u-shkolakh-tymchasovo-okupovanogo-melitopolya-zaprovadyly-uroky-rosiyskoi-identychnosti/> (дата звернення: 27.09.2024).
158. Указ Президента України №47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 10.08.2024).
159. Указ Президента України №685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069> (дата звернення: 10.08.2024).
160. Україна очолила рейтинг країн, що піддаються кібератакам з боку інших держав. URL: https://weukraine.tv/novyny/ukrayina-ocholyla-rejtyng-krayin-shho-piddayutsya-kiberatakam-z-boku-inshyh-derzhav/#google_vignette (дата звернення: 06.09.2024).
161. Український соловей проти російського ведмедя: американці дослідили, хто переконливіший в інформаційній війні. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33515/2023-11-20-ukrainskyu-solovey-protu-rosiyskogo-vedmedya-amerykantsi-doslidyly-khto-perekonlyvishyy-v-informatsiyniy-viyni/> (дата звернення: 16.11.2024).

162. Уривок із книги «Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії». URL: <https://detector.media/withoutsection/article/195127/2021-12-25-uryvok-iz-knygy-toksychnyy-infoprostir-yak-zberegty-yasnist-myslennya-i-svobodu-dii/> (дата звернення: 16.08.2024).
163. Фейк: історичною батьківщиною кримських татар є азійський степ, тому депортація 1944 року була справедливим переселенням. URL: <https://www.postpast.org/%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 02.10.2024).
164. Хакери "зламали" радіо "Коммерсант" у Росії та запустили антивоєнний та український контент. URL: <https://espreso.tv/khakeri-zlamali-radio-kommersant-u-rosii-ta-zapustili-antivoenniy-ta-ukrainskiy-kontent> (дата звернення: 04.09.2024).
165. «Хочеться, щоб швидше настала Перемога. У мене вже щоденних звернень бракує» — Володимир Зеленський. URL: <https://detector.media/infospace/article/199433/2022-05-21-khochetsya-shchob-shvydshe-nastala-peremoga-u-mene-vzhe-shchodennykh-zvernen-brakuie-volodymyr-zelenskuu/> (дата звернення: 29.10.2024).
166. «Хочу жити» — гаряча телефонна лінія для військовослужбовців РФ, які мають намір здатись у полон. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/18/hochu-zhyt-garyacha-telefonna-liniya-dlya-vijskovosluzhbovcziv-rf-bazhayuchykh-zdatys-u-polon/> (дата звернення: 12.11.2024).
167. "Хроніка брехні": як РФ збиралася брати Київ за три дні і про що писали російські пропагандисти 24 лютого. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/russia/hronika-brehni-yak-rf-zbiralasya-brati-kii-za-tri-dni-i-pro-scho-pisali-rosijski-propagandisti-24-lyutogo.htm> (дата звернення: 09.09.2024).

168. Хто такі NAFO та чому Олексій Резніков один із них. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/03/nafo-oleksij-reznikov/> (дата звернення: 19.11.2024).
169. Худолій А. О. Інформаційна війна 2014-2022 рр. : монографія. Острогоз : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. 208с.
170. Центр стратегічних комунікацій. URL: <https://spravdi.gov.ua/> (дата звернення: 26.10.2024).
171. ЦНС: Росіяни завезли понад сім тонн пропагандистської літератури у школи на тимчасово окупованій Херсонщині. URL: <https://detector.media/infospace/article/216231/2023-08-30-tsns-rosiyany-zavezly-ponad-sim-tonn-propagandystskoi-literatury-u-shkoly-na-tymchasovo-okupovaniy-khersonshchyni/> (дата звернення: 28.09.2024).
172. ЦНС: Росіяни знищили майже всю українську літературу в бібліотеках на окупованій частині Донеччини та Луганщини. URL: <https://detector.media/infospace/article/219355/2023-11-14-tsns-rosiyany-znyshchyly-mayzhe-vsyu-ukrainsku-literaturu-v-bibliotekakh-na-okupovaniy-chastyni-donechchynu-ta-luganshchynu/> (дата звернення: 28.09.2024).
173. ЦПД пояснює термін дипфейк. URL: <https://cpd.gov.ua/glossary/terms/czentr-protydiyi-dezinformacziyi-pry-rnb-28/> (дата звернення: 15.09.2024).
174. ЦПД провів першу Міжнародну аркаду з протидії дезінформації. URL: <https://cpd.gov.ua/announcement/czpd-proviv-pershu-mizhnarodnu-arkadu-z-protydiyi-dezinformacziyi/> (дата звернення: 19.11.2024).
175. Чергова кібератака ГУР зачепила мережі "Лукойлу" та "Банку Росії", знищено 18 серверів — джерела. URL: <https://suspilne.media/830263-cergova-kiberataka-gur-zacepila-merezi-lukojlu-ta-banku-rosii-zniseno-18-serveriv-dzerela/> (дата звернення: 06.09.2024).
176. Чеська євродепутатка-комуністка поскаржилась на візит до Праги бійців "Азову". URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/07/30/7191213/> (дата звернення: 15.10.2024).

177. Шамраєва В.М. Передумови появи інформаційної війни як явища сучасних міжнародних відносин Міжнародний науковий журнал Інтернаука. Вип. 1 (1), 2017. С.61-66.
178. Шмигаль відреагував на петицію щодо переспрямування коштів з телемарафону на ЗСУ і заявив, що це "недоцільно" URL: <https://suspihne.media/724996-smigal-vidreaguvav-na-peticiu-sodo-perespramuvanna-kostiv-z-telemarafonu-na-zsu-i-zaaviv-so-ce-nedocilno/> (дата звернення: 26.11.2024).
179. Що чекає на Україну і світ: аналіз нової концепції зовнішньої політики Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/nova-kontseptsiya-zovnishnoyi-polityku-rosiyi-analiz-reaktsiyi/32347225.html> дата звернення: 05.09.2024).
180. Юськів Б. М., Карпчук Н. П. Аналіз прихованих тем пропаганди Кремля в Україні. Політичне життя: науковий журнал. Вінниця, 2023. Вип. 1, 2022. С. 160-171.
181. Яблука розбрату: як Росія підтримує та інструменталізує протести фермерів у Європі. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/34237/2024-02-19-yabluka-rozbratu-yak-rosiya-pidtrymuie-ta-instrumentalizuie-protesty-fermeriv-u-ievropi/> (дата звернення: 18.10.2024).
182. Як відбувається перша світова кібервійна. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/01/yak-vidbuvayetsya-persha-svitova-kibervijna/> (дата звернення: 03.05.2024).
183. Як західна розвідка намагалася зупинити війну в Україні та в чому помилилась. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61036535> (дата звернення: 08.09.2024).
184. Як наше телебачення і радіо спромоглося об'єднатися заради України. URL: <https://detector.media/infospace/article/197242/2022-03-07-velyke-ukrainske-teleradiodyvo-yak-nashe-telebachennya-i-radio-spromoglosya-obiednatysya-zarady-ukrainy/> (дата звернення: 14.08.2024).

185. Як працюють російські пропагандистські медіа на ТОТ України і хто за ними наглядає, — дослідження. URL: <https://texty.org.ua/fragments/112640/yak-pracyuyut-rosijski-propahandystski-zmi-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny-doslidzhennya/> (дата звернення: 24.09.2024).
186. Як російська пропаганда використовує ботів та тролів у соціальних мережах для досягнення власних цілей. URL: <https://disinfo.detector.media/post/yak-rosiiska-propahanda-vykorystovuie-botiv-ta-troliv-u-sotsialnykh-merezhakh-dlia-dosiahnennia-vlasnykh-tsilei> (дата звернення: 19.05.2024).
187. Як російські загарбники знищували українські медіа на окупованих територіях. І що побудували замість них. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/yak-rosijski-zagarbnyky-znyshhuvaly-ukrayinski-media-na-okupovanyh-terytoriyah-i-shho-pobuduvaly-i60002> (дата звернення: 23.09.2024).
188. Як Україна перемагає у війні в соціальних мережах. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63275028> (дата звернення: 19.11.2024).
189. Які загрози несе примусова паспортизація на тимчасово окупованих Росією територіях. URL: <https://detector.media/infospace/article/202406/2022-08-31-yaki-zagrozy-nese-prymusova-pasportyzatsiya-na-tymchasovo-okupovanykh-rosiieyu-terytoriyakh/> (дата звернення: 30.09.2024).
190. Які наративи та методи найчастіше використовує російська пропаганда. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3713144-aki-narativi-ta-metodi-najcastise-vikoristovue-rosijska-propaganda.html> (дата звернення: 07.09.2024).
191. A History of Contempt: How Russia Has Struggled to Accept Ukraine's Independence for 33 Years. URL: <https://en.detector.media/post/a-history-of-contempt-how-russia-has-struggled-to-accept-ukraines-independence-for-33-years> (дата звернення: 03.11.2024).
192. Crowdsourced Cyber Warfare: Russia and Ukraine Launch Fresh DDoS Offensives. URL: <https://cepa.org/article/russia-ukraine-launch-cyber-offensives/> (дата звернення: 13.10.2024).

193. “Cyber War Will Not Take Place”: Dr Thomas Rid presents his book at NATO Headquarters. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_100906.htm (дата звернення: 26.08.2024).
194. #DisinfoChronicle. URL: <https://disinfo.detector.media/day/01-10-2024> (дата звернення: 03.11.2024).
195. Dzhus O. A., Key indicators of information warfare Russia against Ukraine. Політичне життя: науковий журнал. Вінниця, 2023. Вип. 2. С. 83-88.
196. 'I Wish Berlin Would Lie in Ruins Again' – Russian Propaganda Hate Speech Is Dangerous. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Y34YRcsJojc> (дата звернення: 02.10.2024).
197. ISW: Внутрішні інформаційні операції Кремля «пом'якшують втому від війни» в росіян. URL: <https://detector.media/infospace/article/231601/2024-09-02-isw-vnutrishni-informatsiyni-operatsii-kremlya-pomyakshuyut-vtomu-vid-viyny-v-rosiyan/> (дата звернення: 18.11.2024).
198. Julian E. Barnes, “U.S. Exposes What It Says Is Russian Effort to Fabricate Pretext for Invasion,” New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2022/02/03/us/politics/russia-ukraine-invasion-pretext.html> (дата звернення: 25.10.2024).
199. Kaplan A., Haenlein M. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. Business Horizons, 2010. Vol. 53 (1). P. 59-68.
200. Keyes R. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. Macmillan + ORM, 2004. 325 p.
201. Kietzmann J. H. Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media / J. H. Kietzmann, K. Hermens et al. Business Horizons. 2011. № 54 (3). P. 241-251.
202. Krawczyk P., Wiśnicki J. Information warfare tools and techniques in the context of information operations... conducted by the Russian Federation during the 2022 war in Ukraine. Cybersecurity and Law, 2022. Вип. 8(2). С. 278-286.
203. Kremlin`s Voice. URL: <https://ruinfocrimes.com.ua/uk/about> (дата звернення: 04.11.2024).

204. Martin C. Libicki What is Information Warfare? Center for Advanced Concepts and Technology, Institute for National Strategic Studies, National Defense University, 1995 Libicki M. What is information warfare? Washington: National Defense University, 1995. URL: https://books.google.com.ua/books/about/What_is_Information_Warfare.html?id=y58yzwEACAAJ&redir_esc=y (дата звернення: 24.08.2024)
205. MediaSapiens. URL: <https://ms.detector.media/> (дата звернення: 03.11.2024).
206. Molander, Roger C., Andrew Riddile, and Peter A. Wilson, Strategic Information Warfare: A New Face of War. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1996. URL: https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR661.html (дата звернення: 15.05.2024)
207. Putin's Propagandists Feast on Orbán's Words. URL: <https://cepa.org/article/putins-propagandists-feast-on-orbans-words/> (дата звернення: 22.10.2024).
208. Rid T., Hecker M. War 2.0: Irregular Warfare in the Information Age. Great Britain: Praeger, 2009. 292 p.
209. Russia's war in Ukraine. URL: <https://war.ukraine.ua/heroes/> (дата звернення: 19.11.2024).
210. Satellite images show bodies lay in Bucha for weeks, despite Russian claims. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/04/world/europe/bucha-ukraine-bodies.html> (дата звернення: 23.10.2024).
211. Schizophrenic Savior: Russia is Destroying Ukraine While Claiming to Be Preserving "the Real Ukraine". URL: <https://ukraineworld.org/en/articles/infowatch/russia-destroying-ukraine> (дата звернення: 21.11.2024).
212. Seib Ph. Information at War: Journalism, Disinformation, and Modern Warfare. Great Britain: Polity Press, 2021. 240 p.
213. Ukraine Crisis Media Center. URL: <https://uacrisis.org/en/type/video> (дата звернення: 20.11.2024).

214. Ukraine WORLD. URL: <https://ukraineworld.org/en> (дата звернення: 21.11.2024).
215. Ukrainian Resistance to Russian Disinformation Lessons for Future Conflict. Todd C. Helmus, Khrystyna Holynska. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA2771-1.html (дата звернення: 27.10.2024).
216. «We Are Ukraine». URL: <https://www.weareukraine.info/> (дата звернення: 19.11.2024).
217. We're Winning, Say Russia's Fake News Manufacturers. URL: <https://cepa.org/article/were-winning-say-russias-fake-news-manufacturers/> (дата звернення: 17.10.2024).

ДОДАТКИ

Додаток 1

Зміна медійних вподобань²⁷⁴

ЗМІНА МЕДІЙНИХ ВПОДОБАНЬ

детектор медіа

- Серед змін у медійних вподобаннях українців, які відбулися за останній рік, слід констатувати потужне зростання зацікавленості продуктами українського виробництва та присвячених українській історії та культурі; контентом суспільно-політичної тематики, а також матеріалами від військових експертів.
- Разом із цим від **69%** до **79%** повністю відмовились від медіапродуктів російського виробництва (в тому числі музики), офіційного та опозиційного суспільно-політичного контенту.

База: всі опитані, N= 1200 (2023 р.). Питання: Як змінились ваші медіавподобання за останній рік? Які програми / передачі ви стали дивитись / слухати / читати рідше чи, навпаки, частіше?

26

²⁷⁴ Індекс медіаграмотності українців 2020–2023 (четверта хвиля). URL: <https://detector.media/infospace/article/225738/2024-04-22-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-20202023-chetverta-khvylya/> (дата звернення: 05.11.2024).

Субіндекси медіаграмотності²⁷⁵

СУБІНДЕКСИ МЕДІАГРАМОТНОСТІ

детектор медіа

- Рівень загального індексу медіаграмотності значущо змінився за останній рік: частка аудиторії з вищим за середній рівнем показника знизилася з 81% до 76%.
- Показник субіндексу розуміння ролі медіа в суспільстві у порівнянні з минулим, 2022 роком, значущо не змінився. А чутливість українців до спотвореного контенту зросла: частка аудиторії з вищим за середній рівнем показника зросла з 65% до 70%.
- Частка аудиторії з високим і вищим за середній рівнем цифрової компетентності знизилася з 64% до 55% (2022 vs. 2023).

База: всі опитані, N= 2000 (2020 р.), N= 2000 (2021 р.), N= 1200 (2022 р.) та N= 1200 (2023 р.).

9

²⁷⁵ Індекс медіаграмотності українців 2020–2023 (четверта хвиля). URL: <https://detector.media/infospace/article/225738/2024-04-22-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-20202023-chetverta-khvylya/> (дата звернення: 05.11.2024).